

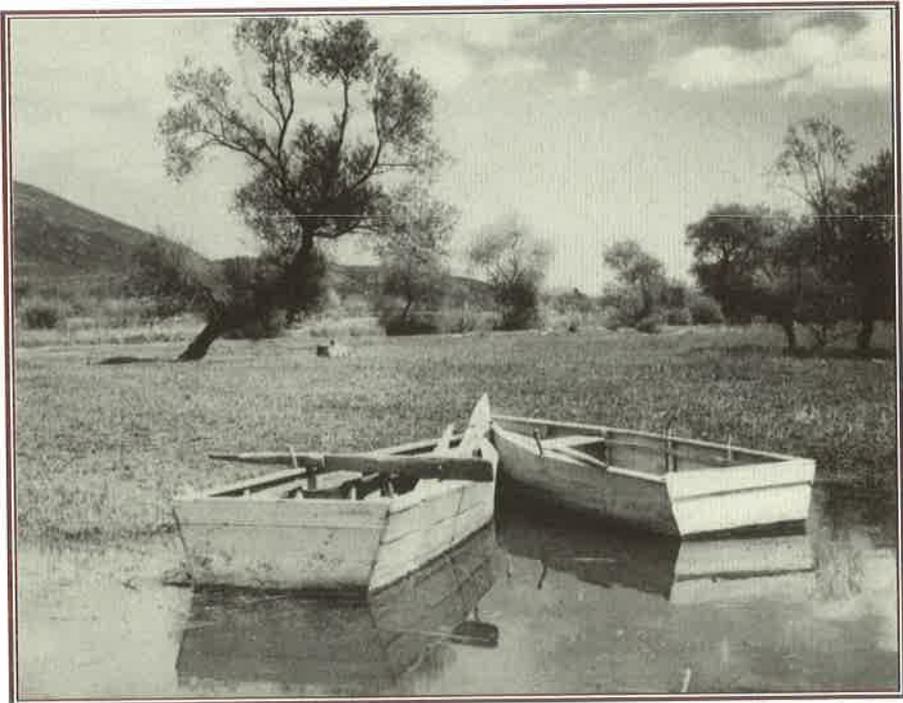

ΑΙΠΥΤΟΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΕΝΕΟΥ

*«... Οἳ δ' ἔχον Ἀρκαδίην ὑπὸ Κυλλήνης ὄρος αἰπύ,
Αἰπύτιον παρὰ τύμβον, ἴν' ἄνδρες ἀγχιμαχῆται, οἳ
Φενεόν τ' ἐνέμοντο... Στύμφηλόν τ' εἶχον...».*

(Ἰλιάδα Β. 605-608)

ΤΡΙΠΛΟ ΤΕΥΧΟΣ 31-33

ΕΤΟΣ ΙΒ' - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2004

Το περιοδικό ονομάστηκε "Αίπυτος" από την αναφορά στην Ιλιάδα "Αίπύτιον παρά τύμβον" που έγινε θρύλος και μένει ζωντανός ως τις μέρες μας.

Αιώνες τώρα ψάχνουν να βρουν τον κρυμμένο θησαυρό του, κάπου στις πλαγιές της Ζήριας που είναι θαμμένος κι αφού μέχρι τώρα δε βρέθηκε, τον κάναμε περιοδικό και ψάχνουμε για τον άλλο θησαυρό, της ιστορίας, του πολιτισμού και της ζωής του τόπου μας.

✿ **Εξώφυλλο:** Βάρκες στην όχθη της λίμνης Στυμφαλίας (Φωτογραφία Σπύρος Μελετζής)

Τραυματισμένη από σκάγια ασυνείδητου κυνηγού η «νεροκοτσέλα» θεράπευτηκε και ετοιμάζεται, μέσα από τις στοργικές παλάμες που την κρατούν να επιστρέψει στον υδρόβιο παράδεισό της. (Φωτ. Γ. Ρηγόπουλος)

Έτος ίδρυσης 1993.
Περιοδική Έκδοση
μη κερδοσκοπική
Τριπλό Τεύχος 31-33
Έτος ΙΒ' - Δεκέμβριος 2004

■ **Ιδιοκτησία - Έκδοση**
Διεύθυνση - Σύνταξη:
Σπύρος Κ. Μιχόπουλος
Κατομπίρη 49
15561 - Χολαργός
Τηλ & Fax: 210 6525743

■ Στην ίδια διεύθυνση:
Αλληλογραφία
Συνεργασίες - επιταγές

■ www.korinthorama.gr/aipytos
e-mail:
aipytos@korinthorama.gr

■ **Ετήσια συνδρομή 15 €**

■ Στους μαθητές των
Γυμνασίων και Λυκείων
Στυμφαλίας - Φενεού
αποστέλλεται Δωρεάν.

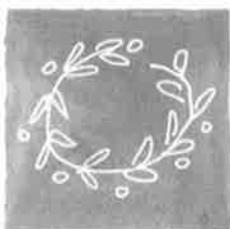
■ Κάθε ενυπόγραφο άρθρο
εκφράζει τις απόψεις
του συγγραφέα του

■ **Φωτοσύνθεση - Μοντάζ**
Ηλεκτρονικές Τέχνες
Αραχώβης 61, Εξάρχεια
Τηλ.: 210 3300914
Fax: 210 3303282
e-mail: pappas@aias.gr

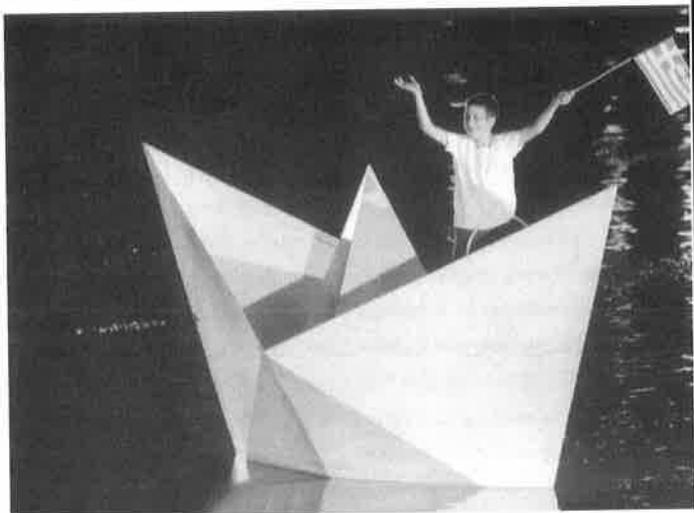
■ **Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:**
Αφοί Ν. Παππά & Σία ΑΕΒΕ
Ν. Πλαστήρα 256 Αγ. Ανάργυροι
Τηλ.-Fax: 210 2618940
210 2632257
e-mail: apappa@otenet.gr

■ **Διεθνής Κωδικός Αριθμός**
περιοδικού:
(ISSN) 1106-0387
€8

**28η
ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ**

ΑΘΗΝΑ 2004

**Η έναρξη
και η λήξη**

Η μεγάλη γιορτή άρχισε με το αγοράκι καρaboκύρη στο χάρτινο καρabάκι του και τη σημαιούλα στο χέρι και τελείωσε όταν το κοριτσάκι έκανε «φου» και σαν καλή οικοδέσποινα έσβησε την Ολυμπιακή φλόγα.

Ο Μιχαλάκης και η Φωτεινή δύο μικρά παιδιά που έδειξαν στην οικουμένη το πιο όμορφο πρόσωπο της Ελλάδας.

Ο Αίπυτος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης: 28η Ολυμπιάδα. Η έναρξη κι η λήξη.....	1
Χάρης Ξανθουδάκης: Ο Σαμάρας, ο Παλαμάς και ο Ολυμπιακός Ύμνος	3
Gerald P. Schaus: Σχέσεις Αρχαίας Ολυμπίας και Στυμφάλου	10
Απόστολος Τζαφερόπουλος: Πυθία προς Ίφιτον.....	14
Λουίζα Καραπιτάκη: Η παγκόσμια Ολυμπιακή Δάδα του Αθήνα 2004	15
Ευαγγελία Παπαχήστου-Πάνου: Ελιά, Σύμβολο ειρήνης των λαών (ποίημα)	18
Stephen Miller: Τα σύγχρονα Νέμεα και οι καταβολές τους.....	19
Στέλλα Γαλανοπούλου: Στη Νεμεάδα του 2004.....	22
Παντελής Μπουκάλας: Ο συσίφειος πόθος της αθανασίας	27
Ηλίας Β. Οικονόμου: Η Τελετουργία της Ανεξαρτησίας των Ελλήνων.....	30
Διονύσης-Άγγελος Μινώτος: Όπλα του Αγώνα	33
Hector Williams: Αρχαία ερείπια στην περιοχή της Λαύκας	39
Αργύρης Πετρονώτης: Τροφόνιος και Αγαμήδης.....	44
Γιάννης Αώλος: Οι σχέσεις Στυμφάλου και Σικυώνος κατά την αρχαιότητα	46
Φρανσουά Πουκεβίλ: Εντυπώσεις από τη Στυμφαλία	55
Σπύρος Μιχόπουλος: Τρία δικαιопρακτικά έγγραφα από την Καστανιά και τη Γκούρα.....	59
Νίκος Πιέρρος: Ο Δεσπότης, ο Προηγούμενος και το Κλουκνιωτάκι	64
Σπύρος Μιχόπουλος: Δύο παλιές φωτογραφίες.....	70
Δημήτριος Νικ. Λύρας: Ο καιρός της σποράς και του θερισμού στο Φενεό	72
Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη: Αλόνια κι αλωνίσματα στη Γκούρα Κορινθίας.....	77
Σπύρος Μιχόπουλος: «Ο άρτος ημών» και το ψομί ψομάκι.....	83
Γεώργιος Δροσίνης: Το ψομί (ποίημα)	94
Ευαγγελία Παπαχήστου-Πάνου: Ο μυστικός άρτος (ποίημα)	94
Στέλλα Δεμέστιχα: Μουσείο Παραδοσιακών Επαγγελματιών και Περιβάλλοντος Στυμφαλίας	95
Κώστας Τσιανάκης: Το παιδικό περιοδικό <i>Η Χαρά</i> και ο εκδότης του Κωνσταντίνος Α. Γαλάνης.....	98
Γιώργος Σταματοπούλος: Ντίνος Λουμάνης. Ο ποιητής ως προφήτης κι αντάρτης.....	104
Κώστας Βουδούρης: Υδατικό δυναμικό της περιοχής Στυμφαλίας-Φενεού.....	108
Άγγελος Στρίφτης: Το φράγμα Δόξα στο Φενεό.....	115
Δημήτριος Νικ. Λύρας: Φυσικές καταστροφές του παρελθόντος	118
Μαρία Μέξια-Θωμαΐδου: Μαρόκο: Λιμάνια-Πόλεις.....	123
Από τις παλιές εφημερίδες	126
Στυμφαλιακά, Φενεάτικα και άλλα	127
Είπαν- έγραφαν για τον Αίπυτο.....	137
Βιβλιοπαρουσίαση	139
Ενίσχυσαν την προσπάθεια.....	144

Χάρης Ξανθουδάκης

Αντιπρόεδρος του Ιονίου Πανεπιστημίου
Καθηγητής του τμήματος Μουσικών Σπουδών

Ὁ Σαμάρας, ὁ Παλαμᾶς καί ὁ Ὀλυμπιακός Ὕμνος

Ἡ ἱστορία τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Ὕμνου ξεκινάει ἓνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη δημόσια παρουσίαση τοῦ ἔργου, πού πραγματοποιήθηκε κατὰ τὴν ἐναρκτήρια τελετὴ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων τοῦ 1896. Πράγματι, ἡ ἀνάθεση γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ὕμνου τῆς Πρώτης Ὀλυμπιάδας στὸν Κερκυραῖο Σπυρίδωνα Φιλίσκο Σαμάρα ἀποφασίστηκε σέ συνεδρίαση τῆς Ὀλυμπιακῆς Ἐπιτροπῆς τὴν 20ῆ Ἀπριλίου τοῦ 1885, στὴν ὁποία προήδρευε ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος. Κατὰ τὴν ἴδια συνεδρίαση ἀνατέθηκε στὴν «Εἰδικὴ Ἐπιτροπεία τῆς Ὑποδοχῆς» ἡ μέριμνα γιὰ τὸ ποίημα τοῦ ὕμνου, εἴτε μέσῳ ἀπευθείας ἀνάθεσης σέ κάποιον ποιητὴ, εἴτε μέ τὴ διαδικασία τῆς προκήρυξης ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ¹. Τὸ ὄνομα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὡς ἀποδέκτη τῆς ἀνάθεσης γιὰ τὴ συγγραφὴ αὐτῆ, ἀπιβεβαιώθηκε κατὰ τὴ μεθεπόμενη συνεδρίαση (10/10/1895) τῆς ἴδιας Ἐπιτροπῆς, στὴν ὁποία ἐπίσης ἀνακοινώθηκε ὅτι τὸ ποίημα θά ἀποτελεῖτο, καθ' ὑπόδειξη τοῦ Σαμάρα, ἀπὸ τρία τετράστιχα².

Ἡ προτεραιότητα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ συνθέτη ἀπέναντι σ' ἐκείνη τοῦ ποιητῆ, πού ἀντέστρεψε τὴ φυσιολογικὴ σειρά τῶν γεγονότων (πρῶτα ἀνάθεση καὶ συγγραφὴ τοῦ ποιήματος, ἔπειτα ἀναζήτησις τοῦ συνθέτη πού θά μπορούσε νά τὸ μελοποιήσει μέ τὴν καταλληλότερη μουσικὴ) ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὴν ἐπιστολὴ, μέ ἡμερομηνία 20 Μαΐου 1895, τὴν ὁποία ἀπέστειλε στὸν Παλαμᾶ ἡ «Εἰδικὴ Ἐπιτροπεία τῆς Ὑποδοχῆς» καὶ διὰ τῆς ὁποίας δίνεται ἀπευθείας στὸν Παλαμᾶ ἡ ἐντολὴ γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ ταυτόχρονα τοῦ ἀνακοινώνεται ὅτι ἡ σύνθεση τῆς μουσικῆς εἶχε ἤδη ἀνατεθεῖ στό Σαμάρα. Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ δημοσίευσε πρόσφατα ὁ Κάρολος Μητσάκης³, σύμφωνα μέ τὸ χειρόγραφο πού φυλάσσεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰδρύματος Παλαμᾶ στὴν Ἀθήνα:

Κύριε,

Ἡ ἡμετέρα Ἐπιτροπεία λαβοῦσα ἐντολὴν παρὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπείας τῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου ἵνα κανονίσῃ τὰ κατὰ τὸ κείμενον τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Σαμάρα συντεθησομένου Ὀλυμπιακοῦ Ὕμνου, ἔγνω νά ἀναθέσῃ τὴν σύνταξιν τούτου εἰς ὑμᾶς [...]

1. Θανάσης Ταρασουλάς, *Ὀλυμπιακὰ Δρώμενα*. Ἀθήνα 1895-1896, Ἀθήνα, χ.ἑ.ε., 1997, σελ. 83.

2. Ὁπ. παρ., σ. 84.

3. Κάρολος Μητσάκης, «Ὁ Ὀλυμπιακός Ὕμνος», *Ἡ Καθημερινή*, «Ἑπτὰ Ἡμέρες», Κυριακὴ 23 Μαΐου 2004 («Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες καὶ Λογοτεχνία»): 27-28, σελ. 27.

Εἶναι, ἐξάλλου, χαρακτηριστικό ὅτι, ἐνῶ στή συνεδρίαση τῆς 20ῆς Ἀπριλίου ἀποφασίστηκε ἡ διάθεση τοῦ ποσοῦ 5.000 δραχμῶν γιά τήν παραγγελία τῆς μουσικῆς καί τῆ μετάλληση τοῦ συνθέτη⁴, κανένας λόγος δέν ἔγινε γιά ἀμοιβή τοῦ ποιητῆ. Ἀντίθετα, ὅπως μαθαίνουμε ἀπό μίαν ἄλλη ἐπιστολή τῆς Ἐπιτροπείας πρὸς τόν Παλαμᾶ, μέ ἡμερομηνία 5/5/1896, ἡ ὁποία ἐπίσης δημοσιεύθηκε ἀπό τόν Κάρολο Μητσάκη⁵, ἐκ τῶν ὑπέρτερων ἀποφασίστηκε ἡ ἀποστολή στόν ποιητῆ τοῦ Ὕμνου, ἐναντι «μικροῦ δώρου», ἐνός ποσοῦ 500 δραχμῶν.

Δέν γνωρίζω ἂν ὁ Παλαμᾶς εἶχε πληροφορηθεῖ τῆ διαφορά αὐτή στήν οἰκονομική ἀντιμετώπιση τῶν δύο δημιουργῶν, σίγουρα ὁμως πειρώχτηκε ἀπό τήν ἄνιση μεταχείριση εἰς βάρος του, πού ἐκδηλώθηκε μέ τήν εὐκαιρία ἐνός ἐπίσημου γεύματος κατά τήν περίοδο τῆς διεξαγωγῆς τῶν Ἀγῶνων. Ὁ ποιητής διατήρησε τήν ἀνάμνηση τοῦ γεγονότος καί μᾶς τῆ μεταφέρει σ' ἓνα κείμενό του τοῦ 1922⁶. Σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση τοῦ ἴδιου:

... πρέπει ἐδῶ νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Δῆμος Ἀθηναίων κατά τήν τέλεσιν τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων εἰς ἐπίσημον γεῦμα τό ὁποῖον παρέθηκε πρὸς τιμῆν τῶν ὀπωδηῆποτε συντελεσάντων εἰς τήν ἐπιτυχίαν καί τήν ἔξαρσιν τῆς ἑορτῆς, εἴτε λειτουργῶν τῆς Πολιτείας εἴτε κοινωνικῶν καί διανοητικῶν προσωπικοτήτων, ἐφθασε, συγκαταβατικώτατα, μέχρι τοῦ μουσικοῦ τόν ποιητῆν δέν ἔκρινε ἄξιον προσκλήσεως εἰς τό γεῦμα. Ὁ ποιητής ἐγέλασε, διότι δέν εἶχε ὄρεξιν, καί ἀξίωσιν ἀκόμη, νά παρακάθηται εἰς συμπόσια. Ἄλλοι ἔκριναν τό διασκεδαστικόν γεγονός ὡς προσβλητικόν διά τά νεοελληνικά γράμματα καί εἰς εὐγενῆς Ἀπολλωνίδης, ὁ Ἀριστομένης Προβελέγγος, διημαρτυρήθη διά τήν παράλειψιν εἰς ἐπιστολήν δημοσιευθεῖσαν εἰς τήν *Ἐστῖαν*.

Ἡ συνειδητοποίηση μᾶς τέτοιας ἄνισης μεταχείρισης δημιούργησε, ἴσως, στόν Παλαμᾶ τήν ἀνάγκη νά ἀντιστρέψει, λίγο πῶ πάνω στό ἴδιο κείμενο⁷, τό πρωθύστερο τῆς διαδικασίας καί νά τονίσει τήν προτεραιότητα τῆς ποίησης ἐπὶ τῆς μουσικῆς:

Ὑπό τῆς μεγάλης Ἐπιτροπῆς τῆς ὀργανωτικῆς τῶν ἀγῶνων τούτων ἐξελέχθησαν εἰς ποιητής καί εἰς μουσικός διά νά ἀποκρυσταλλώσουν εἰς ἓν ἄσμα, μέ τόν στίχον καί μέ τόν ἦχον, τήν ἐθνικήν ταύτην συγκίνησιν καί πανελλήνιον προσδοκίαν. Ὁ ποιητής εἶναι ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ἀτυχῶς, λημονῶ τό ὄνομα πάντοτε, καί ὁ μουσικός εἶναι ὁ Σαμάρης. Ὁ ποιητής πρῶτος ἐγραψεν ἐλευθερος τόν ὕμνον του καί ὁ μουσικός, δεύτερος, ἐμελοποίησεν ἐλευθέως τούς στίχους, ἀλλ' ὑποτακτικῶς πάντοτε εἰς τόν ρυθμόν τοῦ ποιητοῦ.

Στήν πραγματικότητα, ἡ ἐπιλογή τοῦ Παλαμᾶ ὡς ἀποδέκτη τῆς ἀνάθεσης γιά τῆ συγγραφή τοῦ ποιήματος ἦταν λιγότερο αὐτονόητη ἀπ' ὅσο ἡ ἐπιλογή τοῦ Σαμάρη γιά τῆ σύνθεση τῆς μουσικῆς. Ὁ νέος ποιητής (δύο χρόνια, πάντως, μεγαλύτερος ἀπό τό συνθέτη) εἶχε ἦδη, βεβαίως, στό ἐνεργητικό του μία πρώτη καί μία δεύτερη, βραβευμένη, ποιητική συλλογή (*Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* τοῦ 1886 καί *Τά Μᾶτια τῆς Ψυχῆς μου* τοῦ 1892) καθὼς καί τόν, ἐπίσης βραβευμένο, πολύστιχο Ὕμνον εἰς τήν Ἀθῆνᾶν (1889), πού κέρδισε τό θαυμασιώ τοῦ Βικελά⁸. Ὁ Σαμάρης, ὁμως,

4. Ταρασουλέας, ὄπ. παρ., σελ. 83.

5. Μητσάκης, ὄπ. παρ., σελ. 28

6. Κωστής Παλαμᾶς, *Ἀπαντα*, Ἀθήνα, Μπίρης/Γκοβόστis, 1962-9, τ. Δ', σελ. 553.

7. ὄπ. παρ., σελ. 552.

8. Κ. Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα, Ἰκαρος, 1972 (5η ἐκδ.), σελ. 392.

Προτομή του Σπ. Σαμάρα στον Έθνικό Κήπο Ἀθηνῶν (Έργο του Μ. Τόμπρου καί δεξιά ἄγαλμα τοῦ Κωστή Παλαμῆ στο πάγκο τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου τοῦ Δήμου Ἀθηναίων (Έργο τοῦ Θ. Φαληρέα).

διέθετε, ἐκτός ἀπό τή γνωριμία του μέ τό Βικέλα καί τίς σχέσεις του μέ τά ἀνάκτορα⁹, τήν αἴγλη τοῦ διεθνῶς ἀναγνωρισμένου Ἑλληνα, χάρις στίς ἐπιτυχημένες στό ἔξωτερικό ὄπερες *Φλώρα Μυράμπιλις* (1886), *Λιονέλλα* (1891) καί *Μάρτις* (1894). Ἡ πρώτη, μάλιστα, ἀπ'αὐτές γνώρισε τέτοια ἐπιτυχία καί στήν Ἑλλάδα, ὥστε ἡ ἀθηναϊκή της παράσταση στό Δημοτικό Θέατρο νά ἀφήσει μνημιας διαρκείας στόν Παλαμῆ, ὁ ὁποῖος ἐπινόησε τό ψευδώνυμο «Φλώρα Μυράμπιελη» γιά νά υπογράψει τά ἄρθρα του στό Ἔστυ τοῦ Ἄννινου (1887-8)¹⁰.

Ἡ δεξιότεχνία τοῦ ποιητῆ καί, ἐνδεχομένως, ἡ δηλωμένη ἀπό τόν ἴδιο¹¹ παλιά του φιλία πρὸς τόν Σαμάρα κατέστησαν τή συνεργασία ἰδιαίτερος ἀποτελεσματική. Ὁ Παλαμῆς διατήρησε τήν ἀρχαικότητα τοῦ ὕφους, ἡ ὁποία διέκρινε τόν Ἔγνον εἰς τήν Ἀθηνῶν καί τόν πολύ πῖο πρόσφατο (1894) *Δελφικό Ἔγνον*, ἀλλά ἀφενός ἐπέλεξε τόν ἱαμβικό δεκατρισύλλαβο ἀντί τοῦ δεκαπεντασύλλαβου καί ἀφετέρου –κατόπιν, ἴσως, κάποιων ὑποδείξεων τοῦ μουσουργοῦ, πού ἐνδεχομένως ὑπονοοῦνται στή συνεδρίαση τῆς Ἐπιτροπῆς τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1895– προέκρινε τή συμμετρία (ἐναλλαγή δεκατρισύλλαβου καί δωδεκασύλλαβου στίχου σέ «πλεχτά» ὁμοιοκατάληκτα δίστιχα) καί ἀπέφυγε ἐντελῶς τούς διασκελισμούς. Ἔτσι, τό ποίημα πού

9. Γιῶργος Λεωποδάκος, «Σαμάρας, Σπυρίδων-Φιλίσκος». Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό τ.9Α, Ἀθήνα, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, 1991.

10. Παλαμῆς, Ἔπαντα, ὅπ. παρ. τ.Δ', σελ. 552· γιά τά ἄρθρα στό Ἔστυ, βλ. Γ.Κ. Κατσιμπάλης, «Βιβλιογραφία Κ. Παλαμῆς», *Νέα Ἑστία*, τ. ΛΔ', τεῦχος 391 (Χριστούγεννα 1943): 375-471, σελ. 390-391.

11. Παλαμῆς, Ἔπαντα, ὅ. παρ., τ.Δ', σελ. 547-9.

ἐπρόκειτο νά ἀποσταλεῖ στό Σαμάρρα ἦταν πολύ περισσότερο ἐπιδεκτικό κλασικῆς μελοποίησης, ἀπ' ὅσο ἡ παλαμική ποίηση τῶν προγενέστερων Ὑμνων.

*Ἀρχαῖο Πνεῦμ' ἀθάνατο, ἀγνέ πατέρα
τοῦ ὀραίου, τοῦ μεγάλου καί τ' ἀληθινοῦ,
κατέβα, φανερώσου κι ἀστραψέδω πέρα
στή δόξα τῆς δικῆς σου γῆς καί τ' οὐρανοῦ.*

*Στό δρόμο καί στό πάλεμα καί στό λιθάρι,
στῶν εὐγενῶν Ἀγῶνων λάμψε τήν ὁρμή.
Καί μέ τ' ἀμάραντο στεφάνωσε κλωνάρι
καί σιδερένιο πλάσε κι ἄξιο τό κορμί.*

*Κάμποι, βουνά καί πέλαγα φέγγουν μαζί σου
σάν ἕνας λευκοπόρφυρος μέγας ναός,
καί τρέχει στό ναό ἐδῶ προσκινητής σου,
Ἀρχαῖο Πνεῦμ' ἀθάνατο, κάθε λαός.*

Τό ποίημα πρωτοδημοσιεύθηκε, ὡς Ὁ Ὑμνος τῶν Ἀγῶνων, στίς ἐφημερίδες Ἀκρόπολις, Ἐφημερίς καί Ἐστία, τήν 17η Μαρτίου τοῦ 1896 καί, στή συνέχεια, τυπώθηκε στά δύο ἐπετειακά λευκώματα¹², πρὶν καταλήξει νά ἐνσωματωθεῖ στήν Ἀσάλευτη Ζωή (1904), ὑπὸ τόν τίτλο Ὁ Ὀλυμπιακός Ὑμνος¹³, τόν ὁποῖο εἶχε ἐπιλέξει ὁ Σαμάρρας ὡς τίτλο τῆς παρτιτούρας του. Κάτω ἀπὸ τό νέο αὐτόν τίτλο, διαβάσουμε τήν ἀφιέρωση: «Στό Σαμάρρα, πού φτερά τοῦ ἔβαλε».

12. Ἡ Ἑλλάς κατά τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνας τοῦ 1896, Ἀθήνα, Τυπογρ. τῆς Ἐστίας, 1896 (ἀνατύπωση, «Ποντίκι», 2001), σελ. 97. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες 1896, Ἀθήνα, Κάρολος Μπέκ, 1896, σελ. 31.

13. Παλαμῆς, Ἄπαντα, ὄπ. παρ., τ. Γ', σελ. 200. Οἱ παραπάνω ἀναφορές περιλαμβάνονται στή «Βιβλιογραφία» τοῦ Κατομπαλι (ὄπ. παρ., σελ. 393, λήμμα 350), πλὴν ἐκείνης τῆς ἐκδόσης Καρόλου Μπέκ. Τόν Κατομπαλι ἀντιγράφει, μέ τήν ἴδια παρόληψη, ὁ Νίκος Α. Βέης («Παλαμικά», Νέα Ἐστία, ὄπ. παρ.: 27-112, σελ. 45), κι ἐκείνον ἡ Καίτη Ρωμανοῦ (Κ. Ρωμανοῦ, Μαρία Μπαρμιτάση, Φώτης Μουσουλίδης, Ἡ Ἑλληνική Μουσική στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες καί τίς Ὀλυμπιάδες (1858-1896), Ἀθήνα, Γ.Γ. Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων - ΥΠΠΟ, 2004, σελ. 15.

The image shows the title page of the Olympic Hymn score on the left and its musical notation on the right. The title page features the text: «ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ ΣΥΝΑΧΗΝ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ», «ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΣ ΎΜΝΟΣ (ΎΜΝΟΣ ΟΛΥΜΠΙΟΥ)», «Υμν. ΣΠΙΣΑΜΑΡΑ», and «Ποίημα Κ. Παλαμά». Below the text are two illustrations: one of a nude male figure and another of a man bowing before a seated figure. The musical notation on the right is titled «ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΣ ΎΜΝΟΣ (ΎΜΝΟΣ ΟΛΥΜΠΙΟΥ) 1896» and includes the names «Ποίη. & Const. Παλαμά» and «Μουσ. & Sp. Σαμάρα Op. 299».

Τό εξώφυλλο καί ἡ πρώτη σελίδα τῆς παρτιτούρας τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Ὑμνου στή μορφή γιά χορωδία καί πιάνο.

«Μοῦ τόν ἔστειλαν ἔξαφνα», δηλώνει σέ συνέντευξή του ὁ συνθέτης γιά τόν παλαιμικό Ὑμνο. «Δέν εἶχα καί ὄρεξη πολλή, δηλαδή δέν μοῦ ἤρχετο ἡ κατάλληλος ἔμπνευσις. Ἄλλ' αἴφνης ἐνώ ἐσκεπτόμην, κάτι μέ ἠλέκτρισε καί ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τόν ἐτόνισα»¹⁴. Τήν ἡμερομηνία τῆς ὀλοκλήρωσης τοῦ ἔργου τή γνωρίζουμε χάρις στό ἰδιόγραφο σπαρτίτο, πού ἀπέστειλε ὁ συνθέτης στήν Ἐπιτροπή. Στό εξώφυλλο τοῦ χειρογράφου μποροῦμε νά διαβάσουμε τόν τίτλο («Ὀλυμπιακός Ὑμνος»), τά ὀνόματα τῶν δημιουργῶν («Ποίημα τοῦ Κ. Παλαμά, μουσική τοῦ Σπύρου [sic] Σαμάρα»), τήν ἀφιέρωση («Εἰς τήν αὐτοῦ Β.Υ. τόν Διάδοχον»), τόν τόπο καί χρόνο τῆς ἀποπεράτωσης («Μιλάνο 20/2/96» –δηλ. σύμφωνα μέ τό παλιό ἡμερολόγιο, 8/2/96), καθώς καί τόν ἀριθμό εισόδου καί τήν ἡμερομηνία παραλαβῆς ἀπό τήν Ἐπιτροπή («ἀρ. 299, ἐλήφθη τῇ 15 Φεβρ. 1896»). Τό σπαρτίτο αὐτό εἶναι γιά τετράφωνη (προφανῶς ἀνδρική) χορωδία καί πιάνο¹⁵, καί εἶναι ἐκεῖνο πού τυπώθηκε λίγο ἀργότερα καί ὑπάρχει σήμερα σέ διάφορα δημόσια καί ἰδιωτικά ἀρχεῖα. Πιθανότατα σ' αὐτή τή μορφή, τό ἔργο πρωτοπαρουσιάστηκε σέ ἔσπεριδα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», στά τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1896¹⁶, πρόγ-

14. Ἐφημ. Ἄστυ, 19/3/1986· τό ἀπόσπασμα παρατίθεται ἀπό τήν Καίτη Ρομανοῦ, ὄπ. παρ., σελ. 16.

15. Τό χειρόγραφο αὐτό, πού πρέπει νά βροῦσεται σήμερα στήν UNESCO, καταχωρεῖται ἠλεκτρονικά στήν ἴστοσελίδα <http://portal.unesco.org>.

16. Στεφανία Μερτάκου, «Μουσική καί μουσικοὶ στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τῆς Ἀθήνας το 1896», Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδας - Λίλιαν Βουδούρη, <http://www.nmb.org.gr>.

μα πού σημαίνει ότι η σύνθεση της μουσικής είχε περατωθεί πριν από την καταληκτική ημερομηνία που αναγράφεται στο «έπιστομο» σπαρτίτο¹⁷.

Από τό Μιλάνο, ό Σαμάρας είχε αρχίσει νά στέλνει τό «ύλικό» (πάρτες) του έργου του στον Διονύσιο Λαυράγκα, ό όποιος είχε αναλάβει τήν προετοιμασία του *Όλυμπιακού Ύμνου* και του δικού του *Πεντάθλου*, τό όποίο επρόκειτο νά παρουσιάσει σέ ξεχωριστή συναυλία, στό πλαίσιο των *Όλυμπιακών εκδηλώσεων*:

Δέν μās έχορίζαν παρά όλίγοι μήνες από τήν ήμέραν τής έναρξεως των αγώνων και έπρεπε σ' αυτό τό διάστημα νά συνθέσω τήν μουσικήν, νά τήν ένοργανώσω, ν' αντιγραφούν τά μέρη, νά τήν εκμάθουν οί σολίστες, ή χορωδία και επιπροσθέτως νά γίνεται ή μελέτη από τās χορωδίας του *Όλυμπιακού Ύμνου*, του όποίου παρτιτούρες και πάρτες μās είχε ήδη αποστείλει ό Σαμάρας από τό Μιλάνο, πραγματικός άθλος *Ήρακλέους*. Έν τούτοις, μέ καλήν θέλησιν και έντεινων τās δυνάμεις μου, κατώρθωσα νά φέρω εις πέρας έν καιρώ όλην αυτήν τήν εργασίαν. Ήμουν κυριολεκτικώς άφανισμένος από τήν πολλήν δουλειά, άλλα τήν ήμεραν τής έναρξεως τής 25ης Μαρτίου 1896 τό *Πένταθλον* και ό *Όλυμπιακός Ύμνος* ήσαν έν τάξει.

Ό Σαμάρας πού είχε έλθει έν τω μεταξύ, δέν εκαιεν άλλο, παρά, άφου έπέταξε μερικά γαλλικά κομπλιμένα δεξιά, άριστερά στους εκτελεστάς, νά διευθύνη τήν πρόβα τζενεράλε και νάφήση τά ρέστα άπάνω μου¹⁸.

Μέχρι τήν τελευταία στιγμή εμφανίζονταν προβλήματα. Φιλαρμονικές τής περιφέρειας καθυστεροϋσαν τήν άφιξη τους και έχαναν τήν έναρκτηρία συναυλία¹⁹, ένω άλλες έφταναν τīs παραμονές και αποκλείονταν από τήν προεμέρα λόγω έλλειψους προετοιμασίας ή τεχνικών έλλείψεων²⁰.

Τελικώς, και παρά τīs πολύ μεταγενέστερες άφηγήσεις πού θέλουν τό σύνολο των προβλεπομένων, γιά τīs μουσικές εκδηλώσεις των *Όλυμπιακών σωματων* νά συμμετέχει στην τελετή τής έναρξης²¹, στην πρώτη εκτέλεση του *Όλυμπιακού Ύμνου* φαίνεται ότι συμμετείχαν δύο πλήρεις ορχήστρες, τρεις μπάντες και τέσσερις χορωδίες²². Τά γεγονότα και τήν συγκίνηση τής έναρκτηρίας τελετής τήν έπομένη του Πάσχα, Δευτέρα 25 Μαρτίου του 1896, αποτυπώνει στο λεύκωμα του Τυπογραφείου τής Έστίας ό ιστορικός Σπυρίδων Λάμπρος²³:

17. Γιά τήν ίδια χρονολόγηση, ή Κ. Ρωμανού (όπ. παρ. σελ. 17, σημ. 13) παραπέμπει στην κερκυραϊκή *Έφημερίδα των Ειδήσεων*, 21/1/1896.

18. Διονύσιος Λαυράγκας, *Απομνημονεύματα*, Άθήνα, Γκοβόστης, χ.χ., σελ. 102.

19. Τήν άφιξη στον Πειραιά τής Φιλαρμονικής Έταιρείας Κερκυρας τήν 28η Μαρτίου, μέ τό Α/π «Ερμούπολις», περιγράφει ό ανταποκριτής τής κερκυραϊκής έφημερίδας *Έπόπη* (τ. 112, 1/4/1896), ένω ή άθηναϊκή *Έστία* (31/3/1896) χρονολογεί τήν άφιξη Φιλαρμονικής Έταιρείας «Μάντζαρος» από τήν 30η Μαρτίου. Εύχαριστώ τους κ.κ. Κώστα Καρδάμη και Γιώργο Ζούμφο γιά τīs πληροφορίες αυτές, τīs όποίες διασταύρωσαν και μέ άλλες, άδημοσίευτες ακόμη, πηγές.

20. Άντώνης Π. Φίλιππας, *Φιλαρμονική Λευκάδος*, Άθήνα, Έταιρεία Λευκαδικών Μελετών, 1985, σελ. 174-176. Τό βιβλίο του Φίλιππα είναι ή πηγή γιά τīs πληροφορίες αυτές, τīs όποίες ξαναβρίσκουμε σέ μεταγενέστερες μελέτες.

21. Βλ. π.χ., Ιωάννης Ε. Χρυσοφής, *Οί Σύγχρονοι Διεθνείς Όλυμπιακοί Αγώνες*, τ. Α', Άθήνα, Βιβλιοθήκη τής Επιτροπής των Όλυμπιακών Αγώνων, 1930 (ανάτυπωση, Άθήνα, Κουλτούρα, χ.χ.), σελ. 311.

22. Θεόδωρος Ν. Συναϊνός, *Ιστορία τής Νεοελληνικής Μουσικής*, Άθήνα, Τύπος, 1919, σελ. 175. Τήν ίδια σύνθεση του μουσικού σώματος υιοθετεί και ό Σπύρος Γ. Μοτσενίγος (*Νεοελληνική Μουσική*, Άθήνα, χ.ό.λ. 1958, σελ. 33, σημ. 2).

23. *Η Έλλάς κατά τους Όλυμπιακούς Αγώνες του 1896*, όπ. παρ. σελ. 102.

Ἄνυπόμονα ἀνέμενον τὰ πλήθη τὴν ἑναρξιν τῶν ἀγώνων. Ὅτε δὲ ὁ Βασιλεὺς εἰσήλθε συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ καὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπείας, καὶ διήλασε διὰ τῆς κονίστρας ἐν μέσῳ τῶν ἤχων τοῦ ἔθνικου ἕμνου χαίρειζόμενος ὑπὸ τῶν μυριάδων ἐκείνων λαοῦ ὀρθίου, κροτοῦντος τὰς χεῖρας, ἐπευφημοῦντος ὅτε ὁ Βασιλεὺς, ἀπαντῶν εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ Διαδόχου, ἐκύρηξε τὴν ἑναρξιν τῶν ἀγώνων, δούς πρῶτος τὸ σύνθημα τῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀνευφημιῶν, ἱερὰ συγκινήσεις, ἐνθουσιασμός φρενιτικὸς διέδραμεν ὅλην ἐκείνην τὴν εἰρηνικὴν στρατιάν τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ μυρίων στομάτων ἐκδηλούντων τὰ αἰσθήματα τὰ κατέχοντα τὴν καρδίαν [...]. Τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον ἐν τῇ ἱερᾷ ἐκείνῃ στιγμῇ μετεβάλλετο ἀπὸ Σταδίου τῶν Ἀθηναίων εἰς Στάδιον τῶν Ἑλλήνων συναπαξιαπάντων, καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ συγκινήσεως εἰς συγκίνησιν μετακυλινδούμενα τὰ πλήθη συνεκλονήθησαν βαθύτατα, ὅτε ἀπὸ ἐγχόρδων²⁴ καὶ πνευστῶν ὄργάνων, ἀπὸ πλυαριθμίων μουσικῶν καὶ πολυκρόνου ᾠδικοῦ χοροῦ περιήχησε τὸ Στάδιον ὁ Ὀλυμπιακὸς Ὑμνος. Δι' αὐτοῦ νέος Ἕλλην ποιητὴς καὶ νέος Ἕλλην μελωδὸς ἠμυλλήθησαν νά μεταγγίσασιν δι' ἐμμύσων στίχων καὶ μελικῶν στροφῶν εἰς μεγαλορρήμονα ἅμα καὶ φωνοβόλον κλαγγὴν ὅλον τὸ ὄργος τοῦ σφριγμοῦ ἐκείνου τοῦ μετεωρίζοντος, τῆς δίνης ἐκείνης τῆς συνδονούσης τὰς μυριάδας ἐκείνας τῶν ψυχῶν.

Μετὰ τὴν πανηγυρικὴ αὐτῇ προεμέρα καὶ μερικές ἀκόμη ἐκτελέσεις κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων τοῦ 1896²⁵, τὸ ἔργο τοῦ Σαμάρρα καὶ τοῦ Παλαμιᾶ παρέμεινε ὁ ἐπίσημος ἕμνος μέχρι τὸ 1912 καὶ ξανακέρδισε τὴ θέση του, μὲ ἀπόφαση τῆς Διεθνoῦς Ὀλυμπιακῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ 1958²⁶. Τέλος, γιὰ τὴ συμβολικὴ παρουσία τοῦ Ὑμνου στὴν ὄπερα τοῦ Σαμάρρα *Ρέα*, μὲ τὴν ὁποία ὁ συνθέτης ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσῃ στὶς νέες ἐθνικιστικὲς ἐπιταγές, παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη σὲ μιά πρόσφατη μελέτη μου²⁷.

24. Στὴ μελέτη τῆς, ἡ Καίτη Ρομανοῦ παραθέτει δύο περιγραφές τῆς ἐποχῆς, στὶς ὁποῖες θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχουν οἱ δύο μοναδικές ἀναφορές στὴ συμμετοχὴ ἐγχόρδων στὴν προεμέρα τοῦ Ὑμνου (Κ. Ρομανοῦ, κ.ἀ. ὄπ. παρ., σελ. 19 καὶ σμ. 27). Ἡ συγγραφέας, ποὺ ἀγνοεῖ τὴν περιγραφή τοῦ Σπ. Λάμπρου καὶ ἄλλα τεμῆρια (τὰ ὁποῖα ἐπιφυλάσσομαι νά δημοσιεύσω σὲ προσεχῆ μελέτη), καθὼς καὶ τὴν ἀπουσία, ἀπὸ τὴν προεμέρα, τῆς Φιλαρμονικῆς Ἐταιρείας Κερκίρας, θεωρεῖ ὅτι ἡ «πρωτοφανοῦς τελειότητος ἐκτελέσεως» τῶν «[τετρακοσίων ἐκτελεστῶν] ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Ἑλλῆνος συνθέτου παγκοσμίου φήμης», τὴν ὁποία λασωνικά καὶ χωρὶς ἄλλες λεπτομέρειες, ἀναφέρει ὁ Γ.Β. Τσοκόπουλος, ἀποτελεῖ τεμῆριον ὅτι ὁ ἀρθρογράφος τῆς *Ἀκροπόλεως* εἶναι «ὑπερήφανος γιὰ τὴν εὐρωπαϊκῶν ἐπιπέδου [!] ποιότητα τῶν φιλαρμονικῶν [!] κατὰ τὴν πρώτη μέρα τῶν ἀγώνων» (Κ. Ρομανοῦ κ.ἀ., ὄπ. παρ., σελ. 20). Τέτοιου εἶδους ἀνακριβείες εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι κολακεῖουν ἐπαρχιακὲς ἀπαρτίσεις, εἶναι ὁμως σίγουρον ὅτι δὲν κολακεῖουν τὴν ἱστορικὴν ἔρευνα.

25. Α. Π. Φίλιππας, *Φιλαρμονικὴ Λεικάδος*, ὄπ. παρ., σελ. 176

26. Στεφανία Μερζάκου, «Μουσικὴ καὶ μουσικοὶ [...]», ὄπ. παρ.

27. Χάρης Ξανθοῦδάκης, «Ὁ Σαμάρρας, οἱ Ὀλυμπιακοὶ καὶ ἡ *Ρέα*», *Ἡ Καθημερινή*, «Ἐπτά Ἡμέρες», Κυριακὴ 18 Ἀπριλίου 2004 («Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες καὶ Μουσικὴ»): 3-5.

Gerald P. Schaus
 Professor
 of Wilfrid Laurier University

Σχέσεις Αρχαίας Ολυμπίας και Στυμφάλου

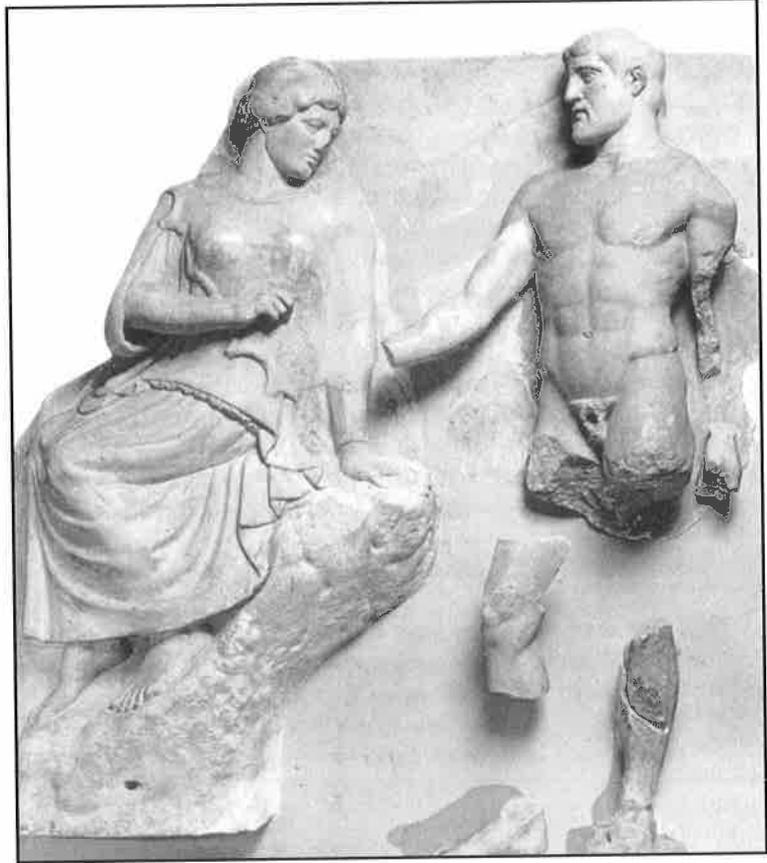
Η αρχαία πόλη - κράτος Στύμφαλος ήταν σχετικά μικρή και απομονωμένη από τις πιο πλούσιες εμπορικές πόλεις της Κορίνθου, της Σικυώνος ή του Άργους. Η αρχαιολογική έρευνα στη θέση της αρχαίας Στυμφάλου, με την υποστήριξη του Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου και υπό την διεύθυνση του Καθηγητή Hector Williams, έχει αποδείξει ότι η πόλη άρχισε να ακμάζει περί το 350 π.Χ. Στα τέλη του τέταρτου αιώνα, η πόλη παρουσίασε μια οπισθοδρόμηση στα χέρια των Μακεδόνων και κατά τον δεύτερο αιώνα προφανώς δέχθηκε μεγαλύτερο κτύπημα από τους Ρωμαίους εισβολείς κατά την καταστροφή της Κορίνθου και της Αχαικής Συμπολιτείας από τον Μόμμιο μεταξύ 146 και 140 π.Χ. Ο Στράβωνας (388, 8.8.2) λέει ότι η Στύμφαλος ήταν μια από τις 10 Αρκαδικές πόλεις που στο τέλος του πρώτου αιώνα π.Χ. είχε πλέον ερειπωθεί.

Καθώς η Ελλάδα φιλοξενεί τους Ολυμπιακούς Αγώνες πάλι το 2004, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε ποιες ήταν οι σχέσεις της Στυμφάλου με την Ολυμπία και τους Ολυμπιακούς αγώνες. Κατά την διάρκεια της περιόδου που η Στύμφαλος ευημερούσε, δηλαδή μεταξύ του 350 και 146 π.Χ. περίπου, δεν υπάρχει ούτε ένας νικητής από αυτή την πόλη που να γνωρίζουμε στους καταλόγους των Ολυμπιονικών. Όμως, κατά την διάρκεια μιας σύντομης αλλά λαμπρής περιόδου, η Στύμφαλος διακρίθηκε στην ιστορία της Ολυμπίας. Μπορεί να ήταν ένα διάστημα από 12 έως 28 χρόνια το πολύ. Παρ' όλα αυτά έχει αφήσει κληρονομιά σ' εμάς σήμερα πρώτον ένα καλλιτέχνημα αρχαίας γλυπτικής, δεύτερον ένα ποίημα που θεωρείται ως μια από τις ωραιότερες επινίκιες ωδές του Πινδάρου και τρίτον συμβουλές για την σωστή διατροφή κατά την προπόνηση κορυφαίων αθλητών.

Ο μεγάλος ναός του Δία στην Ολυμπία κατασκευάστηκε από ένα ντόπιο αρχιτέκτονα, που ονομαζόταν Λίβων, μεταξύ 470 και 457 π.Χ. Μέρος της γλυπτής διακόσμησης ήταν μια σειρά από μετόπες που δημιουργήθηκαν για να τοποθετηθούν επάνω στους κίονες των δύο προσόψεων της ανατολικής και της δυτικής. Υπήρχαν δώδεκα μετόπες έξη σε κάθε πρόσοψη. Το θέμα, δεν μας εκπλήσσει. Ήταν οι 12 Άθλοι του Ηρακλή, ένας για κάθε μετόπη, που ιστορούσαν τους βασικούς ελληνικούς «άθλους», δηλαδή ηρωικές πράξεις ή αγώνες.

Σύμφωνα με την παράδοση ο πέμπτος άθλος ήταν η εξόντωση των τερατωδών Στυμφαλίδων ορνίθων. Η μετόπη στην Ολυμπία, που αναπαριστά αυτό το μύθο, δείχνει μια νεαρή θεά, την Αθηνά, καθισμένη σ' ένα μεγάλο βράχο, να κοιτάζει πίσω προς τον ήρωα που πλησιάζει καθώς αυτός της φέρνει ένα δείγμα του θανατηφόρου έργου των χειρών του. Αυτή η μετόπη έχει περιγραφεί ως «μια από τις πιο απρόσμενες και πιο γοητευτικές δημιουργίες της αρχαίας τέχνης». Η Αθηνά κάθεται και ξεκουράζει τα γυμνά της πόδια σ' ένα μεγάλο βράχο, ενώ κοιτάζει τα νεκρά πουλιά της Στυμφάλου, που της φέρνει ο Ηρακλής. Ένας

Η Αθηνά καθισμένη με χάρη στο βράχο δέχεται τις νεκρές όρνιθες που της προσφέρει ως τρόπαιο ο Ηρακλής. Οι όρνιθες τις οποίες κρατούσε στα χέρια του ο ήρωας δυναστικώς έχουν καταστραφεί. Η μετόπη βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ολυμπίας.

Αγγλος αρχαιολόγος, ο Bernard Ashmole έγραψε: «η Αθηνά είναι κατ' εξοχήν η θεά της ακρόπολης, ιδιαιτέρως φυσικά της Ακρόπολης των Αθηνών, αλλά επίσης των βράχων των ακροπόλεων παντού. Αυτό συμβολίζει ο βράχος (στη μετόπη της Ολυμπίας) και γι' αυτό είναι επιβλητικός(...) Στην πραγματικότητα η Αθηνά βρίσκεται σ' επαγρύπνηση, αλλά διαθέτει μια στιγμή από τα καθήκοντά της ως φρουρού για να στραφεί και να κοιτάξει τον φόρο τιμής που ο προστατευόμενός της της έχει φέρει». Ο ήρωας Ηρακλής έχει σκοτώσει τα πουλιά της Στυμφαλίας και τα έφερε στην προστάτιδά του, Αθηνά. Το ερώτημα είναι εάν ο καλλιτέχνης είχε ένα συγκεκριμένο βράχο στο νου, όταν σκάλιζε αυτή τη μετόπη. Εάν είχε, τότε μια πιθανότητα είναι ότι απεικονίζει την ακρόπολη της Στυμφάλου που δεσποζέει στη λίμνη όπου φώλιαζαν τα πουλιά. Στην κορυφή σχεδόν αυτής της ακρόπολης οι ανασκαφές του Αναστασίου Ορλάνδου στην δεκαετία του 1920 και οι Καναδικές ανασκαφές στην δεκαετία του 1990, έχουν αποκαλύψει ιερό της Πολιάδος Αθηνάς.

Αν και τα δύο φαίνεται να συνδέονται πρέπει να θυμόμαστε ότι η μετόπη χρονολογείται περίπου στα 468 - 462 π.Χ., αλλά έως τώρα έχουμε ελάχιστες ενδείξεις ότι το Ιερό λειτουργούσε πράγματι τόσο νωρίς. Εν τέλει, είτε ο βράχος παριστάνει την ακρόπολη της Στυμφάλου είτε όχι, η μετόπη στην Ολυμπία, που απεικονίζει τον άθλο του Ηρακλή στην Στύμφαλο, ξεχωρίζει για την ομορφιά της μεταξύ των γλυπτών της πρώιμης Κλασικής περιόδου.

Στην 78η Ολυμπιάδα το 468 π.Χ. (άλλοι έχουν προτείνει την 76η ή 77η Ολυμπιάδα), ένας άντρας με το όνομα Αγησίας, πολίτης των Συρακουσών αλλά και της Στυμφάλου και φίλος και σύμμαχος του τυράννου των Συρακουσών Ιέρωνος, νήκισε στην αρωματοδρομία με ημίονους (απήνη) στην Ολυμπία. Ο Αγησίας γιόρτασε την νίκη του προσκαλώντας τον Πίνδαρο, που ήταν στο αποκορύφωμα της ακμής του, να γράψει μια επινίκεια οδή προς τιμή του κατορθώματός του. Το αποτέλεσμα ήταν ο υπέροχος Έκτος Ολυμπιονίκος. Σύμφωνα με τους στίχους του ποιήματος, ο Πίνδαρος προσέλαβε τον Αινεία, ίσως ένα συγγενή του Αγησία από τη Στύμφαλο, να φέρει την οδή στην Στύμφαλο, να διδάξει και να διευθύνει την χορωδία και έπειτα να πάρει ολόκληρη την χορωδιακή ομάδα στις Συρακούσες για μια δεύτερη επινίκεια παράσταση.

Θέλοντας να ενισχύσει την σημασία της Στυμφάλου και να δημιουργήσει μια αρμονική σύνδεση ανάμεσα στον ποιητή και τον Αγησία, ο Πίνδαρος δηλώνει ότι αυτός ο ίδιος είναι εγγονός του Στυμφάλου μέσω μιας μυθικής σύνδεσης ανάμεσα στις Θήβες και στην Στύμφαλο. Ο Πίνδαρος γράφει στο ποίημα ότι είναι γνήσιο τέκνο των Θηβών, που αντιπροσωπεύονται από την νύμφη Θήβα και συνεπώς πρέπει να είναι εγγονός της μητέρας της Θήβας, της Μετώπης, η οποία είναι η νύμφη της μεγάλης πηγής που αναβλύζει ορμητικά από το έδαφος στο χωριό Στυμφαλία και τροφοδοτεί με νερό την λίμνη.

«Στη Στυμφαλία έχει γεννηθεί ή μητέρα τής μητέρας μου, ή Μετώπη...» *⁽⁶⁾

Πριν από αυτό το απόσπασμα και αμέσως μετά, ο Πίνδαρος εστιάζει στη σχέση του Αγησία με τη Στύμφαλο και έπειτα υπαινίσσεται ότι η χορωδία θα φύγει μετά την εκτέλεση του ύμνου και θα πλεύσει στις Συρακούσες.

*«Νά τούς είπεις νά μὴν λησμονοῦν τίς Συρακούσες
καί τὴν Ὀρτυγία ὅπου ὁ Ἰέρων βασιλεύει...»* *⁽⁶⁾

*«Εἶθε ὁ καιρὸς, καθὼς ὀδεύει,
τὴν εὐτυχία του ποτὲ νά μὴν ταράξει
καὶ καλοπροαίρετα ἄς δεχθῆ
τὴν θριαμβευτικὴ ομάδα τοῦ Ἀγησία,
ποῦ θά γυρίσει, ἀφίνοντας τὴ μιὰ του τὴν πατρίδα,
γιὰ νά ἐπανεύρει τὴν ἄλλη, τῆς Στυμφαλίας τὰ τείχη,
τῆς Ἀρκαδίας μητρόπολη μὲ τὰ πλήθη τῶν ποιμνίων.
Εἶναι καλὸ ἓνα ταχύπλοο σκάφος
τῆς θύελλας τὴν ὥρα, ἄγκυρες νάχει δύο.
Καὶ στίς δύο τίς πόλεις, ὁ θεὸς ἄς δίνει
περίδοξη τύχη, πανευδαίμονη...»* *⁽⁷⁾

Ερχόμαστε τώρα στην τρίτη Ολυμπιακή παρουσία της μικρής Στυμφάλου. Αμέσως μετά τους Περσικούς Πολέμους, αναδείχθηκαν αρκετοί μεγάλοι δρομείς στα αθλητικά χρονικά. Ένας ήταν ο Άστυλος από τον Κρότωνα, δρομέας ταχύτητας που κέρδισε στους αγώνες του σταδίου (στάδιον= δρόμος) και του διαύλου (δίαυλος = διπλό στάδιον) σε τρεις διαδοχικές Ολυμπιάδες. Δύο άλλοι δρομείς ήσαν διπλά περιδονίκαι (δηλαδή νικητές των τεσσάρων

* (Πινδάρου Επίνικοι. Έκτος Ολυμπιονίκος. «Αγησία Συρακουσίου ἀπήνη». α, στιχ. 84, β, στιχ. 92-93, γ, στιχ. 97-103. Μετάφραση Βασιλή Λαζανά).

γύρων αγώνων), αλλά γνωρίζουμε λίγα γι' αυτούς. Ο Δάνδης από το Άργος στο στάδιον και ο Εργοτέλης από την Κνωσό στον δόλιχο. Ο τελευταίος μεγάλος δρομέας αυτής της εποχής ήταν ένας πρωταθλητής των μεγάλων αποστάσεων ή του «δολίχου» από την Στύμφαλο, που ονομαζόταν Δρομέας. Ο Πανσανίας είναι η πηγή αυτής της πληροφορίας:

«Ένας αθλητής από τη Στύμφαλο, ονομαζόμενος Δρομέας, επιβεβαίωσε το όνομά του στο αγώνισμα του δολίχου δρόμου (δρόμου αντοχής) και κέρδισε δύο νίκες στην Ολυμπία άλλες τόσες στα Πύθια, τρεις στα Ίσθια και πέντε στα Νέμεα. Λένε πως αυτός σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει στο διαιτολόγιό του και το κρέας, γιατί πριν οι αθλητές χρησιμοποιούσαν τυρί από καλάθι. Ο ανδριάντας του είναι έργο του Πυθαγόρα» (Πανσ. 6, 7, 10. Μετάφραση Νικ. Παπακατζί).

Ο Δρομέας στέφθηκε νικητής τουλάχιστον δύο φορές σε κάθε έναν από τους τέσσερις Πανελλήνιους Αγώνες, και όπως φαίνεται εστεφθη νικητής σε έντεκα αγωνίσματα στη σειρά. Το κατόρθωμά του που ήταν θεϊκό, λίγοι το επανέλαβαν και ξεπεράστηκε μόνο από ένα παλαιστή τον Μίλωνα.

Είναι ενδιαφέρον ότι ο Δρομέας, δύο φορές περιοδονίκης είχε την οικονομική δυνατότητα να αναθέσει τη φιλοτέχνηση του αγάλματός του στο ιερό της Ολυμπίας στον Πυθαγόρα έναν από τους καλύτερους γλύπτες της εποχής, παρά το γεγονός ότι καταγόταν από μια μικρή πόλη της λιγότερο ευνοημένης περιοχής της Αρκαδίας. Πιθανόν η υπερήφανη ιδιαίτερη πατρίδα του να συνέβαλε στην μεγάλη δαπάνη, ή η οικογένειά του, εάν αυτή είχε χρήματα. Αλλά και ο ίδιος, όντας πρωταθλητής δρομέας, θα μπορούσε να έχει πληρώσει από χρήματα που κέρδισε διαγωνιζόμενος σε αγώνες με μεγάλα έπαθλα σε όλη την Ελλάδα. Γνωρίζοντας τη χρονολογία ακμής του γλύπτη Πυθαγόρα και τους νικητές του δολίχου (αγώνα μεγάλων αποστάσεων) το 476 και 464 π.Χ. στην Ολυμπία, υποθέτουμε ότι ο Δρομέας έρχεται πριν ή μετά από αυτήν την περίοδο, δηλαδή το 484-480 ή 460-456 π.Χ. Οι τελευταίες χρονολογίες 460-456 π.Χ. φαίνονται οι πιο πιθανές.

Ο Πανσανίας (6.7.10, παραπάνω) προσθέτει ότι ο Δρομέας, αυτός ο Πανελλήνιος δρομέας εισήγαγε την πρακτική ως κύριο συστατικό της διαίτας του να είναι το κρέας αντί το φρέσκο τυρί. Λέγεται ότι ο φιλόσοφος Πυθαγόρας, είχε μια παρόμοια ιδέα και επηρέασε τον Ευρυμένη από την Σάμο και επίσης ίσως τον Μίλωνα από τον Κρότονα, που ήταν και οι δύο παλαιστές. Αυτό που ίσως ήταν νεωτεριστικό για τον Δρομέα, είναι ότι ήταν δρομέας μεγάλων αποστάσεων, όχι ένας βαρύς παλαιστής ή πυγμάχος και ακόμα ότι η διατροφή του βασιζόταν στο κρέας για να γίνει δυνατός σ' ένα άθλημα για ελαφρούς γρήγορους άνδρες.

Συνοπτικά να επαναλάβουμε ότι σ' ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, μία όμορφη απεικόνιση της μυθικής σύνδεσης της Στυμφάλου με τους Άθλους του Ηρακλή υψώθηκε στο Ναό του Διός στην Ολυμπία μεταξύ 468 - 462 π.Χ., η νίκη του Αγησία στην αρματοδρομία με ημίονους τιμήθηκε από τον μεγάλο ποιητή Πίνδαρο με μια χορωδιακή παράσταση στη Στύμφαλο το 468 π.Χ. περίπου και οι δύο νίκες του Δρομέα σε αγώνες μεγάλων αποστάσεων στην Ολυμπία, βοηθούμενος από μια δίαιτα βασισιμένη στο κρέας, εορτάστηκαν με ένα άγαλμα που έφτιαξε ο Πυθαγόρας και στήθηκε κοντά στον Ναό του Διός στην Άλτη, ίσως μεταξύ 460 - 456 π.Χ. Μέσω της Ολυμπίας η φήμη ήρθε γρήγορα και με λαμπρότητα στην μικρή Στύμφαλο και έπειτα άρχισε να ξεθωριάζει πολύ πριν αρχίσει η αρχαία πόλη να χαιρείται την εποχή της ευημερίας της μετά το 350 π.Χ. περίπου.

Μετάφραση από τα Αγγλικά:
Γιώτα Μαυριδόγλου

Απόστολος Τζαφερόπουλος

Φιλολόγος

ΕΝΑΣ ΧΡΗΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ

Πυθία πρὸς Ἴφιτον

Στὴν Ἠλεία εἶχε ἐνοικήσει κοινωνική ἀταξία καὶ ὁ λαὸς ὑπέφερε. Ὁ βασιλιάς Ἴφιτος, ἀδύναμος νὰ ἐλέγξει τὸ ἀλέθριο αὐτὸ φαινόμενο, ποσφεύγει στοὺς Δελφούς καὶ ρωτᾷ τὴν Πυθία, τί μέτρα πρέπει νὰ λάβῃ γιὰ νὰ ἀποσοβῆσῃ τὸ κακό. Ἐκείνη τοῦ ἀποκρίνεται ὅτι ἡ θεραπεία βρίσκεται στὴν ἀνασύστασι τῶν... Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων, πού ἔχουν ἀτονήσει!

Πράγματι, ὁ Ἴφιτος, μὲ τὴν συνεργασία τοῦ νομοθέτου Λυκούργου καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Πίσσης Κλεισθένης, ἐπέτυχε νὰ ἀνασυστήσῃ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες τὸ 884 π.Χ., κανόνισε τὰ σχετικά μὲ τὴν «ιεράν ἐκχειρίαν» καὶ ἐπανέδω-
σε σ' αὐτοὺς τὸν τύπο, πού εἶχε καθιερώσει ὁ ἰδρυτὴς τους Ἡρακλῆς ὁ Ἰδαῖος.

Τοῦ χρησιμοῦ αὐτοῦ σώζονται δύο παραλλαγές. Καὶ στίς δύο ὅμως ἐπανέρχε-
ται τὸ βασικὸ ἰδεῶδες: νὰ μὴ δίδεται βραβεῖο πολὺτιμο στοὺς νικητές, παρὰ ἓνα στεφάνι καμωμένο ἀπὸ ταπεινὸ κλαδί ἀγριελιάς, ὥστε ὁ ἀγῶνας νὰ καταστῇ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνο προσπάθεια εὐγενοῦς ἀμίλλης, πού προάγει ἠθικά καὶ πνευματικὰ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ θεραπεία τῆς κοινωνικῆς ἀνατα-
ραχῆς.

α) *«Ἴφιτε, μῆλειον καρπὸν μὴ θῆς ἐπὶ νίκη,
ἀλλὰ τὸν ἄγριον ἀμφιτίθει καρπῶδη ἔλαιον,
ὅς νῦν ἀμφέχεται λεπτοῖσιν ὑφάσμασ' ἀράχνης».*

(= Ἴφιτε, μὴ ἀθλοθετῆς γιὰ τὸν νικητὴ βραβεῖο κάποιου πρόβατο,
ἀλλὰ νὰ στεφανῶνῃς μὲ κλαδί ἀγριελιάς γεμῆτο καρπούς,
πού τώρα καλύπτεται γύρω γύρω μὲ λεπτὸ πλέξιμο ἀράχνης).

β) *«Τὸν ἀγῶνα ἀνανεοῦν
καὶ τοῖς νικῶσιν ἄθλον δίδοναι
κότινον
ἐξ ἀγρίας ἐλαίας στέφανον».*

(= Νὰ ἀνανεώσῃς τὸν ἀγῶνα
καὶ στοὺς νικητές βραβεῖο νὰ δίνῃς
ἀμίλλας
στεφάνι ἀπὸ κλαδί ἀγρίας ἐλιάς).

Λουΐζα Καραπιδάκη

Αρχαιολόγος, μόνιμη συνεργάτις
του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Η παγκόσμια Ολυμπιακή Δάδα του Αθήνα 2004

Να το φως

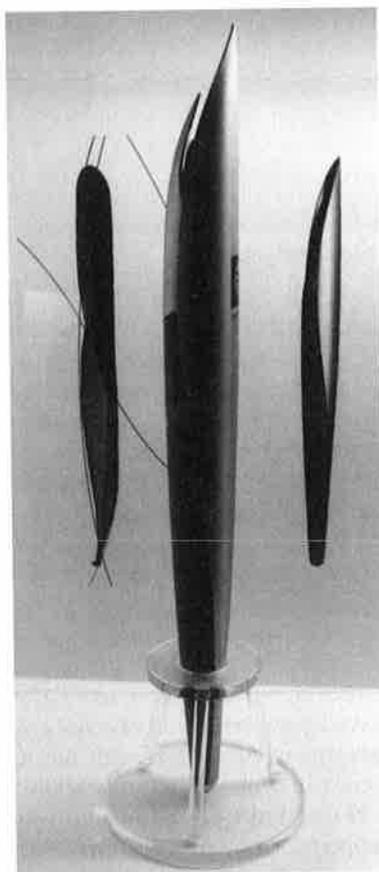
«Μια φωτιά
Γυρνάει τη γη
Το 'να χέρι στ' άλλο δίνει
μια φλόγα ιερή

Μια φωτιά
Γύρω απ' τη γη
Φως που μας ενώνει

Ένα ωραίο στεφάνι
Από φύλλα ελιάς
Στους αιώνες κάνει
Φωτεινό χορό

Χαίρε φλόγα παλιά
Φέρε φως στην καρδιά

Να το φως
Γύρω απ' τη γη

Είναι μια φωτιά που καίει,
μια φλόγα ιερή

Δεύτε φως
Όλοι οι λαοί
Φως που μας ενώνει

Δεύτε φως
Όλοι οι λαοί
Unite the world

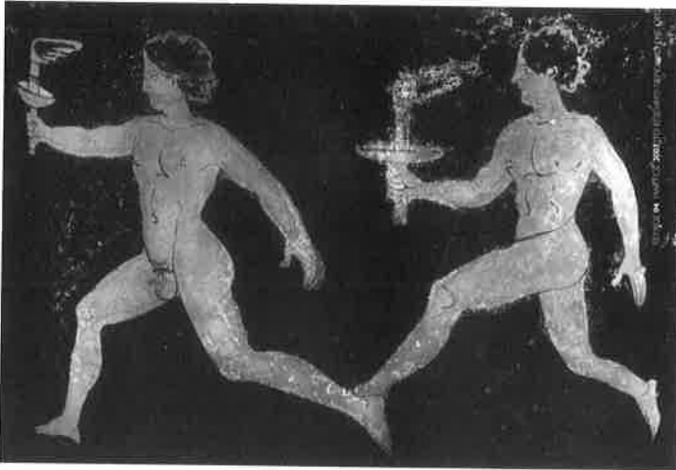
Χαίρε φλόγα χρυσή
Φέρε κόσμους μαζί

Δεύτε φως
Όλοι οι λαοί
Δεύτε φως
Σ' όλη τη γη
Όλοι οι λαοί
Πάνω στη γη
Unite the world»

Είναι οι στίχοι της Λίνας Νικολακοπούλου, που συνόδευαν μελοποιημένοι από τον συνθέτη Trevor Horn και με τη φωνή του Γιάννη Κότσιρα, τη Δάδα στη Λαμπαδηδρομία των Ολυμπιακών Αγώνων του Αθήνα 2004.

Η Δάδα του 2004, έργο του σύγχρονου Έλληνα βιομηχανικού-σχεδιαστή Ανδρέα Βαρωτσου, χαρακτηρίζεται από την εργονομική κατασκευή της, την λειτουργικότητά της, την αρμονία του σχεδίου της και την ελληνικότητά της. Τα ταπεινά φύλλα της ελιάς, του ιερού-συμβολικού δέντρου του ελληνικού πολιτισμού και της πόλης των Αθηνών, ήταν η πηγή έμπνευσης του designer καλλιτέχνη για το σχεδιασμό της.

Από ένα φύλλο του αθάνατου δέντρου, βγήκε η ιερή φλόγα της Ολυμπίας για να φέρει απ' άκρη σ' άκρη της γης τα μηνύματα της Ολυμπιακής ιδέας: συνεργασία, αλλη-

Αρχαίοι Λαμπαδηδρόμοι

λεγγύη, δημοκρατία, ισότητα των ευκαιριών, αρμονική συνύπαρξη, δικαιοσύνη, ισότητα, σεβασμό στη διαφορετικότητα, ανοχή, παύση των πολέμων και των εχθροπραξιών.

Ο σχεδιαστής της Δάδας δήλωσε χαρακτηριστικά: «Στόχος μου ήταν να βρω την απαραίτητη στην περίπτωση αυτή πολιτιστική διαστρωμάτωση, που θα με οδηγούσε σε μια σύγχρονη

ελληνική πρόταση η οποία να πηγάζει από τα σπλάχνα του ελληνικού πολιτισμού». «Εκτός από τη φορμαλιστική και εννοιολογική αναφορά στο φύλλο της ελιάς, ο στόχος μου ήταν να τονίσω την αρμονία, ένα στοιχείο του ελληνικού πολιτισμού που επηρέασε τον παγκόσμιο πολιτισμό». «Στη Δάδα προσπάθησα να συμπεριλάβω όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού, με στόχο, μέσα από αυτή, να ανοιχθεί διάλογος μεταξύ των λαών, που είναι ο βασικός σκοπός των Ολυμπιακών Αγώνων και της Ολυμπιακής Ιδέας».

Η τολμηρή σύνθεση με τη μνημειοποίηση του φύλλου της ελιάς, χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής υπαίθρου, θεωρήθηκε σοφή, γιατί η φλόγα πηγάζει μέσα από την συμβολική εικόνα του αθάνατου φυτού που φώτισε γενιές και γενιές, που είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον αρχαίο ελληνικό αθλητισμό καθώς και με την ίδια την Ελλάδα, με τον πολιτισμό και τις παραδόσεις της, ενώ με το ψωμί και το κρασί (άρτος, οίνος, έλαιον) συναποτελούν τη βάση της διατροφής των Ελλήνων ανά τους αιώνες.

Η Δάδα «φύλλο-ελιάς» είναι εύχρηστη, από ξύλο και μαγνήσιο, και άναψε με καύσιμο από μείγμα βουτανίου και προπανίου. Έχει ύψος 68 εκ. και βάρος 700 γρ., και είναι ειδικά κατασκευασμένη και για δύσκολες κλιματολογικές συνθήκες με θερμοκρασίες από -6°C έως $+45^{\circ}\text{C}$. Η επιλογή των υλικών έχει οικολογική διάσταση και εκφράζει με λεπτότητα και κομψότητα την ισορροπία ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση. Αυτές οι αρετές της έκαναν τον Πρόεδρο της ΔΟΕ, Ζακ Ρογκ, να σχολιάσει ότι, η δάδα «είναι πανέμορφη και έχει σχεδιαστεί δημιουργικά, έτσι ώστε να αντικατοπτρίζει τις παραδοσιακές ελληνικές αξίες μέσα από το σύγχρονο στοιχείο, την απλότητα και την αρμονία και φέρει όλα τα σημαντικά σύμβολα που κάνουν τους Ολυμπιακούς Αγώνες μια μοναδική εμπειρία για αθλητές και θεατές.»

Η Δάδα του Αθήνα 2004 που είναι και η 16η δάδα των Ολυμπιακών, είναι η πρώτη που φιλοτεχνήθηκε στη γεννέτερια χώρα των Ολυμπιακών Αγώνων και η μόνη που ταξίδεψε στις πέντε ηπείρους, με 20.000 λαμπεδοδρόμους, για να μεταφέρει και να διαδώσει σ' ολόκληρο τον πλανήτη τα μηνύματα: ειρήνη – αγάπη – αλληλεγγύη.

Η επίσημη Ολυμπιακή Δάδα πρωτοεμφανίστηκε, με τον θεσμό της Λαμπεδοδρομίας, στους αγώνες του 1936 στο Βερολίνο, αν και αυτός ο θεσμός δεν υπήρχε αντι-

στοιχα στους αρχαίους αγώνες. Ο Έλληνας Γιάννης Κετσέας και ο Γερμανός φιλέλληνας διοργανωτής των Αγώνων Καρλ Ντίμ, εμπνευσμένοι από τους αγγελιοφόρους της Ολυμπιακής Εκεχειρίας και τις λαμπαδηφορίες της αρχαιότητας, είχαν την ιδέα να εισαγάγουν την τελετή της αφής και της μεταφοράς της Ολυμπιακής φλόγας στο επίσημο τελετουργικό των Ολυμπιακών αγώνων.

Ο στόχος τους ήταν να ενισχύσουν ιδεολογικά το αρχαίο πνεύμα των αγώνων, να εμπεδώσουν και να διαδώσουν τα μηνύματά του και να συνδέσουν πιο στενά την Ελλάδα ως τόπο καταγωγής των αγώνων και τα ιδεώδη τους με τους αγώνες του 20ού αιώνα.

Η ολυμπιακή φλόγα όπως είναι γνωστό δεν άναψε τα έτη 1940 και 1944 λόγω του Β' παγκοσμίου πολέμου. Ξανάναψε το 1948 για να πάει στο Λονδίνο και από τότε ανάβει κάθε τέσσερα χρόνια στην Αρχαία Ολυμπία από τις ακτίνες του ήλιου και ταξιδεύει ως σύμβολο στις διοργανώτριες χώρες.

Στον πίνακα που παρατίθεται μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πορεία της Ολυμπιακής Δάδας που ξεκίνησε από το Βερολίνο όπου έγιναν οι αγώνες του 1936, μέχρι την Ολυμπιάδα του 2004 στην Αθήνα και να δούμε τη μορφή που πήρε από κάθε διοργανώτρια χώρα.

Η υποδοχή της δάδας, εκδήλωση χαράς και εορτασμού, μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτή των ολυμπιονικών, ενώ πλήθος κόσμου συρρέει στο πέρασμά της και θεωρείται υπέρτατη τιμή για κάποιον να είναι λαμπαδηδρόμος, συγκρίσιμη με την τιμή της συμμετοχής σε ολυμπιακούς αγώνες.

Οι σύγχρονες λαμπαδοδρομίες δίδουν μια ευκαιρία σε όλους, επώνυμους και ανώνυμους να συμμετάσχουν με την σειρά τους και να συμβάλουν με τον τρόπο τους στη διάδοση του ιδεολογικού περιεχομένου των αγώνων.

Η Ολυμπιακή Δάδα, οικειοποιεί μικρούς και μεγάλους με τα ιδεώδη μηνύματα των αγώνων και τα ταξιδεύει σ' όλο τον πλανήτη με τη λάμψη του ελληνικού φωτός και του παγκόσμιου πολιτισμού.

ὈΛΥΜΠΙΟΝΙΚΗΣ 2004

Χρυσοπράσινα φύλλα στολίζουν
τὴν ὀλόξανθη κόμη.

Ε.Π.Π.

Ἐλιά, Σύμβολο εἰρήνης τῶν λαῶν

Ἐξ οὐρανοῦ, ἡ ἐπίνοια, δῶρο τῆς Ἀθηνᾶς,
καθὼς σέ εἰρηνικούς ἀγῶνες σύμβολο ἀναδύεσαι,
«ἐμπνέον κίνητρον» νά προπορεύεσαι
ὑψώνοντας τὸ κλέος τῆς δικαιοσύνης.

Δόξα ἱερὴ οἱ κλάδοι σου νά στεφανώνουν τοὺς ἡμίθεους.
Κί ἐσύ νά ὑψῶνσαι οἰστροήλατος δρομέας τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Πῶς φύσαγε τ' ἀγέρι ὅταν σ'ἀντίκρουσα κλαδί ἐλιάς
στά χέρια τῆς θεᾶς, νά χαιρετᾶς τὴν ἔλευση τοῦ ἥθους
στοὺς ἐνδοξοὺς ἀγῶνες τῶν προγόνων μας.

Τά φύλλα σου τ' ἀσημίωνε τὸ φῶς τῆς πανσελήνου.
Τό ἡλιοφῶς σέ θέρμαινε ὡς τὴν ἀθάνατη ρίζα. Ἐσένα οἱ Θεοὶ
σέ γέννησαν ἀθάνατη νά θρέφεις μέ τὸ αἷμα σου
τὴν πείνα τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης.

Τό ἔλεός σου διάχυτο στό εἰρηνικό σου αἷμα.
Κι ἡ εὐλογία τῆς Θεᾶς νά παιχνιδίζει ἀνάλαφρη
ἔως τίς ἄκρες τῶν εὐγενικῶν σου φυλλωμάτων.

Κι ἀπό τόν ἔσχατο κορμό σου ν' ἀναδύεται πάλλουσα ἡ ζωὴ,
τὴν ἀνθησι τῆς γύρης μεταγγίζοντας στοὺς δύσκολους
καιροὺς, τὸ ρίγος τοῦ πολέμου διώχοντας. Ὁ θάνατος
δέν ἀγγιξε τὴ ρίζα σου σ' ὅλες τίς ἀνομβρίες τῶν καιρῶν.

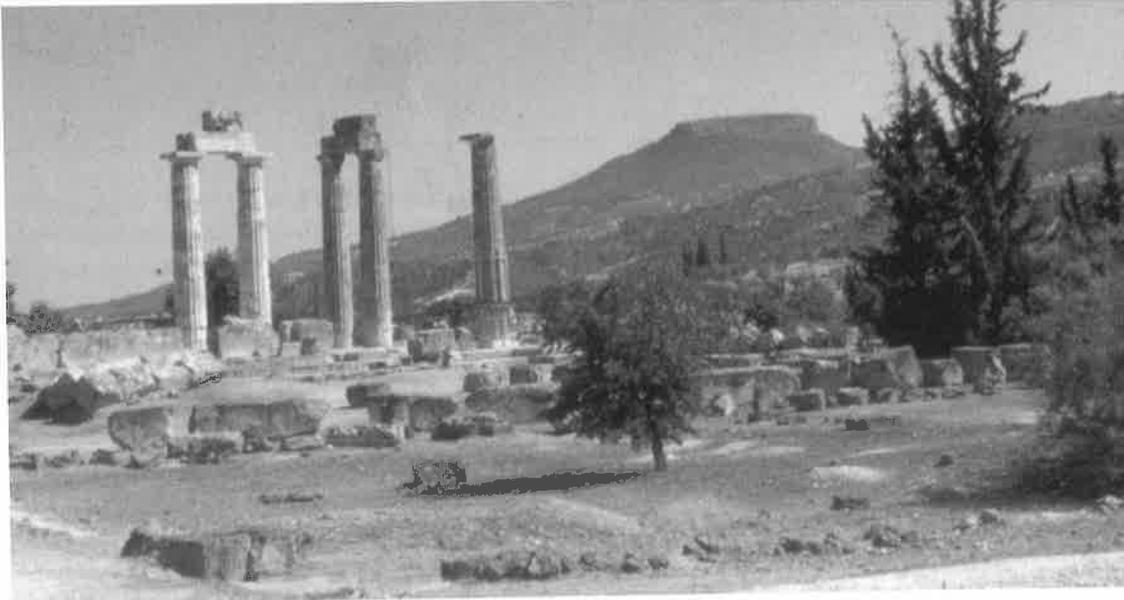
Κι ἡ δόξα σου θάλλει ὀλόδροση, ὄριο σθεναρό, ἐχέγγυο
τῆς τίμιας πάλης τῶν ὠραίων ἐφήβων μας.

Ἐλιά τοῦ ἐλέους, τῆς σιωπῆς, ψίθυρος τῶν πεδιάδων,
τῆς ριγηλῆς σου παρουσίας τὸ τραγούδι αἰσθάνομαι
καί δέομαι νά ὑπάρχεις ὡς τροφή καί σύμβολο εἰρήνης.

Τῶν μεσογειακῶν μας μελτεμιῶν τόν ἦχο νά κρατεῖς
στά εὐγενικά σου χρυσοπράσινα φυλλώματα.

Ἐσένα, τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος τὴ γλυκύτετη δωρεά,
τῆς νηνεμίας προάγγελος, σέ θωρῶ καί ὑπάρχω!

(Ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῆς «Καιρός τοῦ Φιλησῆι»)

Stephen G. Miller

Professor

University of California-Berkeley

Τα σύγχρονα Νέμεα και οι καταβολές τους

Η αναβίωση των Νεμέων Αγώνων προσδοκά να φέρει τους συμμετέχοντες στην πιο άμεση δυνατή επαφή με τους αρχαίους αγώνες. Γι' αυτό χρησιμοποιούνται αρχαίες πρακτικές, όπου και όποτε είναι δυνατόν. Φυσικά πρέπει να γίνουν ορισμένες προσαρμογές. Έτσι, για παράδειγμα, όλοι οι συμμετέχοντες θα τρέξουν ξιπόλητοι όπως οι αρχαίοι, αλλά δεν είναι υποχρεωμένοι να είναι γυμνοί, όπως οι αρχαίοι αθλητές. Τα ρούχα όμως που θα φορούν (ο αρχαίος χιτών) είναι αυθεντικά αντίγραφα. Στην αρχαιότητα οι αγώνες περιορίζονταν στους άνδρες, αλλά ο σκοπός των αναβιωμένων αγώνων υπηρετείται καλύτερα με τη συμμετοχή και των γυναικών.

Για τον ίδιο λόγο δεν περιλαμβάνονται οι αρχαίες αρματοδρομίες και οι ιππικοί αγώνες. Και εφόσον ένας από τους σκοπούς για την Αναβίωση των Νεμέων Αγώνων είναι να επιτρέψει σε όσο το δυνατόν περισσότερους τη συμμετοχή, οι αγώνες περιορίστηκαν σε αυτούς του δρόμου. Αρχαία αγωνίσματα, όπως η πυγμαχία, η πάλη, το πένταθλο, δεν περιλαμβάνονται. Ελπίζουμε ότι το αρχικό πνεύμα της συμμετοχής από όλους θα αναβιώσει.

Πολλά στοιχεία από τους αγώνες θα είναι αυθεντικά και η αρχαία ατμόσφαιρα των αγώνων θα αναβιώσει με κάθε δυνατό τρόπο. Σε αυτά τα στοιχεία συγκαταλέγεται και ανθρώπινη φωνή—χωρίς τεχνητή ενίσχυση—για τις ανακοινώσεις. Η ακουστική του σταδίου είναι καταπληκτική και η φωνή του κήρυκα μπορεί να ακουστεί καθαρά εάν ο καθένας κάνει ησυχία όταν γίνονται ανακοινώσεις. Συνεπώς οι θεατές πρέπει να έχουν υπόψη τους ότι, εάν κάποια συγκεκριμένη ανακοίνωση δεν τους ενδιαφέρει, υπάρχουν φίλοι και συγγενείς των δρομέων που θέλουν να ακούσουν τα ονόματά τους. Στους αρχαίους

αγώνες το πλήθος γνώριζε ότι έπρεπε να σιωπά όταν ηκούσε η σάλπιγγα. Αυτή η αρχαία συνήθεια πρέπει να τηρείται. **Όταν η σάλπιγγα ηχεί, μην ομιλείτε!!!** Σε όσους επιμένουν να κουβεντιάζουν μετά τον ήχο της σάλπιγγας υπενθυμίζονται οι υποχρεώσεις τους και αν δεν πειθαρχήσουν οι μαστιγοφόροι τους απομακρύνουν από το στάδιο.

Οι πιο λαμπρές ημέρες του αρχαίου Ελληνικού αθλητισμού από τη σημερινή μας σκοπιά ήταν στο τέλος του 6ου και 5ου αι. π.Χ. Τα στάδια όμως, όπου ετελούντο οι αγώνες και διασώθηκαν στις ημέρες μας, κατασκευάστηκαν τουλάχιστον έναν αιώνα αργότερα. Το ίδιο ισχύει και στη Νεμέα, όπου οι αγώνες ξεκίνησαν το 573 π.Χ. ως ένα κανονικό μέρος των Πανελληνίων αγώνων, παρόλο ότι έχουν τις ρίζες τους στην ιστορία του Οφέλη, στους μυθικούς χρόνους. Το στάδιο της Νεμέας όμως που μας διασώθηκε, κτίστηκε το 320 π.Χ. και αντιπροσωπεύει ένα βήμα στην εξέλιξη του αρχιτεκτονικού τύπου του σταδίου, όπου οι πλαγιές του λόφου για τους θεατές παρέμειναν χωμάτινες, με λίγες μόνο σταθερές πέτρινες σειρές εδωλίων κοντά στο στίβο. Σχεδόν όλοι οι θεατές κάθονταν σε κουρελούδες ή κουβέρτες απλωμένες στις χωμάτινες πλαγιές και, όπως γνωρίζουμε από τις ανασκαφές της Νεμέας, κάθονταν σε ομάδες από τις διάφορες πόλεις-κράτη. Έτσι, σχεδόν όλα τα νομίσματα από το Άργος βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά του σταδίου ακριβώς πίσω από το *Ελλανοδικείο*, ενώ σχεδόν όλα τα κορινθιακά νομίσματα βρέθηκαν στην **απέναντι δυτική πλευρά**.

Οι αθλητές συγκεντρώνονταν στο *αποδυτήριο* για να γδυθούν και να αλείψουν με λάδι το σώμα τους. Σήμερα το αποδυτήριο έχει καλυφθεί με τη μεγάλη τέντα, όπου οι συμμετέχοντες βγάζουν τα ρούχα τους. Οι αθλητές φεύγοντας από το αποδυτήριο θα δώσουν τον όρκο των Νεμέων Αγώνων. Είναι μια εκδοχή του όρκου που δινόταν στους Ολυμπιακούς αγώνες της αρχαιότητας:

«Ορκίζεσαι να ακολουθήσεις τους κανόνες των Νεμέων Αγώνων και να μην κάνεις κάτι που θα ντροπιάσει εσένα, την οικογένειά σου ή το πνεύμα των Αρχαίων Αγώνων;»

Μετά την απάντηση των αθλητών, ο ελλανοδικής θα συνεχίσει, όπως στην αρχαιότητα: *«Προχώρησε τώρα μέσα στο στάδιο και να'σαι άξιος της νίκης».*

Οι αθλητές τότε περνούν από την θολωτή διόδο μήκους 37 μέτρων, που στην Ολυμπιάδα λεγόταν *κρυπτή έσοδος*, και προσπερνούν τα αρχαία χαράγματα που καλύπτουν τους τοίχους της διόδου. Εκεί περιμένουν το σήμα του *σαλπικτή* για να οιωπήσει το πλήθος και τον κήρυκα για να φωνάξει το όνομά τους και μετά να τρέξουν έξω στο στίβο, στη βαλβίδα (γραμμή εκκίνησης). Εκεί οι αθλητές θα τραβήξουν κλήρους από ένα κράνος για την εκλογή της λωρίδας που θα ακολουθήσουν.

Οι αθλητές θα πάρουν την καθορισμένη θέση τους στη βαλβίδα με τα δάκτυλά τους διπλωμένα έτσι ώστε να αγκαλιάσουν την αρχαία λίθινη εγκοπή. Τυπικά το δεξιόχειρο άτομο θα τοποθετήσει το αριστερό πόδι μπροστά, και το αριστερόχειρο το δεξί πόδι, αλλά αυτό που πρέπει να προσέξει κανείς είναι και τα δύο πόδια να βρισκονται στις εγκοπές. Ήταν ο τρόπος που οι αρχαίοι εξασφάλιζαν το απόλυτα ισόχρονο ξεκίνημα. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η *ύσπληγα* που σήμερα ανακατασκευάστηκε στη βαλβίδα. Αυτός ο μηχανισμός λειτουργούσε με την ίδια βασική αρχή του καταπέλτη και αντιπροσωπεύει ένα από τα πρώτα παραδείγματα μεταφοράς πολεμικής τεχνολογίας για ειρηνικούς σκοπούς. Οι φορητοί με στρέψη πάσσαλοι

Το αρχαίο στάδιο έτοιμο να υποδεχθεί τους αθλητές.

σε κάθε άκρη της βαλβίδας ελευθερώνονται από τον αφέτη, ο οποίος αναφωνεί τρεις λέξεις, εκ των οποίων η πρώτη και η τελευταία αναφωνούνται και στους αρχαίους αγώνες: *πόδα παρα πόδα (λάβετε θέσεις) – έτοιμοι – άπιτε (ξεκινήστε!)*

Ο σκοπός της ύσπληγος ήταν να εξασφαλίσει απόλυτα σύγχρονη εκκίνηση για κάθε δρομέα, χωρίς καμία δυνατότητα εξαπάτησης είτε από αθλητή είτε από κριτή.

Ο στίβος του σταδίου είχε αρχικά 600 πόδια μήκος (178 μέτρα) – η λέξη στάδιο ήταν μονάδα μέτρησης μήκους – αλλά η βόρεια πλευρά διαβρώθηκε στους βυζαντινούς χρόνους. Γι' αυτό οι αγώνες μας θα έχουν μήκος μόνο μισό στάδιο ή 300 πόδια ή 89 μέτρα. Η επιφάνεια του στίβου έχει καθαριστεί και πατηθεί, όπως γινόταν στα αρχαία χρόνια.

Ο νικητής κάθε αγώνα θα πάρει επιτόπου ένα κλαδί φοίνικα και μια κορδέλα που θα δεθεί γύρω από το κεφάλι του. Αυτή ήταν η διαδικασία στους Ολυμπιακούς Αγώνες και πιθανόν επίσης και στα Νέμεα. Τα στεφάνια της νίκης απονέμονταν στο τέλος των αγώνων σε όλους του αθλητές συγχρόνως, και αυτό το έθιμο θα επαναληφθεί στην τρίτη σύγχρονη Νεμεάδα του 2004 με το παραδοσιακό στεφάνι άγριου σέλινου.

Οι αθλητές θα επιστρέφουν στο αποδυτήριο για να ντυθούν και θα γράφουν το όνομά τους σε μεγάλες φωτογραφίες της αρχαίας θολωτής διόδου ως μόνιμη απόδειξη της συμμετοχής τους, μιμούμενοι αρχαία χαράγματα στους τοίχους της διόδου!

Εκτός του κήρυκα και του σαλπικτή γνωρίζουμε ότι στους αγώνες υπήρχαν τυπικά δέκα ελλανοδίκες. Αυτοί ήταν χωρισμένοι σε επιτροπές ανάλογα με την ειδικότητά τους και αυτό εσήμαινε ότι 6 ή 7 από αυτούς θα βρίσκονταν στο Ελλανοδικείο καθόλη τη διάρκεια των αγώνων, ενώ οι υπόλοιποι θα ήταν απασχολημένοι στο στίβο. Οι ελλανοδίκες φορούσαν μαύρους χιτώνες σε ανάμνηση του πένθους για τον Οφέλη και κρατούσαν ραβδί για να ραβδίζουν τους αθλητές που δεν υπάκουσαν στους κανόνες. Υπήρχαν επίσης μαστιγοφόροι που ήταν υπεύθυνοι για τη δημόσια τάξη.

Δεν γνωρίζουμε πως ήταν ντυμένοι οι αφέτες ή οι δούλοι που βοηθούσαν τους ελλανοδίκες ή οι μαστιγοφόροι, αλλά προτιμήσαμε να τους ντύσουμε με άσπρα και κίτρινα και πράσινα ρούχα αντίστοιχα.

Απόδοση στα Ελληνικά: Σοφία Ταγαρά

Στέλλα Γαλανοπούλου
 Συγγραφέας-Ποιήτρια

Στη Νεμεάδα του 2004

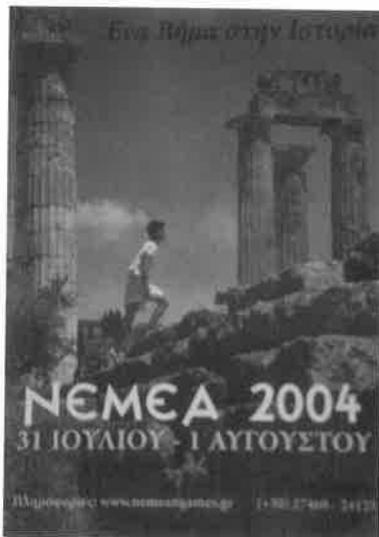
29 Ιουλίου ημέρα Πέμπτη. Με το λεωφορείο της γραμμής οδεύουμε προς Νεμέα. Πάμε να δούμε τους αγώνες, τα Νέμεα που θα γίνουν μεθαύριο Σάββατο. Είναι η τρίτη Νεμεάδα που γίνεται αφότου οι Νεμεάτες αποφάσισαν να αναβιώσουν τους αρχαίους αγώνες τους. Και το πέτυχαν. Γίνονται στο ίδιο αρχαίο στάδιο που γίνονταν και στην αρχαιότητα. Αναβίωσαν το 1996, έγιναν ξανά το 2000 και τώρα πάνε για τη Νεμεάδα του 2004. Ψυχή των σύγχρονων Νέμεων ο Σύλλογός τους που ιδρύθηκε επί τούτου και ο αρχαιολόγος καθηγητής Stephen Miller από το Μπέρκλεϋ, ο Στέφανος για τους ντόπιους, που έχει κάνει και τις ανασκαφές στον ευρύτερο χώρο του ιερού του Νέμειου Δία. Στριβουμε προς Αρχαίες Κλεωνές. Μπαίνουμε στην περιοχή της Νεμέας. Στο τοπίο κυριαρχούν αμπελώνες. Αμπέλια, αμπέλια παντού. Φθάνουμε στη Νεμέα γύρω στις 8. Προχωρημένο απόγευμα. Και δροσούλα. Πιάνω την ανάσα μου.

Στο ξενοδοχείο της, μας υποδέχεται η κα Ελένη Δημοπούλου και ο Λαοδάμας, ο εγγονός της, ετών 8. Θα τρέξει λέει, μεθαύριο με κοντό λευκό χιτώνα στο αρχαίο στάδιο της Νεμέας μαζί με συνομήλικούς του. Ο Λαοδάμας έτρεξε, αλλά δε βγήκε πρώτος. Του στοιχισε πολύ και πνίγηκε στο κλάμα. Είδαν κι έπαθαν η γιαγιά, οι γονείς του και άλλοι δικοί του να τον πείσουν, πως μετράει περισσότερο η συμμετοχή στον αγώνα παρά η νίκη.

30 Ιουλίου Παρασκευή. Το τοπικό λεωφορείο φεύγει πρωί για τον αρχαίο χώρο. Κατεβαίνω στο μονοπάτι που οδηγεί στο ιερό του Νέμειου Δία. Ο χώρος ολόγυρα ήρεμος, ουυ γαληνεύει την καρδιά. Δεν πετάει κανένα ζεπελιν πάνω από τα κεφάλια μας, δεν μας προστατεύουν κομάντος, δεν έχουν ξοδευτεί δισεκατομμύρια για τους αυριανούς αγώνες.

Ο αρχαίος ναός με τους δύο νέους αναστηλωμένους κίονες στο βάθος, εστιάζει το βλέμμα σ' ένα εράσμιο χώρο. Τα κυπαρίσσια απέναντι από το ναό, ψηλά, ευθυτενή και υπέροχα χαριτώνουν το τοπίο. Γύρω μια θάλασσα από αμπέλια και εδώ. Το αγιωργήτικο ακόμα άγουρο στα κλήματα, σε άλλα ανεπαίσθητα ρόδινο, μόλις αρχίζει να ωριμάζει.

Μπαίνω στο Μουσείο. Περιεργάζομαι τα εκθέματα. Θαναμάζω και φωτογραφίζω όπου επιτρέπεται. Στις επιλογές μου, τα πόδια του σκύλου-συντρόφου πιστού, του νεκρού άντρα (πρόκειται για επιτύμβιο μνημείο), το υπέροχο πήλινο ανθέμιο από κάποιον αρχαίο οίκο της Νεμέας, τη σίμη με την υδρορροή και το ανθέμιο από το ναό του Δία, όλα του 5ου π.Χ. αιώνα και άλλα αριστουργήματα της αρχαίας τέχνης. Περνώ στην υψηλής ασφαλείας αίθουσα, όπου φυλάσσεται ο περιβόητος θησαυρός από το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο των Αηδονιών. Μαζί με τα ευρήματα των τακτικών ανασκαφών και εκείνα τα 312 χρυσά και λαμπερά κοσμήματα κάθε λογής, προϊόντα όλα λα-

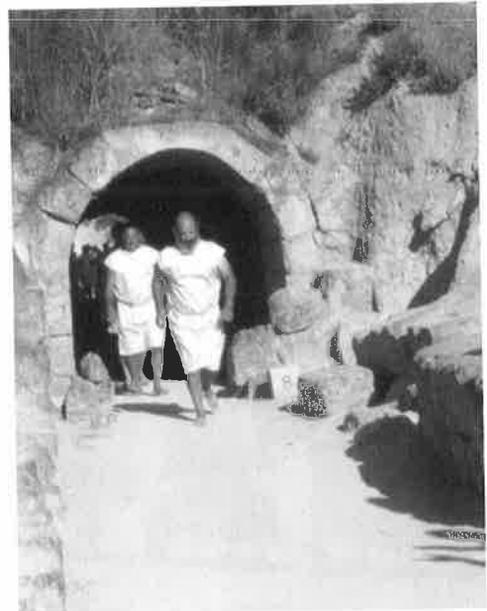
θρανασκαφών στα Αηδόνια, που παραλίγο να πουληθούν σε δημοπρασία στη Νέα Υόρκη. Ταυτίστηκαν και σώθηκαν την τελευταία στιγμή και επαναπατρίστηκαν.

Επιστρέφω στο χωριό Αρχαία Νεμέα. Εδώ αύριο το βράδυ με πανσέληνο θα γίνει «επί τῆ λήξει» των αγώνων το καθιερωμένο γλέντι. «Θα καεί το πελεκούδι» μου λένε. Καθώς περιμένω το λεωφορείο στη στάση, πέφτω πάνω στο κο Θανάση Παπαϊωάννου, οικολόγο και οινολόγο, οινο-ποιητή. Τον θυμάμαι πριν πέντε χρόνια περίπου, εποχή του τρύγου στο κτήμα του. Είπα τρύγο και θυμήθηκα την «ταραχή». Ο Θανάσης Παπαϊωάννου έχει πάθος με την άμπελο, το βότρυ, τον οίνο. Παρά λίγο να χάσω το λεωφορείο. Στα 25 λεπτά που περιμένα έμαθα απνευστί ενδιαφέροντα πράγματα για τα αμπέλια, τις οικολογικές και οινολογικές μεθόδους του. Λες να μας κεράσει αύριο το υπέροχο ερυθρό κρασί του;

Αύριο θα παρακολουθήσουμε τους αγώνες χαλαροί, χωρίς σωματική έρευνα, χωρίς φανφάρες, απλά, σαν τους αρχαίους που έστηναν τις σκηνές τους γύρω από το στάδιο και γιόρταζαν τα Νεμέα τους μαζί με τους στεφανωμένους με αγριοσέλινο νικητές. Επιστρέφω στη Νεμέα. Στις 6 το απόγευμα φθάνει στο ξενοδοχείο της κυρίας Ελένης ένας καινούργιος αθλητής. Λέγεται Rolant Mooro. Είναι ανθρωπολόγος-ερευνητής από το πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στο Μπέρκλεϋ. Τον ξεσήλωσε από τη μακρινή πατρίδα του ο καθηγητής Μίλλερ, αυτός που αύριο, τελευταία ημέρα του Ιουλίου, θα γιορτάσει για τρίτη φορά την αναβίωση των Νεμέων. Θα γιορτάσει μαζί με όλους εμάς που σπεύσαμε εδώ, στο κάλεσμά του.

Ο Rolant έτρεξε την επόμενη με την ομάδα των σαραντάηδων. Μαζί του επτά Έλληνες, δύο ακόμα Αμερικανοί, ένας Ιάπωνας και ένας από το Καμερούν. Δε χρειάζεται να αναφέρω το νικητή. Το νόημα των Νεμέων είναι η άμιλλα και η συμμετοχή στον Αγώνα.

Σάββατο 31 Ιουλίου 2004. Είναι η μεγάλη ημέρα των Νεμέων. Από νωρίς το πρωί αρχίζουν να μαζεύονται οι θεατές. Οι αθλητές στο αρχαίο αποδυτήριο προστατευμένοι

Αριστερά ο βουλευτής Κορινθίας Άγγελος Μανωλάκης στην αφή της φλόγας και δεξιά ο καθηγητής S. Miller και άλλοι δρομείς περνούν από την αρχαία θολωτή δίοδο για να λάβουν θέσεις στο στάδιο.

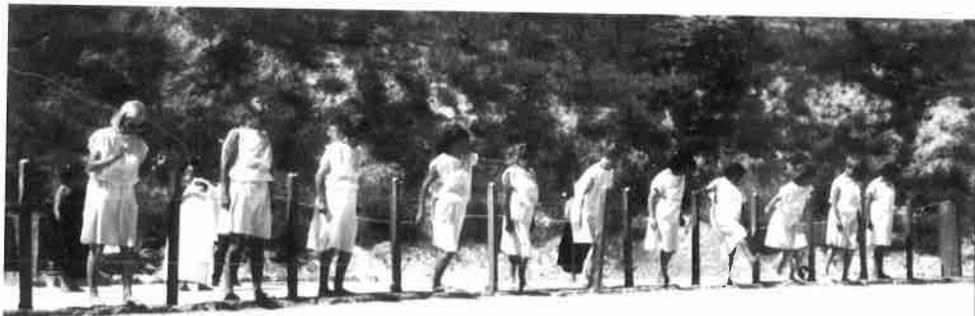
Οι άνδρες δρομείς έτοιμοι για το «άπιτε» περιμένουν να πέσει η ύσπληγα

από μια τέντα, φοράνε το λευκό χιτώνα της συμμετοχής. Γυμνόποδες περιμένουν κατά ηλικία να τους φωνάξουν για να εμφανιστούν στο αρχαίο στάδιο. Θα περάσουν μέσα από την αρχαία μικρή δίοδο που συνδέει το αποδυτήριο με το στάδιο. Οι Ελλανοδίκες, οι κύρηκες, οι σαλπικτές, οι αφέτες, οι δούλοι, οι μαστιγοφόροι, ντυμένοι με αρχαίες χλαμίδες διαφόρων χρωμάτων για να ξεχωρίζουν, είναι όλοι στη θέση τους. Μετά από κάποιες σύντομες ομιλίες ακολουθεί η αφή του Νεμείου Βωμού. Οι Αγώνες, της τρίτης σύγχρονης Νεμεάδας 2004 αρχίζουν.

Τα σύγχρονα Νέμεα περιλαμβάνουν μόνο αγώνες δρόμου. Όμως παρουσιάζουν και μια άλλη καινοτομία. Συμμετέχουν και γυναίκες αθλήτριες, γιατί έτσι υπηρετείται καλύτερα ο σκοπός των αναβιωμένων αγώνων, λέει ο καθηγητής Μίλλερ.

Οι δρομείς άνδρες και γυναίκες είναι κατανεμημένοι αναλόγα με την ηλικία τους σε 46 δωδεκαμελείς ομάδες. Στην πρώτη φάση θα τρέξουν 15 ομάδες ανδρών. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει «αθλητές» ηλικίας 97 ετών και κατεβαίνει μέχρι τα εβδομήντα. Στη δέκατη πέμπτη ομάδα θα τρέξουν αθλητές από 35 έως 30 ετών.

Υστερα από ένα μικρό μουσικό διάλειμμα μπαίνουν στο στάδιο οι γυναίκες «δρομείς», κατανεμημένες κατά ηλικία σε 17 ομάδες. Στη γραμμή άφεσης η πρώτη

Οι γυναικές παίρνουν τις θέσεις τους. Σε λίγο ο αγώνας δρόμου αρχίζει και γι' αυτές

Κοντά στο βωμό οι Ελληνοδίκες αναμένουν τους αθλητές

γυναικεία ομάδα. Την αποτελούν κυρίες ηλικίας 90 ως 60 ετών. Ακολουθούν με κατιούσα σειρά ηλικίας οι άλλες γυναικείες ομάδες. Έχει ήδη μεσημεριάσει όταν στο στάδιο τρέχει η τελευταία ομάδα... γυναικών. Την αποτελούν έξι «κυρίες» ηλικίας 7 και 6 ετών. Είναι η Αγγελική, η Μαρία, η Δάφνη, η Ιωάννα, η Emily από την Ιρλανδία και η Λίζα. Στο στάδιο γίνεται χαμός από τις επευφυμίες Μπράβο κορίτσια.

Άλλο ένα ακόμα μουσικό διάλειμμα και τον αγώνα δρόμου συνεχίζουν οι υπόλοιπες 14 ομάδες ανδρών. Είναι οι νεότερες ηλικίες, και αυτές με κατιούσα σειρά. Τα νέα σώματα λάμπουν στο χώρο του σταδίου. Την παράσταση έκλειψε η τελευταία ομάδα των μικρών αγοριών ηλικίας από 8 ετών και κάτω. Είναι ο Αντώνης, ο Θεοδόσης, ο δικός μας ο Λαοδάμας, ο Χρήστος ο John από την Αμερική, ο Δημήτρης, ο Σπίρος και Thomas από την Αμερική κι αυτός. Μπράβο αγόρια. Οι θεατές επευφημούν, οι γονείς δακρύζουν από συγκίνηση και ο νικητής σαν όλους του νικητές παίρνει ένα κλαδί φοινικιάς και στο ιδρωμένο μετωπίκι του, του δένουν την κορδέλα της νίκης. Το απόγευμα στην επίσημη τελετή της απονομής όλοι οι αθλητές θα πάρουν και το στεφάνι της νίκης από αγριοσέλινο.

Το απόγευμα γύρω στις 6 μαζευόμαστε πάλι στο στάδιο για να παρακολουθήσουμε τον τερματισμό του μεγάλου αγώνα δρόμου επτάμισυ χιλιομέτρων. Μετέχουν δρομείς μεγάλων αποστάσεων, άνδρες και γυναίκες, ηλικιών που κυμαίνονται από τα «άνω» των ενενήντα μέχρι τα «κάτω» των δώδεκα. Έχουν ξεκινήσει από το ναό του Ηρακλή στις αρχαίες Κλεωνές –τον αγώνα δρόμου τον είπαν «στα βήματα του Ηρακλή»– και θα τερματίσουν στο αρχαίο Στάδιο της Νεμέας. Τελευταίος μπαίνει στο αρχαίο στάδιο ο Αμερικανός Grand Nielsen, ένας «έφηβος» 97 ετών, τον βλέπουμε εδώ, που είχε τρέξει και το πρωί στο στάδιο με την πρώτη ομάδα. Εξουθενωμένος αλλά ευτυχής διασχίζει αργά αργά το αρχαίο στάδιο μέσα σε επευφυμίες θαυμασμού.

Δύο ακόμη στιγμιότυπα από τα Νέμεα: Αριστερά μία αθλήτρια και ο νικητής με κλάδο φοινικιάς και δεξιά ο καθηγητής Μίλλερ με τη νικήτρια και άλλες αθλήτριες.

Η τελετή της λήξεως των αγώνων άρχισε με σύντομες ομιλίες του Δημάρχου Νεμέας και Νίκου Παπαϊώννου και του προέδρου του Συλλόγου για την Αναβίωση των Νεμέων Αγώνων και Αριστοτέλη Καλή. Τις ομιλίες ακολούθησε η απονομή του επίσημου σήματος της Τρίτης Σύγχρονης Νεμεάδας σε όλους τους αθλητές και η στέψη των νικητών με τον παραδοσιακό των αρχαίων Νεμέων στέφανο από αγριοσέλινο. Η λιτή και σεμνή τελετή έληξε με την προσευχή στη μητέρα Γη, το σβήσιμο της φλόγας στο βωμό και τον αποχαιρετισμό του πλήθους από τους σαλπιγγτές.

Μετά όλοι, αθλητές, αρχές του τόπου και θεατές πήγαμε στο χωριό Αρχαία Νεμέα για το γλέντι που ακολούθησε, την υπέροχη αυτή νύχτα με την πανσέληνο.

Υ.Γ. Νο 1. Δεν πρέπει να ξεχάσω να αναφέρω ότι ο καθηγητής Μίλλερ αγωνίστηκε το πρωί με τη τρίτη ομάδα, και ο βουλευτής Κορινθίας Άγγελος Μανωλάκης με την πέμπτη ομάδα.

Υ.Γ. Νο 2. Στην τέταρτη Νεμεάδα του 2008 –πρώτα ο Θεός– δε θα είμαι πια στους θεατές, ούτε θα φωτογραφίζω τα δρώμενα. Θα με βρείτε με λευκό χιτόνα ξιπόλυτη στη βαλβίδα εκκίνησης περιμένοντας να ακούσω τον αφέτη να προστάζει: πόδα παρό πόδα (λάβετε θέσεις) έτοιμοι, άπιτε (ξεκινήστε) και καθώς η ύσπληγα θα λειτουργήσει άφρογα και τα σχοινιά θα πέσουν, θα ελευθερωθώ για να μετρήσω τις δυνάμεις μου στο Νέμειο στάδιο που θα ανοίγεται μπροστά μου. Γένοιτο.

Παντελής Μπουκάλας

Ο σισύφειος πόθος της αθανασίας

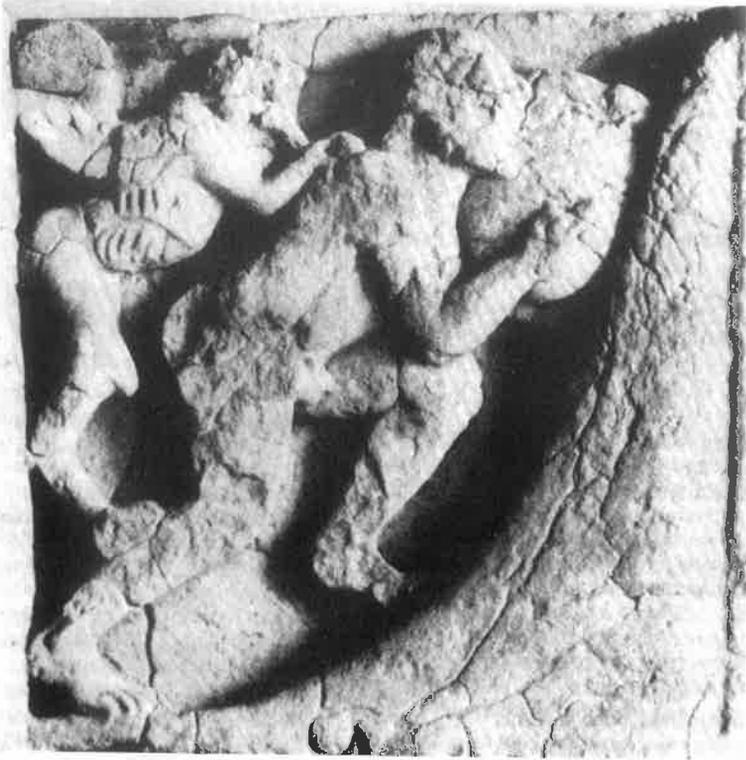
Ο Παντελής Μπουκάλας της “Καθημερινής”, δημοσιογράφος και συγγραφέας με αφοπλιστική ευρυμάθεια και ποιητής με υποδειγματική θητεία στο είδος, μιλάει στο “Τέχνες και Γράμματα” παλαιότερου φύλλου της εφημερίδας (Καθ. 5-5-2002, Κυριακή του Πάσχα) για τον “σισύφειο πόθο της αθανασίας”, μ’ άλλα λόγια για τον πόθο και τη λαχτάρα του ανθρώπου να μείνει αθάνατος. Και το πράττει “υπό γωνίαν” την ημέρα που γιορτάζουμε την Ανάσταση του Χριστού, συνειπώς τη νίκη της ζωής επί του θανάτου, διαλέγοντας ως πραγματολογικό αντικείμενο του άρθρου του τον πανάρχαιο κορινθιακό μύθο του Σίσυφου, ίσως επειδή, “οι αρχέγονοι μύθοι είναι τα πρότυπα από τα οποία δημιουργούνται τα πράγματα” όπως λέει κάποιον ο Μπόρχες.

Επειδή όμως το κείμενο αυτό, αναφέρεται σε ένα μύθο που τελεί υπό καθεστώς... κορινθιακής ιδιοκτησίας, αφού ως γνωστόν ο πανούργος Σίσυφος είναι “κτίστης” της Εφύρας - Κορίνθου και εκεί έπαθε ό,τι έπαθε, το αναδημοσιεύουμε εδώ για τους αναγνώστες του Κορινθιακού “Αίπυτου” με τη συγκατάθεση του Συγγραφέα τον οποίο και ευχαριστούμε από καρδιάς. “Παραμύθι βέβαια” όπως γράφει ο ίδιος, “αλλά.. από εκείνα που τ’ ακούμε γλυκά κι ας ξέρουμε και το τέλος τους και το ψεύδος τους”.

Σπ.Μιχόπουλος

Δεν είναι λίγες οι μυθολογικές (και μέχρις ενός σημείου παραμυθητικές) αφηγήσεις, ελληνικές και ξένες, για τις στρατηγικές αθανασίας που επινόησε το μυαλό του ανθρώπου κατά τον διηνική πόλεμό του με τον άφρευκτο θάνατο, για τα τεχνάσματα που δοκίμασε μήπως και ξεγελάσει τον Αγέλαστο. Μια από τις συναρπαστικότερες αλλά και τις πιο αισιόδοξες διηγήσεις - αφού ακόμα κι αν δεν κατακτάται τελικά η αθανασία, ωστόσο ηττάται ο θάνατος, έστω προσώρας, και μάλιστα δύο φορές - έχει ήρωά της τον Σίσυφο, τον “κέρδιστον άνδρῶν”, τον πανουργότατο, όπως τον χαρακτηρίζει η “Ιλιάδα”, αποθανατίζοντάς τον. Τα πάθη του, συγκλονιστικά ιστορημένα στη Νέκυια της “Οδύσσειας”, την καταδίκη του δηλαδή από τους βλοσυρούς θεούς να ανεβάζει στον αιώνα τον άπαντα έως την κορυφή ενός λόφου πελώριο βράχο πνιγμένος στον ιδρώτα (“κατά δ’ ιδρώς ἔρρεεν ἐκ μελέων”), και μόλις φτάνει πάνω, να τον βλέπει να κατακυλάει και πάλι άσπλαχνος, “άναιδής”, σπρωγμένος από το ίδιο του το βάρος, τα γνωρίζουμε καλά - τα μοιραζόμαστε άλλωστε στο βίο μας, κι ας μην είμαστε όλοι ταμμένοι να βουλιάζουμε επιχειρώντας να σηκώσουμε τις μεγάλες πέτρες· και τα πετραδάκια της θλίψης, αν είναι συνεχή, ακούν να μας κλονίσουν.

Ο λόγος πάντως που τιμωρήθηκε τόσο βαριά ο γιος του Αϊόλου και ιδρυτής της Κορίνθου δεν είναι εξίσου γνωστός, ή εν πάση περιπτώσει είναι στοιχείο της φιλολογικής μας μνήμης και όχι της συναισθηματικής, υπό την επιρροή της οποίας πορευόμαστε συνήθως. Λένε λοιπόν οι μύθοι για τον Σίσυφο, που “πρῶτος ἐν τοῖς Ἕλλησιν”, μετῆλθε το δόλο και την απάτη, πως μια φορά κι έναν καιρό, αδίστακτος καθώς ήταν, δεν φοβήθηκε

Η τιμωρία του Σίσυφου στον Κάτω Κόσμο, όπως εικονίστηκε σε μετόπη από το Ηρώο της Ποσειδωνίας, στον ποταμό Σίλαρι. 550-540 π.Χ. Πηγή, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα)

να καταδώσει τον ίδιο τον Δία. Είχε κατέβει ο πατέρας των θεών και των ανθρώπων στη γη, φλογισμένος για μια φορά ακόμη από το πάθος του έρωτα για μια θνητή και απήγαγε την Αίγινα, την κόρη του Ασωπού. Τους πήρε στο κυνήγι ο αδικημένος πατέρας, και πάνω που είχε αρχίσει να χάνει τα ίχνη τους, τον φώτισε ο Σίσυφος, που είχε δει τον ερωτύλο θεό με το λάφυρό του και αποκάλυψε ποιος ο απαγωγέας και ποια η διαδρομή του φάνεται πως ο Δίας εμπιστεύτηκε την παντοδυναμία του στη συγκεκριμένη περίπτωση και δεν μπόρεσε στον κόπο να μεταμορφωθεί - αλλά το σφάλλειν, θεϊόν. Δεν δυσκολεύτηκε βέβαια ο αρχιθεός (μπορεί να μη διέθετε Εσελον, όλο το σύστημα όμως, θεϊκό και ανθρώπινο, δούλευε για λογαριασμό του) να μάθει ποιος προδόωσε το ερωτικό μυστικό του, ποιος φανέρωσε πως αυτός είχε απαγάγει την κόρη. Και οργίστηκε, για να μην πούμε ότι διολίστηκε και μπλέξουμε τις θρησκείες. Και άστραψε και βρόντησε. Κι ένας του κεραινόσ γκρέμισε στα Τάρταρα τον Σίσυφο, αναπολόγητο φυσικά. Αλλά όχι. Αυτή η μυθολογική εκδοχή δεν μας ενδιαφέρει, επειδή δεν μας συμφέρει. Ας επιλέξουμε λοιπόν τη δεύτερη αφήγηση, την “αντικανονική”, εκείνη που αναδεικνύει νικητή τον άνθρωπο και ηττημένο τον θεό και τον γιο του τον θάνατο.

Χολωμένος ο Δίας, λέει ο Φερεκύδης, Αθηναίος ιστορικός του 5ου αιώνα π.Χ. που είχε μεράκι με τη συλλογή και την επεξεργασία μύθων, “*ἐπιπέμπει τῷ Σισύφῳ τὸν Θάνατον*”, για να του πάρει τη ζωή προς παραδειγματισμόν. Αλλά ο πονηρός θνητός παγιδεύει τον δαίμονα του Θανάτου, τον αιχμαλωτίζει και τον καθηλώνει “*δεσμῶς κρατεροῖς*”. Κι όσο τον κρατούσε σφιχτά αλυσοδεμένο, δεν πέθαινε κανένας άνθρωπος. Οι θεοί, εκτάκτως συσχεφθέντες προφανώς, έκριναν απαράδεκτη μια τέτοια ανταρσία, μια τέτοια

διασάλευση της τάξεως, αφού δεν είχαν καμιά πρόθεση να μοιραστούν με τους βροτούς το μέγιστο προνόμιό τους, την αθανασία. Και πέμπει τότε τον Άρη ο Δίας, και κόβει αυτός τα δεσμά του θανάτου, τον ελευθερώνει κι έτσι σκλαβώνεται ξανά στη χθόνια μοίρα του το φθαρτό γένος των ανθρώπων. Αλλά ο Σίσυφος δεν είναι από αυτούς που υποτάσσονται στην πρώτη αναποδιά. Μολονότι πρώτον αυτόν χτυπάει ο απελευθερωμένος θάνατος, στυγνός εκδικητής, πρώτον αυτόν ξαποστελνει στον άλλον κόσμο, προλαβαίνει ο παμπόνηρος θνητός και παραγγέλνει αουτηρότατα στη γυναίκα του τη Μερόπη να μην του αποδώσει τα “νενομομένα”, να μην τον μοιρολογήσει, να μην τον χαιρετήσει με τις τιμές και τους τύπους που όριζαν τα έθιμα.

Φτάνει λοιπόν ο Σίσυφος στον Κάτω Κόσμο και τον ρωτάει ο Άδης γιατί η ταφή του ήταν έτσι ανάρμοστη. Στρέφεται αυτός και απαντά στον ζοφερό βασιλέα πως για όλα φταίει η γυναίκα του η ασεβέστατη, που πρέπει βέβαια να λάβει τη δίκαιη τιμωρία της για την απρέπειά της απέναντι σε θεούς και ανθρώπους. Γλυκομίλητος όπως ήταν, πείθει τον Άδη να του δώσει άδεια - τάχα προσωρινή - να ανέβει στη γη, να τιμωρήσει ως πρέπει τη σύζυγό του. Κι ανέβηκε, υπερβαίνοντας το δεδικασμένο, και έζησε ζωή χαρισάμενη με τη Μερόπη του ως τα βαθιά γεράματα. Κι όταν ήρθε πια το πλήρωμα του χρόνου και ξαναπήρε το δρόμο για την επικράτεια του θανάτου, έλαβαν οι θεοί την προστατευτική για το κράτος τους απόφαση να τον κρατούν για πάντα απασχολημένο με το βράχο του, ώστε να μην έχει καιρό ελεύθερο να σκέφτεται και να μηχανεύεται, γιατί είχαν τον λογικότερο φόβο ότι και πάλι θα έβρισκε τον τρόπο να τους ξεγελάσει και να περιφρονησει την τόση δύναμή τους.

Παραμύθι βέβαια. Αλλά από εκείνα που τ' ακούμε γλυκά, κι ας ξέρουμε και το τέλος τους και το ψεύδος τους. Κι άλλωστε το παραμύθι του Σίσυφου, το παραμύθι της θνητότητας και της αθανασίας δεν τελειώνει εδώ, γιατί την περιπέτεια, την αντιμαχία με τους θεούς για τον ίδιο διακίβευμα, τη φθορά και την αφθαρσία, τη συνέχισε ο γιος του. Ένας γιος πολυμήχανος και πολύτροπος σαν τον πατέρα του: ο Οδυσσέας. Ναι, βέβαια οι κανονικές αφηγήσεις λένε πως ο πατέρας του Οδυσσέα ήταν ο Λαέρτης. Ορισμένοι μυθογράφοι, ωστόσο, επιμένουν πως ο πεθερός του Λαέρτη, ο Αυτόλυκος - άνθρωπος παμπόνηρος κι αυτός, που έλαβε από τον πατέρα του τον Ερμή το χάρισμα να κλέβει ασύστολα και να μένει ασύλληπτος - για να σιγουρευτεί πως θα αποκτήσει πανέξυπνο εγγόνι, κανόνισε να σμίξει η θυγατέρα του με τον Σίσυφο. Έστησε μάλιστα τη μηχανή παραμονή του γάμου της, ώστε να μην μπει σε σκέψεις ο Λαέρτης από καμιά πρόωση κήση. Και γεννήθηκε έτσι ο θεϊός Οδυσσέας. Κι ήρθε ο καιρός που βρέθηκε στο δίλημμα, να γίνει αθάνατος, αποδεχόμενος με ενθουσιασμό το δώρο της Καλυψώς, ή να επιστρέψει στο σπίτι του, στους δικούς του, στην ένδοξη φθαρτότητά του· αλλά δεν δελεάστηκε: “*ἀθάνατος καὶ ἀγήρω*” είναι η χάρη σου, λει της Καλυψώς, και η καημένη η Πηνελόπη “*βροτός*”, “*ἀλλὰ καὶ ὡς ἐθέλω καὶ ἔλδομαι ἡμῶν πάντα / οἰκαδέ τ' ἐλθέμενα καὶ νόστιμον ἡμῶν ἰδέσθαι*”. Επέλεξε λοιπόν τη ζωή του ανθρώπου, δηλαδή το θάνατο, αρνούμενος κι όσα στρατηγήματα θα μπορούσε να σκαρφιστεί σαν γιος του Σίσυφου. Και γι' αυτό ακριβώς τον θαυμάζουμε και τον τιμούμε, επειδή διάλεξε να υπάρξει μέσα στη μνήμη και με τα φαρμάκια της, κι όχι σ' ένα καλά ασφαλισμένο, ατάραχο “εκτός”. Και τελικά, ποιαν άλλη άξια στρατηγική αθανασίας μπορούμε να διαθέτουμε πλην της μνήμης; Θυμόμαστε, τους θυμόμαστε, γιατί άλλον τρόπο δεν έχουμε να ξαναβρούμε το κουράγιο ώστε να ξανααηφορίσουμε προς την κορυφή κάθε φορά που δίνει μια η θανάσιμη του θανάτου και μας γκρεμίζει.

Ηλίας Β. Οικονόμου
 Ομότιμος Καθηγητής
 του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η Τελετουργία της Ανεξαρτησίας των Ελλήνων

Ο λόγος και η λογική του εορτασμού της 25ης Μαρτίου, είναι η οφειλή στην ιστορία και το μέλλον των Ελλήνων.

Αυτών, που το 146 π.Χ., απώλεσαν την ελευθερία και την κρατική τους οντότητα, υποδουλωθέντες στους Ρωμαίους· αυτών που διασώθηκαν στο πολυεθνικό Βυζάντιο, και, καθαρθέντες από την ειδωλολατρία, εδέσποσαν ως έθνος και πολιτισμός· αυτών, που, απώλεσαν, και πάλιν, την ελευθερία τους, το επάρατον έτος 1453· αυτών, που πριν από 180 χρόνια, εκίνησαν ένα αγώνα, που άγγισε τις παρυφές του Θεού. Και κατόρθωσαν, με συνεχείς θυσίες αίματος, αλλά προ παντός με τη θρησκευτική πίστη τους και την εθνική αυτοσυνειδησία τους, να απολαύσουν το «*εὐμορφότερον ἔργον τοῦ Θεοῦ*» -όπως έγραφε στη Δημοκρατική του Κατήχηση ο Ρήγας Φερραίος- την ελευθερίαν. «*Ἀλλά -όπως παρατηρεῖ ο ἴδιος- πρέπει νά ἔχη τινάς (= κάποιος) καθαρὰν καρδίαν διὰ νά εὐφραίνεται τὰς ἐνεργείας καί χάριτας τῆς ἐλευθερίας*».

Εμείς οφείλουμε, σήμερα, να ακούσουμε τον αυθεντικό λόγο εκείνων των πρωτουργών· οι σύγχρονοι Έλληνες οφείλουμε να επιχειρήσουμε, σήμερα, αλλά και να διεισδύσουμε συνεχώς στο πνεύμα και στη δυναμική του επταετούς αγώνα προς ανάκτηση της αυτοτελούς κρατικής υποστάσεως. Το απαιτεί η συνέχιση της υπαρξέως μας.

Και εφ' όσον η ελευθερία είναι έργο του Θεού, η ανάκτησή της είναι μία διαρκής τελετουργία δοξολογίας και ικεσίας. Η κήρυξη της ανεξαρτησίας στην Αγία Λαύρα συνάπτεται με θρησκευτική τελετουργία. Κάθε κίνημα, κάθε νέα επαναστατική ενέργεια -και είναι πολλές που διασώζουν τα κείμενα της εποχής- με θρησκευτική τελετή και προσευχή άρχιζε. Με προσευχή και θρησκευτική τελετουργία εορτάζονταν τα επινίκια· θρησκευτικά ολοκληρώνεται η κάθε νίκη.

Απροκαλύπτως και ευθαρώς ομολογείται ότι ο αγώνας είναι ιερός και θρησκευτικός. Η διακήρυξη της Α' Εθνοσυνελεύσεως (15.1.1822), που υπογράφεται από τον Πρόεδρο Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο ορίζει ότι η επανάσταση: «*είναι πόλεμος ἔθνικός, πόλεμος ἱερός, πόλεμος τοῦ ὁποῖου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῶν δικαίων τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς τιμῆς*».

Η νίκη, η κάθε νίκη, δεν πρέπει να αποδίδεται αποκλειστικώς στις υπεράνθρωπες προσπάθειες, αλλά στο Θεό, παρατηρεῖ και συμβουλεύει, εγγράφως, ο αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού, δηλαδή της Κυβερνήσεως, Αθανάσιος Κανακάρης, απευθυνόμενος, μετά την πυρπόληση του τουρκικού στόλου, προς τους Έλληνες:

«*Έλληνες, χαίρεσθε, ἀλλ' ἡ σεμνότης ἅς συνοδεύει τὴν εὐθυμίαν σας· ἅς μὴ λη-*

ομιονήτε ότι οφείλετε *ολιγώτερον τὰς νίκας σας εἰς τὴν ἀνδρείαν σας παρ' ὅτι εἰς τὸν παντοδύναμον προστάτην τοῦ δικαίου καταφεύγετε πάντοτε εἰς τὴν εὐσπλαχνίαν Του ἀναγνωρίζετε εἰς Αὐτὸν τὸν ἐλευθερωτὴν σας. Αὐτὸς ἐνδυναμώνει τοὺς βραχίονας μας καὶ μᾶς στηρίζει εἰς τὸ δύσκολον δρόμον ὁποῦ ἀνελάβομεν».*

Ὁ αγώνας εἶχε καὶ σκοπὸ καὶ βάση. Τον πρῶτον ἔθεσε ἡ Φιλικὴ Εταιρεία, ἔχουσα πληρεστάτη ἐπίγνωση τοῦ μεγέθους τοῦ ἐγχειρήματος, ὡς ἐξῆς: «ὁ σκοπὸς τῶν μελῶν αὐτῆς [ενν. τῆς Φιλικῆς Εταιρείας] εἶναι ἡ καλλιτέρευσις τοῦ ἰδίου τοῦ ἔθνους, καί, ἂν [υπάρχει ἓνα μεγάλο ἀν] ὁ Θεὸς συγχωρήσῃ καὶ τὴν ἐλευθερίαν του».

Υπολογίζεται ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἦταν τότε μόνον 800.000 καὶ ὅτι κατὰ τον αγώνα δεν παρετάχθησαν ἀπέναντι στον στρατιωτικὸς πανίσχυρο ἐχθρὸ περισσότεροι ἀπὸ 30.000 κάκιστα ἐξοπλισμένοι μαχητές.

Ἐπόμενον ἦταν ἡ βάση τοῦ αγώνος νὰ εἶναι οἱ πεποιθήσεις, τὰ πιστεύω τοῦ Ἕλληνα.

Ἡ ἐξέγερση εἶχε σκοπὸ καὶ υποκείμενες πεποιθήσεις. Εἶναι οἱ πεποιθήσεις τοῦ Ἕλληνα κληρονόμου παγκόσμιας ἀξίας πολιτισμοῦ καὶ φορέως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Προέχοντα ἰδανικά: ἡ ἐλευθερία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ εἰρήνη, ἡ πίστη καὶ ἡ πατρίδα, ὡς βάσεις τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι αὐτὰ που ἐκφράστηκαν στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τῆς ἀκμῆς καὶ ἀναβαπτίσθησαν στὸ Χριστιανισμό, με συνέπεια τὸ *Ἑλληνοχριστιανικὸ κεκτημένο* νὰ εἶναι ἀχώριστο, ὅπως οἱ δύο ὄψεις τοῦ νομίσματος.

Αὐτὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀξιολογικὴ κλίμακα, που προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν κειμένων τῆς εποχῆς. Πρῶτὴ ἀξία τῶν ἀξιών εἶναι γιὰ τοὺς αγωνιστὲς ὁ τριαδικὸς Θεὸς, ἡ θρησκεία, ὁ χριστιανισμὸς, ἡ Ὁρθοδοξία. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀξία *ἄνθρωπος* ὡς θεῖο δημιούργημα με δικαίωμα ζωῆς, ἐλευθερίας, τιμῆς καὶ περιουσίας. Ἐπεται ἡ ἀξία *οικογένεια* που εἶναι θεῖα ἀξία καὶ δικαίωμα, που συγκροτεῖ τὴν κοινωνία. Ἡ ἀξία τῆς κοινωνίας συγκροτεῖ τὸ ἔθνος. Καὶ ἡ ἀξία τοῦ *ἔθνους* καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων οφείλεται στὴν ἰδιαίτη καὶ πολυτεκμηριωμένη πολιτισμικὴ προσφορά τοῦ στὴν Ἀνθρωπότητα. Οἱ πεποιθήσεις αὐτές δεν εἶναι *ερμηνείες ἐκ τῶν νοστέρων*, οὔτε συναρτῶνται με μεταγενέστερες ἰδεολογίες καὶ σκοπιμότητες. Ἐκφράστηκαν ποικιλοτρόπως με τὰ κείμενα καὶ τοὺς λοιποὺς τρόπους ἐπικοινωνίας, δηλαδὴ τὰ σύμβολα, τὴς σικαιοφόρες σημαίες, τὴς εἰκόνες, ἀκόμη καὶ τὴς σφραγίδες τῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχηγῶν, τοὺς ὄρκους στὴν τριαδικὴ θεότητα κ.ά. πολλά.

Ἐνδεικτικῶς, ἡ Β', Ἐθνοσυνέλευση (1.1.1822) ὥρισε τὸν ἀκόλουθο ὄρκο:

«ὀρμίζομαι εἰς τὸ ἅγιον ὄνομα τῆς τριωνυστάτου θεότητος καὶ εἰς τὴν γλυκατὰ τὴν πατρίδα, πρῶτον μὲν, ἢ νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἢ μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας νὰ ἀποθάνω χριστιανὸς καὶ ἐλεύθερος».

Στὴς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ὀρισμένοι Ἕλληνες, τοῦ Ἐξωτερικοῦ, εἶχαν ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς εποχῆς. Οἱ τῆς δυτικῆς Ἐυρώπης ἀπὸ τὸ Διαφωτισμὸ, που ἔδινε προτεραιότητα στὴν ἰδέα ἔναντι τῆς πίστεως. Οἱ τοῦ Ἐσωτερικοῦ, οἱ ὑπόδουλοι καὶ αγωνιστὲς ἔμεναν πιστοὶ στὴν προτεραιότητα τῆς πίστεως στὸν «Θεὸ τῶν Ἑλλήνων», ὅπως ἔλεγαν. Ἀλλὰ ἡ ἀδαμαντίνη πανελλαδικὴ βάση, ἀπὸ τὸν οπαδὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ Ρήγα Φεραῖο ὡς τὸν στρατηγὸ με τὴν πύρινη πίστη τὸ Μακρυγιάννη ἦταν θρησκευτικὴ. Ἡ ὀρθοδοξία ἦταν ὁ μέγιστος κοινὸς παρονομαστὴς τοῦ τολμηροῦ ἐγχειρήματος, ὁ αὐτοπροσδιορισμὸς, που περιέκλειε ὡς κεντρικὸ καὶ τὴν ἑλληνικὴ προχριστιανικὴ περιουσία.

Γιὰ τοὺς αγωνιστὲς, ἡ ἑλληνικότητα δεν ἦταν μόνον ἀδιαίρετη ἀπὸ τὴ χριστιανικότητα, ἀλλὰ ἡ θρησκευτικὴ ταυτότητα πιστοποιοῦσε τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας καὶ

συνειδήσεως. Ούτω, η Α' Εθνοσυνέλευση προέβαλε, επισήμως, ως αμάχητο αυτοπροσδιορισμό του Έλληνα, την χριστιανικότητά του:

«Όσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς ἐπικρατείας πιστεύουσιν εἰς Χριστόν εἰσὶν Ἕλληνες...». Ὅχι, μόνο όσοι κατάγονται από Έλληνες! Τότε, θεολογούσαν όλοι, πολιτικοί και στρατιωτικοί, και η θρησκευτική πίστη δεν είχε χαρακτηριστεί «ευαίσθητον δεδομένον». Αναγνωρίζετο ότι εξέφραζε την υποκρυπτομένη συλλογική συνείδηση των Ελλήνων και επιστεύετο ως το πανίσχυρο «κεφάλαιον» του αγώνα. Η δια της συγκρίσεως συναγωγή ενός ιστορικού κανόνος δεν είναι, δυστυχώς, δυσχερής: Οι ευτυχούντες λησμονούν Εκείνον εις τον Οποῖον προσφεύγουν εις καιρούς χαλεπούς.

Θρησκεία και εθνικότητα, παρά το επικίνδυνο εκείνων των καιρών, υπήρχαν μαζί ή εχάνοντο μαζί, όπως πιστοποιούν τα οδυνηρά φαινόμενα, τούτο μεν το εντιμότατο και ηρωικό άθροισμα των *Νεομαρτύρων*, που δεν δέχθηκαν να αλλαξοπιστήσουν, τούτο δε, το απάνθρωπο και θλιβερό φαινόμενο των εξισλαμισμένων Γενιτσάρων. Η αλλαγή θρησκείας σήμαινε ταυτοχρόνως απώλεια της ελληνικής συνειδήσεως, παρά την εξαίρεση των Κρυπτοχριστιανών. Έτσι είναι δυνατόν να αντιληφθούμε την αποφασιστική διακήρυξη του προέδρου της Γ' Εθνοσυνελεύσεως (1827) Γ. Σισίνη:

«κάλλιον νά μή ὑπάρχη Ἕλλην ἐπί τῆς γῆς παρά νά ἀτιμάζεται τό κατ' εἰκόνας¹, δηλαδή η αξιοπρέπεια του ανθρώπου.

Δεν αποτελεί παράδοξον γεγονός ότι η άρρηκτη συμπόρευση του 21 με την Ορθοδοξία αιτιολογεί τα επιτεύγματα ως «θεοσημεία» ή «θαύματα», όπως καταγράφεται στα κείμενα της εποχής. Κατά την διασωθείσα αξιολόγηση του Αινιάνος², «ὁ ἀγών ἐμελλε νά εἶναι περὶ τῆς πίστεως καί ἡ θεία ἀντίληψις (= συμπαράσταση) ἐμελλε βεβαίως νά βραβεύσῃ τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγώνας τῶν ὥστε ἡ ἐπανάστασις κατὰ πρῶτον λόγον πρέπει νά θεωρηθῆ θρησκευτική, καί κατὰ δεύτερον πολιτική».

Ναι, πρώτον θρησκευτική και μετά πολιτική! Θα την ονόμαζαν, ασφαλώς, Σταυροφορία, αν οι Δυτικοί δεν είχαν αμαυρώσει το τίμιο αυτό όνομα με δυσπερίγραπτα ανομήματα, όπως την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως, το 1204 μ.Χ..

Οι πολιτικές και στρατηγικές διαφορές των αγωνιστών, οι ποικίλες αντιλήψεις και γνώμες, οι επικίνδυνες διαφωνίες και οι σκληρές αντιθέσεις, τα πείσματα και τα πολλά καμώματα ήσαν πάντοτε παρόντα. Για το λόγο αυτό, ο Καποδίστριας, προέτρεψε τους μετασχόντας στη Δ' Εθνοσυνέλευση (1827), μετά το πέρας του αγώνα:

«Ἄς δοξάσωμεν ὀλοψύχως τό Ὑψιστον Θεόν. ἄς εὐλογήσωμεν τό Ἅγιον Αὐτοῦ ὄνομα... Ἡ εὐσπλαγχνία Του διά θαυμάτων ἔσωσε τήν Ἑλλάδα ἄς εἴμεθα ἄρα (= συνεπώς) ἐνδομύχως πεπεισμένοι, ὅτι δέν ἔθανματούργησεν ματαίως».

Επειδή δεν απαιτούνται πολλοί λόγοι και περιτεχνες αναλύσεις για να αισθανθούμε την τελετουργίαν του 1821 και την ευθύνη μας για τη συνέχιση των κεκτημένων αγαθών, ας θεωρήσουμε ότι η προαναφερθείσα προτροπή του Καποδίστρια απευθύνεται και προς εμάς.

1. Γ. Σισίνης, Πρόεδρος Γ' Εθνοσυνελεύσεως, Τροιζήνα, 5.5.1827.

2. Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως, Απομνημονεύματα Αγωνιστών του 1821 τόμ. 7, 12-15. Η.Β.Οικονόμου, [Κείμενα Πίστεως και Ελευθερίας, 1985].

Διονύσης - Άγγελος Μινώτος
 τ. Διευθυντής
 του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου

ΟΠΛΑ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ
Αντιπροσωπευτικά
δείγματα
Πελοποννησίων
αγωνιστών

*«Μια και τραβήξει η Λευτεριά
 και πόλεμον αρχίσει,
 κι αν ο πατέρας σκοτωθή,
 φοράνε τα παιδιά του
 τ' άρματα και τραβούν και παν'
 σης Λευτεριάς τη στρατά».*

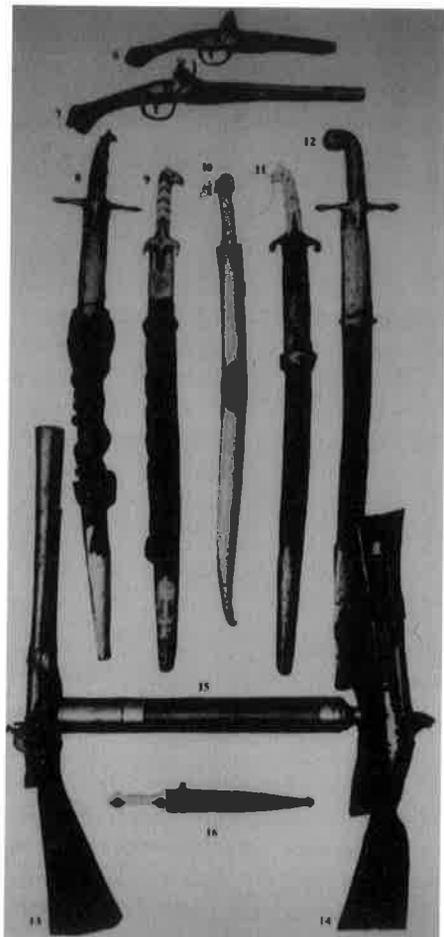
Λόρδος Βύρων, «Γιασούρ»

*Η περικεφαλαία και το σελαχλίκι
 του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη*

Ο Ελληνισμός κατά τη ζοφερή μακροαίωνα περίοδο της Τουρκοκρατίας, ύστερα από την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, με κύριους συνεκτικούς κρίκους τη θρησκεία, τη γλώσσα και την παράδοση, επιβιώνει κάτω από αντίξοες συνθήκες, διατηρώντας ζωντανή την εθνική του συνείδηση. Μέσα από πολυχρόνιες και επίπονες διεργασίες τεσσάρων περίπου αιώνων (θρησκευτικές, διοικητικές και στρατιωτικές συσσωματώσεις, επαναστατικά κινήματα, φιλελεύθερα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης, δραστηριότητες Ελλήνων της Διασποράς, ευρωπαϊκός και νεοελληνικός Διαφωτισμός, άνθηση εμπορίου-οικονομική ανάκαμψη, εθνοδιαφωτιστικό έργο Ρήγα Βελεστινλή, πνευματική αφύπνιση, Φιλική Εταιρεία, Φιλελληνισμός κ.α.) οι Έλληνες το 1821 άρχισε τον άριστο αγώνα με τον Τούρκο κατακτητή με γόνιμο ενθουσιασμό και συλλογικό παλμό. Ανταποκρίθηκε θετικά στο κάλεσμα του Αλεξ. Υψηλάντη, που είχε διατυπωθεί στην έντυπη προκήρυξή του τον Φεβρουάριο του 1821. «Είς τα όπλα λοιπόν φίλοι, η πατρίς μας προσκαλεί», καθώς και στη γραπτή απόφαση που εκφράζεται στην προκήρυξη του Πετρόμπετη Μαυρομιχάλη και της Μεσσηνιακής Γερουσίας, τον Μάρτιο του 1821, προς τας Ευρωπαϊκάς Αυλάς, όπου μεταξύ άλλων, αναφέρεται «εν ενί λόγω όλοι αποφασίσαμε ή να ελευθερωθώμεν ή να αποθάνωμεν».

Η πεμπτούσια του απελευθερωτικού Αγώνα του Εικοσιένα προσδιορίζεται από τον Αδαμάντιο Κοραή στο έργο του «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» του 1801, που επανεκδόθηκε το 1821. «Πολεμήσατε, φίλοι και αδελφοί, τους απάνθρωπους και σκληρούς Τούρκους, όχι όμως ως Τούρκοι, όχι ως φονείς, αλλά ως γενναίοι της ελευθερίας στρατιώται, ως υπερασπιστές της ιεράς ημών θρησκείας και της πατρίδος. Ας είναι η εκδίκησις ημών φοβερά, αλλά ας γένη με δικαιοσύνην. Ας δείξωμεν εις το άγριον των Μουσουλμάνων Γένος, ότι μόνη της ελευ-

Πιστόλες, σπάθες ναυτικών
και τρομπόνια

Η πρώτη περιλαμβάνει τα κινητά πυροβόλα όπλα, δηλαδή τα τρομπόνια, τα τουφέκια και τις πιστόλες, που ήταν όλα εμπροσθογεμή και λειτουργούσαν με πυρόλιθο (λιθοφόρα). Προς το τέλος του Αγώνα έφθασαν στην Ελλάδα μερικοί πιο εξελιγμένοι τύποι όπλων, που λειτουργούσαν με καψούλι. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις σπάθες, τα γιαταγάνια, τις μάχαιρες και τα χαρπιτιά, ενώ η τρίτη τα υπόλοιπα μικροαντικείμενα και εξαρτήματα του οπλισμού, όπως σελαχίκια, παλάσκες, μελουδάρια, τάσια, σέσουλες για τη μέτρηση της πυρίτιδας, μήτρες για την κατασκευή σφαιρών, εφεδρικές ατσάλιπेटρες, χαρτί για το δέσιμο φυσεκίων κ.α.

Τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή και τη διακόσμησή τους είναι ο χάλυβας, ο χαλκός, το ξύλο, το κόκκαλο, ο χρυσός, το ασήμι, το δέρμα, το ύφασμα, ο μάργαρος, οι ημιπολύτιμες πέτρες και τα κοράλλια.

Τα τουφέκια, μακρúκαννα ή βραχúκαννα, ήταν διαφόρων τύπων και είχαν πολλές ονομασίες, που σχετίζονται με τον τόπο προέλευσης, τον κατασκευαστή, το εργοστάσιο κατα-

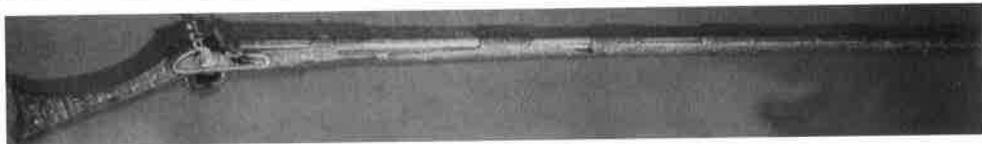
θερίας η επιθυμία και όχι η δίψα του φόβου και της αρπαγής μας εξόπλισε τας χείρας».

Ο Αγώνας για «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΘΑΝΑΤΟ» άρχισε με βασικά προβλήματα εξοπλισμού, προμήθειας όπλων και ανεφοδιασμού, όπως καταθέτει ο αρχιστράτηγος του αγώνα Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα απομνημονεύματά του. «Ο κόσμος μας έλεγε τρελλούς. Εμείς, αν δεν είμαστε τρελλοί δεν εκάναμε την επανάσταση, διότι ηθέλωμεν συλλογιστεί πρώτον τα πολεμοφόδια, καβαλαρία μας, πυροβολικό μας, πυριτοποθήκες μας, τα μαγαζιά μας, ηθέλωμεν λογαριάσει την δύναμιν τη ιδικήν μας, την τουρκικήν δύναμιν».

Πηγές από τις οποίες αντλούνται πληροφορίες σχετικές με την προμήθεια και το είδος των όπλων που χρησιμοποιήσαν οι Έλληνες κατά την Τουρκοκρατία και τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας αποτελούν τα ελληνικά γραπτά μνημεία του λόγου και ο τύπος της εποχής, τα δημοτικά τραγούδια, τα κείμενα των περιηγητών, τα σύγχρονα και μεταγενέστερα ζωγραφικά και χαρακτικά έργα και προπαντός οι συλλογές όπλων που διαφυλάσσονται ως ιερά κειμήλια στα ελληνικά Μουσεία.

Τα όπλα που χρησιμοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ήταν όπλα κατασκευασμένα από το δεύτερο μισό του ΙΗ' αι. μέχρι τις παραμονές της Επανάστασης. Προέρχονταν από προγονική κληρονομιά, από δωρεά ή αγορά και από λαφυραγωγία.

Τρεις κατηγορίες όπλων χαρακτηρίζουν τον φορητό οπλισμό των Αγωνιστών του 1821.

Το καριοφίλι του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη

σκευής, αλλά και με το σχήμα που είχε η κάννη τους ή το κοντάκι τους. Τα γνωστότερα ήταν το νταλιάνι, το μάντζαρι, η φιλίντρα, το αρμούτι, το μηλιόνι, ο σισανές, η λαζαρίνα κ.α. Όμως, το πλέον διαδεδομένο και το κύριο όπλο των ελληνικών επαναστατικών δυνάμεων ήταν το καριοφίλι, «το τυραννοκτόνον όπλον των Κλεφτών και των Αρματολών και του επαναστατημένου ελληνικού λαού». Με την ονομασία αυτή ακόμα και σήμερα, ο λαός μας χαρακτηρίζει όλα ανεξαιρέτως τα τουφέκια του '21. Το καριοφίλι οφείλει την ονομασία του, πιθανώς, σε ιταλικό εργοστάσιο κατασκευής όπλων της Β. Ιταλίας, με την επωνυμία Carlo e figlio, το οποίο όμως δεν έχει εντοπισθεί.

Σε πολλές περιπτώσεις, ο τόπος της προέλευσής τους και ο χρόνος της κατασκευής τους προσδιορίζονται από τα αποτυπωμένα στις επιφάνειές τους στοιχεία, όπως είναι τα σφραγίσματα, οι επιγραφές και οι υπογραφές, καθώς και τα θέματα του διακοσμητικού τους ρεπερτορίου. Με βάση τα στοιχεία αυτά οι μελετητές των όπλων έχουν καταλήξει, ότι τα σπουδαιότερα κέντρα προέλευσης βρισκόνταν στην Ιταλία, την Αγγλία, τη Γαλλία, την Ισπανία και την Ανατολή. Εργαστήρια όμως οπλουργίας έχουν εντοπισθεί και στα Βαλκάνια και τη Βόρειο Ελλάδα.

Ενδεικτικά αναφέρω επωνυμίες εργοστασίων και ονόματα οπλουργών, που έχουν αποτυπωθεί στις επιφάνειές τους. Dobson-Baker, Tower - London, Barcelona, Lorandi, Moretti, Rossi, Mortimer and son, Gouffon, Le Page, Lazarino, Cominazzo, Wilson, Louis Lamotte, Fatou κ.α.

Αντιπροσωπευτικά δείγματα τουφεκιών που ανήκαν σε Αγωνιστές από την Πελοπόννησο είναι τα καριοφίλια του Θ. Κολοκοτρώνη, του Αποστ. Κολοκοτρώνη και του Κανέλου Δεληγιάννη, τα οποία διασώζονται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

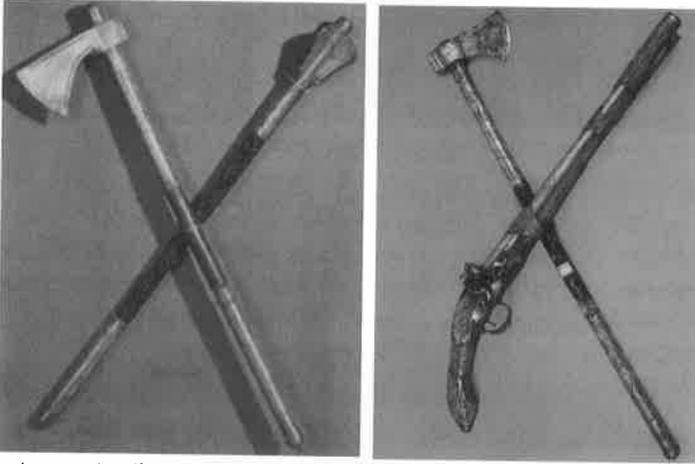
Ένα εξίσου διαδεδομένο, όπως το καριοφίλι, φορητό όπλο ήταν το πλατύστομο τρομπόνι που το χρησιμοποιούσαν ιδιαίτερα οι ναυτικοί εναντίον των επιτιθέμενων κατά τις εισπηδήσεις στα πλοία (ρεσάλτο). Το όπλο αυτό χρησιμοποιήθηκε επίσης σε φρούρια και οχυρές θέσεις για την φύλαξη πυλών και διαβάσεων. Παράλληλη χρήση με τα τρομπόνια είχαν και τα επτάκαννα.

Αξιοσημείωτο είναι ότι όπλα ορισμένων Αγωνιστών παρέμειναν γνωστά μέσα από τη δημοτική ποίηση και την παράδοση με προσωνυμίες προσωπικής επιλογής.

Το καριοφίλι του Αθανάσιου Διάκου ήταν γνωστό ως «παπαδιά», σύμφωνα με μαρτυρία του Δημητρίου Τζαμαλή, συμπολεμιστή του Διάκου στη μάχη της Αλαμάνας, ο οποίος και το διέσωσε από τη διαρπαγή. Του Δημητρίου Μακρή το τουφέκι το αποκαλούσαν «λιάρο». Το τουφέκι του ο Θεόδωρος Γρίβας το ονόμαζε «Θοδορούλι» και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος την πάλα του «Ασήμα». Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ονόμαζε «Βασιλική» τον ασημόδετο φλωρο-

Γιαταγάνι λάφυρο από τη μάχη στα Δερεβανάκια

Αριστερά: πέλεκυς και κεφαλοθραύστης του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη
Δεξιά: πιστόλα και πέλεκυς του Π. Γιατρούκου δώρο του Κιαμιλ Μπέη

χλίκι (σελάχι) που ήταν μια φαρδιά πολύθηκη δερμάτινη ζώνη επικαλυμμένη πολλές φορές με χρυσοκεντημένο ύφασμα. Οι έφιπποι ήταν οπλισμένοι και με ένα ζευγάρι μακρύνκαννες πιστόλες, «της καβάλας», τις οποίες τοποθετούσαν σε ξεχωριστές θήκες μετάλλινες ή δερμάτινες «τα μαρσίπια» που ήταν στερεωμένες στη σέλα των αλόγων τους.

Οι πιστόλες των Θ. Κολοκοτρώνη, Γενναίου Κολοκοτρώνη, Κανέλλου Δεληγιάννη, Β. Πετμεζά, Γ. Στριφτόμπολα, Δ. Παπαθανασόπουλου, Νικηταρά και Π. Γιατρούκου που έχουν κατατεθεί στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο μας παρέχουν χαρακτηριστικά μορφολογικά δείγματα του πυροβόλου αυτού όπλου του Εικοσίου και παράλληλα μας παραπέμπουν στις γενναίες πολεμικές πράξεις των κατόχων τους.

Στο ίδιο Μουσείο οι πολύθηκες και περιτέχνα κεντημένες στο πρόσθιο τμήμα τους ζώνες (σελαχλίκια) του Θ. Κολοκοτρώνη και Π. Παπατσώρη, αποτελούν ζωντανές μαρτυρίες για την σύνθεση της εικόνας που αφορά στην εξάρτηση του Αγωνιστή του 1821.

Στο σελαχλίκι οι αγωνιστές τοποθετούσαν, εκτός από τις πιστόλες, το γιαταγάνι, τις αμφίτομες μάχαιρες, τα εγχειρίδια και το χαρμπί. Το γιαταγάνι, όπλο ανατολικής προέλευσης, ήταν από τα πιο ομορφοστολισμένα εξαρτήματα της αρματοσιάς. Η ασημένια συνήθως ή κοκκάλινη διμερής λαβή του, χωρίς φυλακτήρα, ήταν πολλές φορές διακοσμημένη με κοράλλια ή πολύχρωμες πέτρες. Οι ασημένιες κατ' εξοχήν θήκες τους αποτελούν αξιόλογα δείγματα της νεοελληνικής αργυροχρυσοχοΐας. Τα γιαταγάνια του Κανέλλου Δεληγιάννη και του Π. Κρεββατά καθώς και δύο ακόμη λάφυρα από τη μάχη στα Δερβενάκια περιλαμβάνονται στην πλούσια συλλογή των όπλων του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου.

Οι μάχαιρες ήταν όπλα ανατολικής προέλευσης με ευθεία ή ελαφρά κυρτή λεπίδα. Δεν ήταν μόνον χρηστικά όπλα αλλά και δηλωτικά του αξιώματος του κατόχους τους. Μία χαρακτηριστική μάχαιρα, που διαφυλάσσεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, ανήκε στον Γεώργιο Σισίνη, ο οποίος ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης στην Ήλιδα.

Το χαρμπί ήταν ένα είδος εγχειριδίου με μονή ή διπλή λεπίδα (ψαλιδατή). Το χρησιμοποιούσαν και για το καθάρισμα και τη λίπανση των όπλων. Το κάτω μέρος της θήκης του χρησιμοποιείτο ως βέργα για το τάπωμα της πιστόλας. Το χαρμπί του Θ. Κολοκοτρώνη, στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αυτού του είδους.

Στο πίσω μέρος της πολύθηξης ζώνης (σελαχλίκι) ή σε ανεξάρτητο δερμάτινο ζωστήρι,

καπνισμένο σισανέ του και ο Γαρδινιώτης Γρίβας το καριοφίλι του «Μαυρούκο».

Ευρύτατη χρήση είχαν και οι πυρόλιθες εμπροσθογεμείς βραχύκαννες ή μακρύνκαννες πιστόλες (κουμπούρες) με πλούσιο συνήθως διάκοσμο στην ασημένια ή την ξυλινη επικάλυψή τους. Οι Αγωνιστές τοποθετούσαν τις πιστόλες που ήταν συνήθως ζευγάρια, στο σελα-

οι Αγωνιστές στερέωναν τις παλάσκες. Οι παλάσκες ήταν παραλληλόγραμμες, ορθογώνιες και κυρίως καρδιόσχημες μεταλλινές ή δερμάτινες θήκες με περίτεχνες επιστέφεις στο σκέλασμά τους. Σ' αυτές τοποθετούσαν τα προκατασκευασμένα γεμίματα των όπλων τους, τα φουσέκια ή χαρτούτσες, που ήταν δεμένα συνήθως ανά δέκα και τα ονόμαζαν τεστέδες. Στις παλάσκες τοποθετούσαν επίσης εφεδρικές ασφαλόπετρες ή στουρναρόπετρες ή τουφεκόπετρες. Οι μεταλλινές παλάσκες, ασημένιες, επιχρυσωμένες ή μπρούντζινες, ήταν διακοσμημένες στην κύρια όψη τους με πολυθεματικό διάκοσμο. Από τα πλέον συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα τους ήταν η θεά Αθηνά ή ο δικέφαλος αετός, που παρέπεμπαν αντίστοιχα στην αρχαιότητα και τη βυζαντινή αυτοκρατορία, με σκοπό να τονισθεί η αδιάλειπτη πορεία της ιστορίας του Ελληνισμού.

Κύριο εξάρτημα του οπλισμού ήταν και η σπάθη, την οποία αναρτούσαν από τον ώμο με κορδόνι.

Τρεις τύποι σπάθης χρησιμοποιήθηκαν κυρίως κατά τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Η ευρύτερα διαδεδομένη «πάλα» με κυρτή φαρδεία λεπίδα της. Η «κιλίτζ» που η κυρτή λεπίδα ήταν μακρύτερη και στενότερη καθώς και η σπάθη των ναυτικών με ευθύγραμμη λεπίδα. Η τελευταία είναι γνωστή ως «*ναυμάχος σπάθη*».

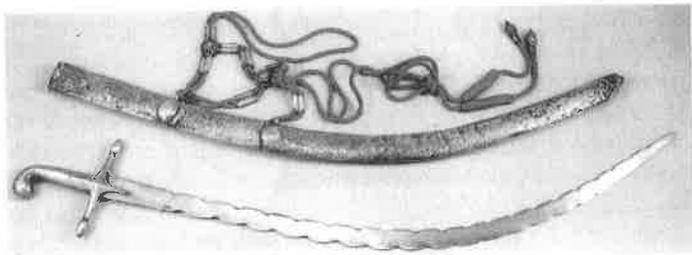
Οι περισσότερες σπάθες, εκτός από τις έξοχα δουλεμένες λεπίδες τους, που ήταν συνήθως ενεπίγραφες ή διακοσμημένες με ένθετο χρυσό, είχαν περίτεχνες θήκες. Στις ασημένιες επιφάνειες της θήκης τους υπήρχε μεγάλη ποικιλία παραστάσεων από το φυτικό και το ζωικό βασίλειο καθώς και από τη μυθολογία ή την αρχαία και βυζαντινή παράδοση. Η άκρη της λαβή τους κατέληγε συχνά σε μορφή ζώου, λέοντα ή δράκου. Το αγγέμαχο αυτό όπλο του '21 εξυμνήθηκε ιδιαίτερα από τη λαϊκή μούσα.

Η πρωινοτή σπάθη του Νικηταρά, οι σπάθες του Γέρου του Μοριά, από τις οποίες η μία φέρει στη θήκη της εγχάρακτη την επιγραφή «*ΘΕΟΔΩΡΑΚΙΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΟΝΙΣ 1814*», καθώς και οι σπάθες των Πετρόμπεη Μαυρομυχάλη, Απ. Κολοκοτρώνη, Π. Κρεββατά, Π. Γιατρούκου, Π. Παπατσώρη και Ν. Δεληγιάννη, που απόκεινται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, διαγωνίζονται πράξεις επικού ηρωισμού κατά τις οποίες οι έννοιες της ζωής και της ελευθερίας ήταν ταυτόσημες.

Στο σύνολο των όπλων του '21 που έχουν διασωθεί ξεχωριστή θέση κατέχουν η περικεφαλαία, ο θώρακας, οι επομίδες και το τοπούζι του Θ. Κολοκοτρώνη. Η εντυπωσιακή αγγλική περικεφαλαία που ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης φορούσε, όταν υπηρέτουσε στον αγγλικό στρατό στα Επτάνησα, όπως και οι επίχρυσες λεοντοκέφαλες επομί-

Παλάσκα με παράσταση από το μαρτύριο του Αθ. Διάκου (Λαογραφικό Μουσείο Λαύκας, Στυμφαλίας)

Πρωινοτή σπάθη του Νικηταρά

Η πιστόλα, το χαρμπί, ο θώρακας και η στραταρχική ράβδος του Θ. Κολοκοτρώνη

δες του, συνιστούν το σημείο αναφοράς σε όλους τους καλλιτέχνες που τον απεικόνισαν. Ο θώρακας του είναι το μοναδικό δείγμα που έχει διασωθεί. Πάνω σε δερμάτινη επιφάνεια είναι στερεωμένα αρθρωτά σφυρηλάτα πλακίδια με κυρίαρχο διακοσμητικό θέμα το Σταυρό. Το μαλαμοκαπνισμένο τοπούζι του, που παραπέμπει στο βυζαντινό απελατίκι, ήταν σύμβολο της εξουσίας και του αξιώματος του μεγάλου στρατηλάτη, όπως επίσης ο κεφαλοθραύστης και ο πέλεκυς του Πετρόμπετη Μαυρομιχάλη καθώς και ο πέλεκυς του Π. Γιατρούκου.

Όταν άρχισε ο Αγώνας, όπως αναφέρθηκε, δεν υπήρχε οργανωμένο σύστημα ανεφοδιασμού. Τη χονδρόκοκη πυρίτιδα για τα πυροβόλα και την φιλόκοκη

για τα φορητά όπλα καθώς και τις μολύβδινες σφαίρες και τα φουσεύα οι Έλληνες Αγωνιστές προμηθεύονταν είτε από εγχώρια κέντρα επεξεργασίας και παρασκευής αυτών των υλών (πυριτιδόμυλοι, φουσεκοδετεία, μηχανουργεία) είτε από εισαγωγές και αποστολές φιλελληνικών Κομιτάτων. Εγχώρια κέντρα υπήρχαν σε διάφορες ελληνικές περιοχές, όμως τα περισσότερα γνωστά ήταν στη Δημητσάνα και στο Μαυρίλο της Φθιώτιδας. Ανεκτίμητη αναγνωρίζεται η συμβολή της Δημητσάνας, την οποίαν οι αδελφοί Σπηλιοτόπουλοι είχαν καταστήσει «χαλκίον πολέμου», με τους περιφημους πυριτιδόμυλους, και τα εργαστήρια παραγωγής φυσεκίων.

Η συναρμολόγηση, συντήρηση, επισκευή και επί πλέον η κατασκευή όπλων και εξαρτημάτων υπήρξε έργο ειδικών εργαστηρίων και τεχνιτών, οι οποίοι αναδείχθηκαν κυρίως κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας και είναι γνωστοί ως τουφεκτοήδες ή τζεμπετζήδες. Σημαντική σημειώνεται στον τομέα αυτό και η συμβολή Φιλελλήνων, που έρχονταν στην Ελλάδα απεσταλμένοι από φιλελληνικά Κομιτάτα.

Ιδιάζουσα διάσταση προσδίδει στα όπλα που χρησιμοποίησαν οι Έλληνες ο φιλοτεχνημένος από επιδέξιους λαϊκούς αργυροχρυσοχόους, με όλες τις πατροπαράδοτες τεχνικές, πολυθεματικός διάκοσμος στις ασημένιες ή μαλαμοκαπνισμένες επιφάνειές τους. Συμβολικός ή απλά κοσμητικός, συνθέτει σύνολα που περικλείουν μηνύματα για την αγάπη προς τη ζωή και τον άνθρωπο, την αδιάκοπη ροή της ιστορικής πορείας του Ελληνισμού, τη δύναμη και την ελπίδα, που πηγάζει από την Ορθοδοξία και την εθνική δικαίωση. Επιβεβαιώνει, επίσης, ότι τα όπλα στα χέρια των Ελλήνων δεν ήταν εργαλεία για κατακτητικές επιδιώξεις και μείωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ήταν μέσα με τα οποία οι Έλληνες εναντιώθηκαν προς κάθε είδους δεσποτισμό και αποκατέστησαν στα βάθρα τους προσαώνιες άφθαρτες ελληνικές αρετές και αξίες.

Σήμερα τα όπλα του Εικοσιένα, ως σημαντικά τεκμήρια της ιστορίας και της παραδοσιακής τέχνης και προπάντος ως εθνικά κειμήλια, αντιμετωπίζονται με το σεβασμό που εκφράζει ο λαϊκός ανόνημος ποιητής στο ακόλουθο τετράστιχο:

«Τ' αντρειωμένον τ' άρματα δεν πρέπει να πουλιώνται
μον' πρέπει τους στην εκκλησιά, και κει να λειτουργιώνται
πρέπει να κρέμονται ψηλά σ' αραχνιασμένο πύργο
να τρώη η σκουριά το σίδερο και η γη τον αντρωμένο»

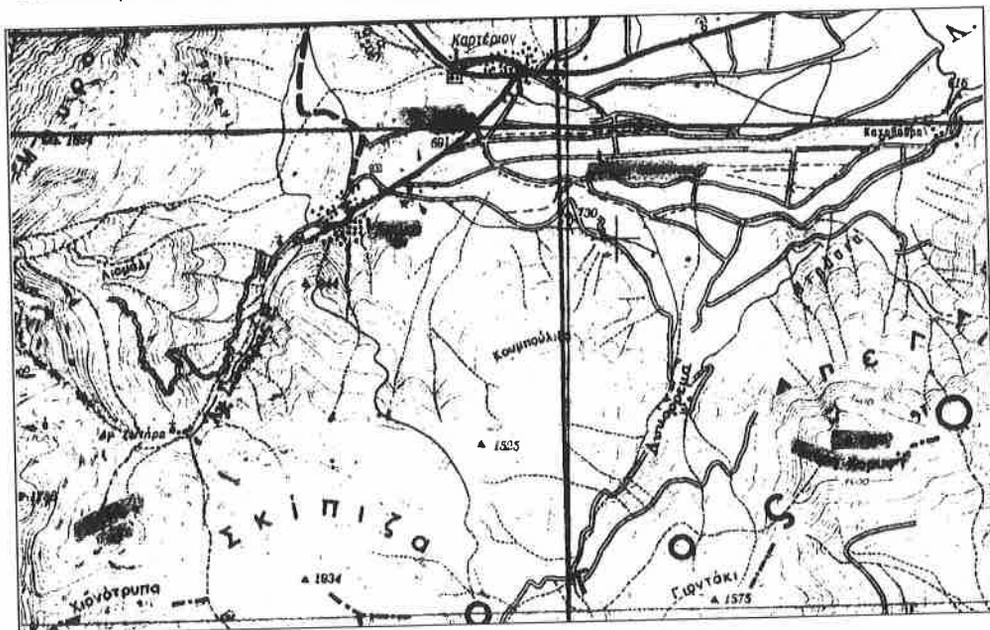
Hector Williams
 Professor
 University of British Columbia

Αρχαία ερείπια στην περιοχή της Λαύκας

Η αρχαία πόλη της Στυμφάλου προσέλκυσε για πολλά χρόνια την προσοχή ερευνητών και επισκεπτών, αλλά η περιοχή γύρω από το δυτικό άκρο της κοιλάδας της λίμνης της Στυμφαλίας και το χωριό Λαύκα είναι επίσης πλούσια σε αρχαία ερείπια. Ο σκοπός αυτού του άρθρου είναι να γνωστοποιήσει στον αναγνώστη μερικούς από τους πιο ενδιαφέροντες αρχαιολογικούς χώρους που μπορεί κανείς να δει στην περιοχή του μεγαλύτερου χωριού του Δήμου Στυμφαλίας. Οι τοπικοί συγγραφείς έχουν γράψει για την πρόσφατη ιστορία αυτού του όμορφου χωριού, - ιστορία η οποία εκτείνεται μέχρι τα πρώιμα χρόνια της Τουρκοκρατίας- αλλά δεν έχουν αναφερθεί στην ιστορία του πιο μακρινού παρελθόντος.

Από τα ευρήματα, τα πλέον σημαντικά είναι τα τείχη που βρίσκονται γύρω από τους πρόποδες του λόφου της Αγίας Τριάδας, ένα χιλιόμετρο περίπου βόρεια της Λαύκας. Είναι ορατά από απόσταση άνω των εκατό μέτρων από το δρόμο που οδηγεί στο χωριό. Δίπλα στους πρόποδες του λόφου, υπάρχουν καλά συντηρημένα τείχη από τραχιά κομμένους όγκους από ασβεστόλιθο, των οποίων το ύψος κατά τόπους ανέρχεται στα τρία μέτρα (Εικ. 2).

Μια πιο προσεκτική έρευνα στον λόφο αποκαλύπτει ότι τα τείχη συνεχίζουν δεξιά γύρω από το λόφο και φαίνεται να είχαν χρησιμεύσει ως κάποιου είδους οχυρωματικό έργο. Η

Εικ. 1 Χάρτης της δυτικής περιοχής της Στυμφαλίας

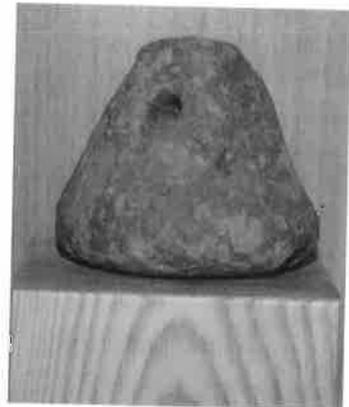
Εικ. 2

υπόθεση που διατυπώθηκε από αγρότες της περιοχής ότι τα τείχη ήταν υποστηρίγματα ενός Τούρκικου δρόμου φαινεται απίθανη, κυρίως επειδή υπάρχουν διασκορπισμένα γύρω από τα τείχη κεραμίδια και θραύσματα από αγγεία της αρχαίας εποχής. Ιδιαίτερα σημαντική είναι μία μικρή κωνική αγνύθα (Εικ. 3), του βου αιώνα. Το εύρημα αυτό, βρίσκεται τώρα στο Μουσείο της Λαύκας. Η ανέγερση δύο παρεκκλησίων στην κορυφή του λόφου και

πρόσφατα η διαμόρφωση ενός χώρου στην ανατολική του πλευρά, έφεραν στο φως λίγα ακόμα ευρήματα (μάλιστα λέγεται, ότι υπάρχουν τάφοι δίπλα στα παρεκκλήσια).

Ο προσδιορισμός της ταυτότητας αυτής της ενδιαφέρουσας τοποθεσίας χρειάζεται ακόμα πολλή έρευνα. Ίσως σ' αυτή την τοποθεσία να είναι η αρχική θέση της αρχαίας Στυμφάλου. Ο Πausανίας, στη σύντομη περιγραφή που κάνει, υπονοεί ότι η αρχαιότατη Στύμφαλος ήταν κάπου αλλού πριν από την παρούσα θέση της.

Πράγματι, οι κάτοικοι της περιοχής, πληροφόρησαν τον αρχαιολόγο Γεώργιο Ρηγόπουλο για την ύπαρξη μιας επιγραφής που βρέθηκε στο λόφο που αναφέρει τις λέξεις «ΔΑΜΟΣ ΣΤΥΜΦΑΛΟΥ» αλλά τώρα έχει χαθεί. Η θέση της αρχαίας πόλης σε αυτό το μέρος της κοιλάδας φαίνεται πολύ λογική: υπάρχει καλός εφοδιασμός νερού (από τα νερά που κατεβαίνουν από τα βουνά), και μεγάλη έκταση καλλιεργήσιμης γης στο ανατολικό μέρος της πεδιάδας που οδηγεί στη λίμνη. Στους κοντινούς λόφους υπάρχουν πλούσια βοσκοτόπια για τα ποίμνια. Το μοναδικό σοβαρό μειονέκτημα είναι ότι όλη η περιοχή βρίσκεται κάτω από τη σκιά του Ολίγυρτου και των γειτονικών βουνών, γεγονός το οποίο συνετέλεσε στο ψυχρότερο κλίμα της περιοχής σε σχέση με την μεταγενέστερη τοποθεσία της πόλης η οποία είχε άνοιγμα στο νότο. Ένα μικρό όστρακο της ύστερης Γεωμετρικής εποχής με σχήμα μαιάνδρου επάνω του, μας οδηγεί στη σκέψη ότι η περιοχή κατοικήθηκε πολύ νωρίς. Από δύο πηγές – τον Όμηρο και λιγοστά όστρακα (υπολείμματα) της εποχής του Χαλκού που βρέθηκαν στην γνωστή θέση της Στυμφάλου - γνωρίζουμε ότι η κοιλάδα εποίκιστηκε τον 14ο – 13ο αιώνα π.Χ. Υπάρχει ωστόσο πιθανότητα η κοιλάδα να εποίκιστηκε ακόμα νωρίτερα, διότι το 2001 βρήκαμε στη Στύμφαλο δύο πέτρινα εργαλεία της Πρωίμης εποχής του Χαλκού (χρονολογούνται γύρω στο 2500 π.Χ.). Η πραγματική θέση της τοποθεσίας μένει να ανακαλυφθεί, ωστόσο υπάρχει μια δελεαστική πρόταση ότι η τοποθεσία μπορεί να βρίσκεται στο δυτικό άκρο της κοιλάδας: η ύπαρξη μίας ακατέργαστης αδρής θολωτής κατασκευής κοντά στην όχθη ρεύματος στις πλαγιές του λόφου

Εικ. 3

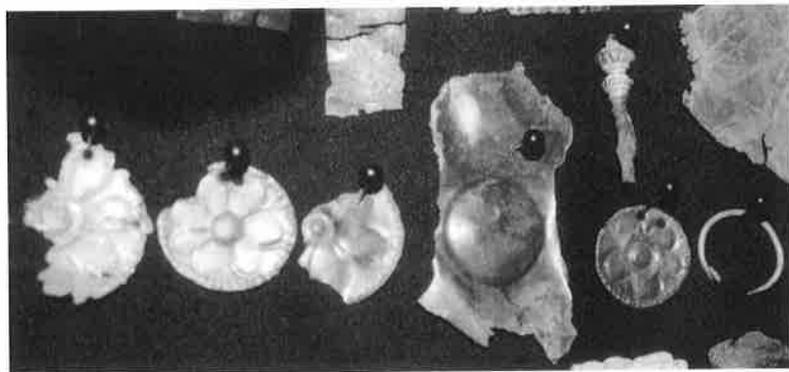
δυτικά της Λαύκας μας έγινε γνωστή από τον κ. Ρηγόπουλο. Κατά κάποιον τρόπο μοιάζει με κεραμιδοκάμινο ή ασβεστοκάμινο του 19ου αιώνα, όμως ενδέχεται να είναι ένας μετρίου μεγέθους θολωτός τάφος σαν αυτούς που χρησιμοποιούσαν οι Μυκηναίοι από τον όψιμο 16ο αιώνα π.Χ. μέχρι το τέλος της εποχής του Χαλκού,

Εικ. 4

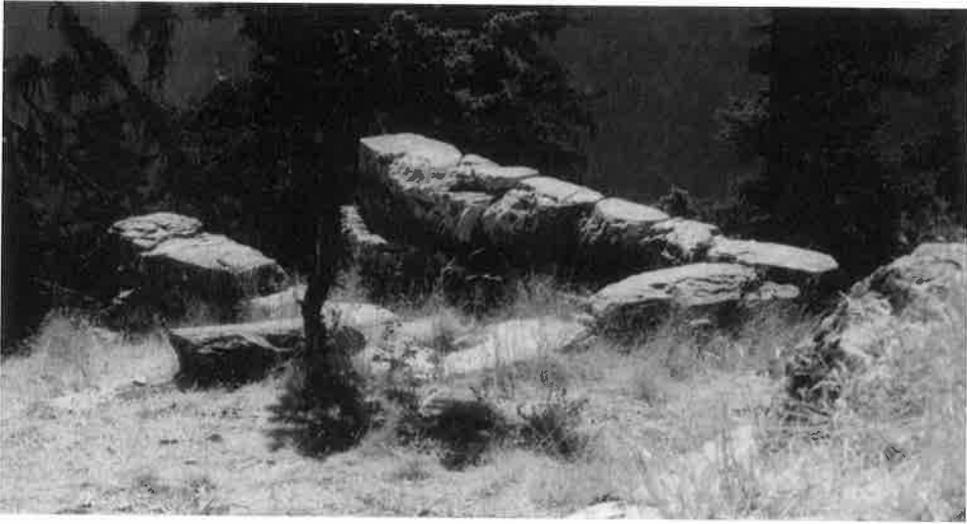
σε διάφορα μέρη της Ελλάδας (Εικ. 4). Η κατασκευή είναι περίπου πέντε μέτρων ύψους. Ο θόλος κατασκευασμένος με εκφορικό σύστημα είναι μερικώς διατηρημένος και στο υπέρθυρο της εισόδου υπάρχει τριγωνική οπή κατασκευασμένη από δύο επίπεδες πέτρες πάνω από το υπέρθυρο. Ο σκοπός αυτού του τριγώνου ήταν να μειώνει το δομικό φορτίο στο υπέρθυρο. Τέτοια χαρακτηριστικά επίσης εμφανίζονται σε πιο πρόσφατες κατασκευές, ωστόσο, μόνο μέσω των ανασκαφών μπορεί να καθοριστεί η χρονολογία τους.

Η ανακάλυψη δύο ιερών του 6ου αιώνα π.Χ. στην περιοχή της Λαύκας ίσως μπορεί να υποστηρίξει αυτή την (επιστημονική) υπόθεση. Περίπου δύο χρόνια πριν, σε μια πλαγιά του λόφου πάνω από το ανατολικό μέρος του χωριού, ο κ. Ρηγόπουλος ανακάλυψε ένα μικρό αριθμό οστράκων του 6ου-5ου αιώνα π.Χ. μέσα σε πρόσφατα ανασκαλεμένο χώμα. Αυτό προκλήθηκε είτε από σκάψιμο του εδάφους από ζώα, είτε από μικρής κλίμακας παράνομες ανασκαφές που γρήγορα εγκαταλείφθηκαν. Εδώ φαίνεται να υπήρχε ένας σπηλαιώδης σχηματισμός ο οποίος κατέρρευσε και πλάκωσε το μικρό ιερό που υπήρχε μέσα. Πολύ περισσότερο σημαντική και ήδη σχετικά ερευνημένη και δημοσιευμένη από την αρχαιολογική εταιρεία στο Αρχαιολογικό Δελτίο είναι μια τοποθεσία, πολύ ψηλά, στα βουνά που βρίσκε-

Εικ. 5

ται νοτιοδυτικά της Λαύκας. Σε μια μεγάλη σπηλιά της οποίας η οροφή είχε καταπέσει, παράνομες ανασκαφές μεγάλης κλίμακας άφησαν εκτεθειμένο περίπου για δέκα χρόνια (φυσικά

Εικ. 6

δεν γνωρίζουμε τι έχουν κλέψει οι αρχαιοκίβηλοι) ένα πλήθος αναθηματικού υλικού από τον 6ο-5ο αιώνα π.Χ. Σε αυτό το υλικό υπάρχουν μικρά αναθηματικά κύπελλα, σκύφοι και κοτύλες άφθονα ερυθρόμορφα και μελανόμορφα όστρακα, πήλινα ειδώλια (ακατέργαστα χειροποίητα και καλύτερης ποιότητας φτιαγμένα με καλούπι, αντιπροσωπευτικά του Κορινθιακού τύπου) και χάλκινα ελάσματα με ανάγλυφη διακόσμηση (Εικ. 5). Ένα μελαμβιφές όστρακο (το οποίο τώρα βρίσκεται στο μουσείο της Λαύκας) φέρει την επιγραφή «ΑΝΑΘΗΚΕ» - «μου αφιέρωσε (αυτός /ή)» αλλά το πρόσωπο και η θεότητα λείπουν. Η ύπαρξη ενός τόσο σημαντικού ιερού-τα στρώματα με αναθηματικό υλικό είναι βαθιά-φαινεται να υποδηλώνει την ύπαρξη μιας σημαντικής πόλης κοντά και η Λαύκα είναι μόνο δύο ώρες δρόμου χαμηλότερα. Με τις κατάλληλες αρχαιολογικές ανασκαφές στην τοποθεσία αυτή μπορούμε να οδηγηθούμε σε εξακρίβωση της ταυτότητας της περιοχής και επίσης να αντλήσουμε πολλές πληροφορίες για τη θρησκευτική ζωή των αρχαίων Στυμφαλίων της ύψιμης αρχαικής και κλασικής εποχής. Ένα σημαντικό ιερό αυτού του τύπου στα νοτιοδυτικά σύνορα της πόλης θα μπορούσε να εγγυηθεί τον έλεγχο της πόλης πάνω σε όλη την περιοχή, μέχρι τις γειτονικές πόλεις προς το νότο και τη δύση.

Επίσης, σε μεγάλο υψόμετρο στα βουνά νότια της Λαύκας (περίπου 1500 μέτρα ψηλότερα από το επίπεδο της θάλασσας) και στα σύνορα με τη σημερινή Αρκαδία βρίσκονται τα ερείπια ενός μεγάλου πύργου, χτισμένου με μεγάλους ορθογώνιους λίθοπλινθους (πιθανότατα της ύστερης Κλασικής ή της πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου), στην τοποθεσία που ονομάζεται Κάστρο (Εικ. 6). Η περίοπτη θέση του επιτρέπει τον έλεγχο της προς νότον περιοχής και των εχθρών που πλησίαζαν από εκεί. Προς βορράν ο πύργος μπορούσε να ελέγχει την κοιλάδα της Στυμφαλίας και να επικοινωνεί με σήματα με την ίδια την πόλη. Διάσπαρτα γύρω από τα θεμέλια του ογκώδους τείχους βρίσκονται τα ερείπια σπιτιών μετρίου μεγέθους πιθανότατα της μεσαιωνικής εποχής. Επίσης σκόρπια ευρήματα από πράσινα επισμαλτωμένα κεραμικά δείχνουν ότι η χρονολόγηση θα μπορούσε να προσδιοριστεί στην Οθωμανική εποχή.

Άλλη μια τοποθεσία μερικά χιλιόμετρα ανατολικά της Λαύκας κοντά στην αρχή του δρόμου που οδηγεί στο χωριό Κανδήλα της Αρκαδίας μέσω της πλαγιάς που λέγεται «Λυ-

Εικ. 7

κορέματα», πάνω σε ένα λόφο όπου υπάρχει η εκκλησία του Αγ. Κωνσταντίνου παρουσιάζει επίσης σημαντικό διάσπαρτο αρχαιολογικό υλικό (Εικ. 7). Στο τέλος της δεκαετίας του 1980, η εκσκαφή για την κατασκευή αρδευτικής τάφρου στην πεδιάδα, ακριβώς κάτω και δυτικά από το λόφο στον οποίο βρίσκεται η εκκλησία, αποκάλυψε σπονδύλους κίωνων και άλλα θραύσματα ενός μεγάλου δωρικού κτιρίου, ενδεχομένως ναού της κλασικής εποχής. Το καλοκαίρι του 1989 η διαπλάτυνση του δρόμου προς την εκκλησία οδήγησε στην ανακάλυψη και δυστυχώς στην καταστροφή από μπουλντόζα ενός αρχαίου νεκροταφείου, πιθανώς Ελληνιστικής περιόδου, με ευρήματα τουλάχιστον δώδεκα μικρών κιβωτιδόσχημων τάφων και ενός μεγαλύτερου ταφικού μνημείου. Σε αυτή την τοποθεσία βρέθηκε ένα μεγάλο σπασμένο αέτωμα από ασβεστόλιθο, που σώθηκε και τώρα βρίσκεται στο μουσείο της Λαύκας. Μάλλον δήλωνε τον τάφο μιας σημαντικής οικογένειας ή ενός προσηλίου υψηλού κύρους. Είναι πιθανόν στην περιοχή να υπήρχε μικρός οικισμός εξαρτημένος από τη μεγαλύτερη γειτονική πόλη της Στυμφαλίας. Υπάρχουν ίχνη αρχαίων τειχών, ιδιαίτερα στη νότια πλευρά, που υποδεικνύουν ότι ο λόφος ίσως να ήταν οχυρωμένος στην κορυφή του. Λόγω της θέσης του – κοντά στο ευκολότερα προσπελάσιμο πέρασμα προς την Αργαδία- πρέπει να ήταν πολύ πιο εκτεθειμένος σε επιθέσεις από οποιοδήποτε άλλο σημείο της κοιλάδας.

Από το σύντομο αυτό άρθρο προκύπτει βασίμως ότι η κοιλάδα της Λίμνης της Στυμφαλίας κρύβει ακόμα πολλά μυστικά από το πλούσιο παρελθόν της. Σύγχρονες αγροτικές και οικοδομικές δραστηριότητες συχνά φέρνουν αρχαιολογικά ευρήματα στο φως αλλά δυστυχώς πολλές φορές αυτά καταστρέφονται. Ελπίζουμε ότι η προσεχής εργασία στην περιοχή και ειδικά η συνεργασία ανάμεσα σε Έλληνες και Καναδούς αρχαιολόγους ερευνητές θα συνεχίσουν να φέρνουν στο φως την ιστορία μιας πολύ σημαντικής περιοχής της Βόρειας Πελοποννήσου.

Μετάφραση από τα Αγγλικά:
Κατερίνα Μιχοπούλου
 Λέκτορας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Αργύρης Πετρονώτης*

Δρ. Αρχιτέκτων-Μηχανικός και Αρχαιολόγος
Καθηγητής Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Α.Π.Θ.

ΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΥΘΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Τροφώνιος και Αγαμήδης

Οι αρχαιότατοι αρχιτέκτονες συμπλέκονται με το μύθο: κατ' αρχήν είναι κάποιοι θεοί, συνήθως ημίθεοι, τελικά εξαιρετικές προσωπικότητες ανάμεσα στο θρύλο και στην πραγματικότητα. Ο Απόλλων και ο Ποσειδών θεωρούνται οικοδόμοι πόλεων και ναών και ο Ηρακλής είναι κατασκευαστής υδραυλικών έργων.

Ο ήρωας και μυθικός βασιλιάς Gilgamesh έκτιζε νυχθημερόν τα τείχη της συμεριακής πόλης Ουρουκ στη Μεσοποταμία [πριν το 2700 π.Χ.]. Χαρακτηριστικότερα ο αιγύπτιος Imhotep, μετά το 2650 π.Χ. όπως φαίνεται, είναι ο αρχαιότερος γνωστός αρχιτέκτων, γιατρός, σοφός κ.ά., που αργότερα θεοποιήθηκε.

Η βοιωτική παράδοση είναι πλούσια σε σχετικές ειδήσεις: Οι αδελφοί Αμφίων και Ζήθος, είναι οι οικιστές των Θηβών· ο πρώτος τοποθετούσε τους λίθους των τειχών της με την επενέργεια μουσικής, ο δε τύμβος τους, το Αμφείον, ίσως είναι μίμημα αιγυπτιακού βαθμιδατού τάφου.

Ο Δαίδαλος και ο Τάλως, άλλο ζεύγος αρχιτεκτόνων (: αυτούς συνοδεύει το σύνδρομο της επαγγελματικής αντιζηλείας, που διαχρονικά εκφράζει η λαϊκή μνήμη).

Οι φερόμενοι ως αδελφοί Τροφώνιος και Αγαμήδης, ημίθεοι Βοιωτοί αρχιτέκτονες (ο Αγαμήδης αναγνωρίζεται και ως Αρκάς εκ της Στυμφάλου) είναι πάντοτε συνεργαζόμενοι. Διδακτικά είναι τα έργα τους για την Ιστορία της Αρχιτεκτονικής σε συνδιασμό με τις αρχαιότερες φάσεις ανεγέρσεως του ναού του Απόλλωνος στους Δελφούς, τον εντελώς από επεξεργασμένη ξυλεία δρυός ναό του Ιππίου Ποσειδώνος στη Μαντίνεια της Αρκαδίας (Παισανίας *Αρκαδικά* 10, 2) και το περίφημο θησαυροφυλάκιο του Αυγείου στην Ήλιδα.

* Σ.Σ. Ο κ. **Αργύρης Πετρονώτης** είναι αρχιτέκτων-αρχαιολόγος και τέως καθηγητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Έχει ασχοληθεί με αναστηλώσεις αρχαίων και νεωτέρων μνημείων μεταξύ των οποίων ο ναός του Επικουρίου Απόλλωνος στη Φιγαλεία (Βάσσης) και αρχαιότητες της Μεγαλόπολης.

Έχει γράψει πλήθος μελετών γύρω από θέματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, με ιδιαίτερη έμφαση στους οικισμούς, τα αρχιτεκτονικά μνημεία, τοπικά οικοδομικά εργαστήρια και τους μαστόρους της Πελοποννήσου. Κατάγειται από την Αρκαδία (Τρίπολη και Στεμνίτσα).

Το δημοσιευμένο εδώ κείμενό του είναι σύντομη περίληψη μελέτης του για τους αρχαίους ομότεχνους του, μεταξύ των οποίων και ο, φερόμενος εκ της αρκαδικής τότε αρχαίας Στυμφάλου, αρχιτέκτων Αγαμήδης κατά τη μυθολογία του βασιλιά Στύμφαλου.

Στην εικόνα ο Τροφώνιος και ο Αγαμήδης παγιδευμένοι στο θησαυροφυλάκιο του Αυγεία ενώ πιο πίσω μία γυναίκα τους προσφέρει τροφή. Ο μύθος λέει ότι με ένα τέχνασμα που επενόησαν αφαιρούσαν χονσόφι από τα πυθάρια του θησαυροφυλακίου χωρίς να γίνονται αντιληπτοί. Κάποια στιγμή όμως ο Αγαμήδης πιάστηκε σε παγίδα που είχε στήσει ο Δαίδαλος και ο Τροφώνιος τον έκοψε το κεφάλι που το πήρε μαζί του και έφανε. Τον καταδίωξαν ο Αυγείας με τον Δαίδαλο ακολουθώντας τις σταγόνες του αίματος που έσταζαν από το κεφάλι του Αγαμήδη αλλά δεν τον έπιασαν γιατί φτάνοντας στον ποταμό Έρωνα της Λειβαδιάς έσκαψε και έφτιαξε το «Τροφώνειον άντρον» και κρύφτηκε μέσα. Η εικόνα είναι από παράσταση σε κορινθιακό κρατήρα των αρχών του 6ου αι. π.Χ. Μουσείο Louvre, Παρίσι. (Πηγή Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτικής Αθηνών).

Οι Τροφώνιος και Αγαμήδης είναι το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αρχιτεκτόνων στο μεταίχμιο μύθου και ιστορίας. Καθώς φαίνεται αυτοί διαμόρφωσαν την αρχιτεκτονική ναών με τέλεια επεξεργασμένη ξυλεία, σε μία φάση του 7ου π.Χ. αι. ανάμεσα στην γεωμετρική αρχιτεκτονική και στη λίθινη αρχαϊκή ναοδομία, στην οποία ουσιαστικά συνεισέφεραν (: Δ' ναός Απόλλωνος Δελφών, μέσα 7ου π.Χ. αι.).

Τα πράγματα, τα πρόσωπα και οι σχέσεις εκείνων των μυθικών “πρωτοϊστορικών” χρόνων δεν είναι μονοσήμαντα. Την ανά ζεύγη παρουσία αρχιτεκτόνων συνεχίζουν α) οι Σάμιοι Ροίκος και Θεόδωρος (πρώτοι ευρέτες –ως ο Δαίδαλος– τεχνών, δημιουργοί του αρχαϊκού ιωνικού ρυθμού, ιστορικά πρόσωπα των αρχών του 6ου π.Χ. αι. που ωστόσο καλύπτει εν μέρει η αχλύς του μύθου) και β) –παραλείποντες άλλους– οι σχεδόν σύγχρονοι Κρήτες Χερσίφρων και Μεταγένης, οικοδόμοι του αρχαϊκού Αρτεμισίου της Εφέσου, πατέρας και γιός, που στη συγγένεια αυτών και των προηγούμενων ίσως βρίσκεται το κλειδί της εξήγησης της ανά ζεύγη συνεργασίας αρχιτεκτόνων, δηλαδή της κατά οικογενειακή παράδοση μαθητείας και εξάσκησης του επαγγέλματος, –εκτός άλλων υποθέσεων.

Εικ. 1. Αποψη του κάμπου του Κλημεντοκαισαρίου

Γιάννης Λώλος

Ιστορικός - Αρχαιολόγος

Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Οι σχέσεις Στυμφάλου και Σικυώνος κατά την αρχαιότητα

Είναι γνωστό ότι οι αρχαίες πόλεις αποτελούνταν γεωγραφικά από δύο μέρη: το άστυ, δηλαδή τον αστικό τους χώρο, και τη χώρα, δηλαδή την περιφέρεια ή επικράτεια τους. Οι επικράτειες της Στυμφάλου και της Σικυώνος ήταν όμορες, αν και τα ακριβή σύνορά τους δεν παραδίδονται από τις αρχαίες πηγές. Στα πλαίσια των αρχαιολογικών μου ερευνών στην Σικυωνία συνέλεξα στοιχεία για την οριοθέτηση της επικράτειας της αρχαίας πόλης. Εδώ μας ενδιαφέρουν τα νοτιο-δυτικά της όρια, προς την αρχαία Στύμφαλο. Ότι η Σικυώνα εκτεινόταν μέχρι το «χάνι του Κουτρομπή» είναι βέβαιο, γιατί στο παρακείμενο ύψωμα της Θέκρϊζας υπήρχε μεγάλος οικισμός των Σικυωνίων του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ. (αφ. 54 στην εικ. 2)¹. Το πρόβλημα είναι εάν ο κάμπος του Κλημεντοκαισαρίου (εικ. 1) ανήκε κι αυτός στη Σικυώνα ή εάν υπαγόταν στη Στύμφαλο. Ήδη η παρουσία πολιτισματος στο ύψωμα της Θέκρϊζας συνηγορεί στην απόδοση του κάμπου στη Σικυώνα, δεδομένου ότι στην αρχαία Ελλάδα σπανίως αναπτύσσονταν μεγάλοι οικισμοί ακριβώς στα σύνορα μιας πόλης. Αντιθέτως η κατοίκηση στις εσχατιές των αρχαίων πόλεων ήταν μικρής κλίμακας, και συνήθως σχετιζόταν με δραστηριότητες όπως η γεωργία, η βοσκή και η υλοτομία. Ο κάμπος του Κλημεντοκαισαρίου δεν αποτελούσε εξαίρεση γιατί εδώ δεν εντοπίστηκε κανέ-

¹ Εδώ βρέθηκε χάλκινη επιγραφή σε Σικυωνικό αλφάβητο, Δες την υπό εκτύπωση μονογραφία μου με τίτλο *Land of Sikyon in the light of Hesperia supplement*.

Οικισμοί κατ' εμβαδόν
(σε τετρ. μ.)

- 392 - 1000
- 1001 - 5000
- 5001 - 10000
- 10001 - 30000
- 30001 - 150000

○ οικισμοί μικρού ή αγνώστου εμβαδού

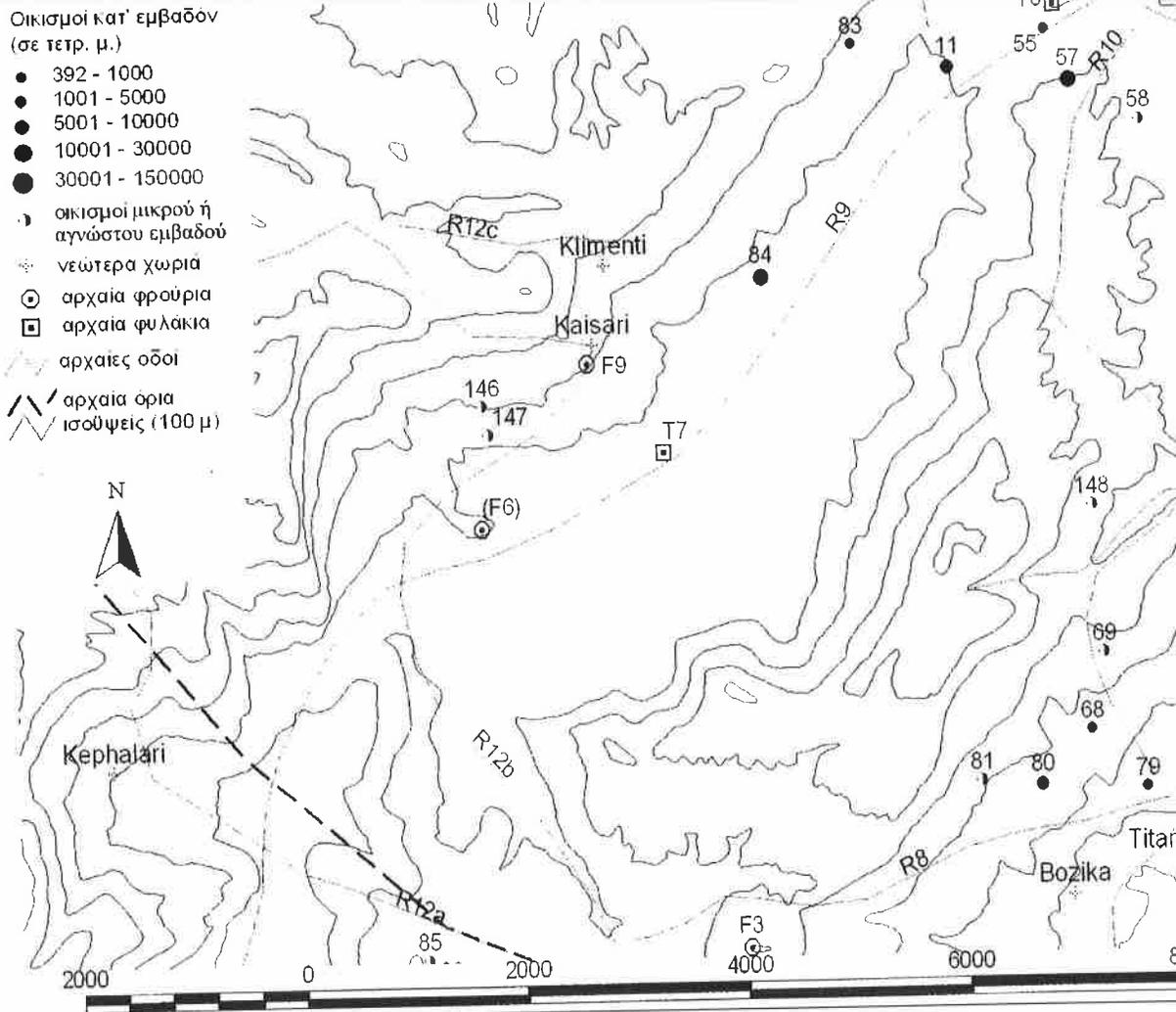
⊕ νεώτερα χωριά

⊙ αρχαία φρούρια

□ αρχαία φυλάκια

— αρχαίες οδοί

▲ αρχαία όρια
ισούψεις (100 μ)

Εικ. 2 Αρχαιολογικός χάρτης του κάμπου του Κλημεντοκαιοσαρίου

νας μεγάλος οικισμός της κλασικής αρχαιότητας. Οι οικιστικές θέσεις που χαρτογραφήσαμε και καταγράψαμε ανήκουν σε άλλες εποχές. Η θέση «Μαστρογιάννη» (αρ. 11) στο βορειο-ανατολικό άκρο του κάμπου, ήταν ένας σημαντικός οικισμός των Μυκηναϊκών χρόνων. Το «Μαχαμούτι» Κλημεντίου και το «Χασνάθι» Καισαρίου (αρ. 83 και 84) στις δυτικές παρυφές του κάμπου, ήταν αγροτικές κοινότητες της ύστερης αρχαιότητας. Τέλος το «Παλιοκατούντι» και το «Φρύγανι» Καισαρίου (αρ. 146 και 147) στα νοτιοδυτικά του κάμπου ήταν μικροί οικισμοί της εποχής της Τουρκοκρατίας.

Περισσότερο καθοριστικές για την αναγνώριση των συνόρων Στυμράλου-Σικυώνος είναι οι αρχαίες αμυντικές εγκαταστάσεις που σώζονται εντός των ορίων του κάμπου. Ίσως η σημαντικότερη αυτών είναι το τετράγωνο φυλάκιο στη νοτιο-δυτική άκρη της Θέκριζας, που οι ντόπιοι γνωρίζουν ως «Τζαμί» (Τ6 στην εικ. 2). Το φυλάκιο πλευράς 9,5 μ. σώζει μόνο τις λίθινες βάσεις του ενώ η ανωδομή του πρέπει να ήταν φτιαγμένη από πλίνθους (Εικ. 3). Οι σκοποί του φυλακίου είχαν πανοραμική θέα του κάμπου και της οδού που οδηγούσε στη Στύμφαλο. Στη δυτική πλευρά του κάμπου, παρά τον Άγιο Βλάσιο Καισαρίου, εντοπίσαμε αρχαίο τείχος που περιέτρηχε το φυσικό έξασμα (F9). Το τείχος, κατασκευασμένο από λιθόπλινθους, σώζεται σε συνολικό μήκος 40 μ. και

Εικ. 3 Ό,τι σώζεται από το αρχαίο φυλάκιο στο Τζαμί.

μέγιστο ορατό ύψος 1.6 μ. (Εικ. 4). Οι φρουροί κατόπτευαν το μεγαλύτερο τμήμα του κάμπου πλην του νοτιο-δυτικού του άκρου. Για τον έλεγχο αυτού και του περάσματος προς Στυμφαλία είχε κατασκευαστεί δεύτερο φρούριο, γύρω από το χαρακτηριστικό ύψωμα Γουλάς του Καισαρίου (F6). Δυστυχώς η κορφή του λόφου έχει υποστεί τέτοια κακοποίηση στα νεώτερα χρόνια που μόνο ένα ελάχιστο τμήμα του τείχους είναι σήμερα ορατό στη βορειο-ανατολική πλευρά του λόφου. Χαρακτηριστικό είναι ότι το φρούριο αυτό δεν επικοινωνούσε οπτικά ούτε με το φρούριο του Αγίου Βλασίου ούτε με το φυλάκιο της Θέκριζας. Για την επίτευξη αυτής της επικοινωνίας κτίστηκε φυλάκιο στη κορφή του χαμηλού, κωνικού λόφου γνωστού ως «Τσακούθ» Καισαρίου (T7). Το φυλάκιο είναι κυκλικό, διαμέτρου 8.3 μ., με λίθινες βάσεις ορατού ύψους 1.2 μ. και πλίνθινη ανωδομή που βέβαια δεν σώζεται (Εικ. 5). Το γεγονός ότι οι αμυντικές εγκαταστάσεις του κάμπου του Κλημεντοκαισαρίου λειτουργούσαν σε συνάρτηση με το ασφαλώς Σικυώνιο φυλάκιο της Θέκριζας αποτελεί, πιστεύω, σοβαρό επιχείρημα για την απόδοση ολόκληρου του κάμπου στην επικράτεια της αρχαίας Σικυόνας. Σε αυτήν την περίπτωση τα όρια Στυμφάλου-Σικυόνας πρέπει να τοποθετηθούν στο διάσελο που χωρίζει τον κάμπο του Κλημεντοκαισαρίου από τη λεκάνη της Στυμφαλίας, δηλαδή βορειοανατολικά του σημερινού Κεφαλαρίου (Εικ. 2).

Η χάραξη των συνόρων μεταξύ των δύο πόλεων πρέπει να τοποθετηθεί στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, δηλαδή στον 7ο αιώνα π.Χ., όταν η Σικυόνα άρχισε να ακμάζει υπό την τυραννία των Ορθαγοριδών. Ο πλέον φημισμένος και δραστήριος εκπρόσωπος της δυναστείας ήταν αναμφισβήτητα ο Κλεισθένης που τυράννευσε κατά το πρώτο μισό του 6ου αι. Δεν δίστασε να επιτεθεί εναντίον της Πελλήνης, και πιθανόν εναντίον και της Αιγείρας με στόχο να τις υποτάξει κι έτσι να επεκτείνει την επικράτεια της Σικυόνας προς δυσμάς. Στα πλαίσια μιας τέ-

Εικ. 4 Λεπτομέρεια του τείχους του αρχαίου φρουρίου στον Άγιο Βλάσιο Καισαρίου.

Εικ. 5 Ο αρχαίος κυκλικός πύργος στο Τσακούθι Καισαρίου

τοιας δραστηρίας πολιτικής δεν ακούμε για σύγκρουσή του με τις όμορες πόλεις της ενδοχώρας, δηλαδή τον Φλιούντα και τη Στύμφαλο. Γενικότερα η ιστορία της Στυμφάλου στην αρχαϊκή και πρώιμη κλασική περίοδο παραμένει άγνωστη. Το γεγονός ότι ποτέ δεν αναφέρεται στα πλαίσια μεγάλων πολέμων όπως οι Περσικοί και ο Β΄ Πελοποννησιακός, είναι ενδεικτικό της μικρής της σημασίας. Από την άλλη μεριά όμως αυτό δεν σημαίνει ότι δεν ήταν παρούσα, δεδομένου ότι οι πηγές αναφέρουν τη συμμετοχή των Αρκάδων και στα Περσικά και στους Πελοποννησιακούς πολέμους στο πλευρό της Σπάρτης, και βέβαια η Στύμφαλος ήταν Αρκαδική πόλη. Πράγματι, είναι πολύ πιθανή η συμμετοχή της Στυμφάλου στην Πελοποννησιακή συμμαχία μέλος της οποίας ήταν βέβαια και η Σικυώνα². Εύλογο είναι να θεωρήσουμε ότι δύο όμορες πόλεις και ταυτόχρονα μέλη της ίδιας ηγεμονικής συμμαχίας πρέπει να είχαν αναπτύξει σχέσεις σε πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, οι οποίες δυστυχώς παραμένουν άγνωστες. Τον 4ο αιώνα η οντότητα της Στυμφάλου ενισχύεται σε σημείο που ένας πολίτης της, ο Αινείας, να διεκδικήσει και να καταλάβει τη στρατηγία της ολόενα αυξανόμενης Αρκαδικής συμπολιτείας³. Ο Ξενοφών (Ελλ. 7.1.44-46) παραδίδει ότι στα 368 π.Χ., και εν μέσω των Θηβαϊκών εισβολών στην Πελοπόννησο, κάποιος Εύφρων κατέλαβε την εξουσία στη Σικυώνα με την υποστήριξη των Αργείων και των Αρκάδων εναντίον της φιλο-Σπαρτιατικής ολιγαρχίας που κυβερνούσε μέχρι τότε. Κατά τον Ξενοφώντα, του οποίου όμως δεν πρέπει να παραβλέπουμε τη φιλο-Σπαρτιατική στάση, ο Εύφρων γρήγορα εξελίχθηκε από δημοκρατικό ηγέτη σε τύραννο, εξοντώνοντας και εξορίζοντας πολιτικούς του αντιπάλους. Την επόμενη χρονιά συμμετείχε στις επιχειρήσεις των Αργείων εναντίον των Φλιασίων – παραδοσιακών συμμάχων της Σπάρτης. Ίσως αυτό να εξηγεί την απόφαση του Στυμφάλιου Αινεία να επέμβει στρατιωτικά στη Σικυώνα στα 366. Ο Ξενοφών (Ελλ. 7.3.1-3) γράφει ότι ο στρατηγός των Αρκάδων οδήγησε τον στρατό του στην ακρόπολη της Σικυώνας (το σημερινό πλάτωμα του Βασιλικού), όπου συγκάλεσε τους Σικυώνιους αριστοκράτες, και τους παρόντες και τους εξόριστους, με σκοπό να τους επαναφέρει στην εξουσία. Ο Εύφρων, πανικόβλητος, κατέφυγε στο λιμάνι το οποίο και παρέδωσε στους Λακεδαιμόνιους προφασισζόμενος ότι ήταν πάντα με το μέρος τους. Είναι προφανές ότι ο Αινείας με αυτή του την πρωτοβουλία θέλησε να παράσχει βοή-

2. Για τη συμμετοχή της Στυμφάλου στην Πελοποννησιακή συμμαχία δες T.H. Nielsen, *Arkadia and its poleis in the Archaic and Classical periods* (Gottingen 2002) *passim*.

3. Ο ανασκαφέας της Στυμφάλου Hector Williams πιστεύει ότι η πόλη ιδρύθηκε στη συγκεκριμένη θέση κατά το δεύτερο τέταρτο του 4ου αιώνα: "Excavations at Ancient Stymphalos, 1999-2002" *Museion* 2 (2002) 136.

θεια στους Λακεδαιμόνιους και στην ετοιμοθάνατη Πελοποννησιακή συμμαχία, που βρέθηκε ξαφνικά αντιμέτωπη όχι μόνο με την Κόρινθο αλλά και την Σικυώνα, δηλαδή τους παραδοσιακούς της δίκουλους επικοινωνίας με τον Ισθμό και την υπόλοιπη Ελλάδα.

Για το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα οι αρχαίες μαρτυρίες τόσο για την Στύμφαλο όσο και για την Σικυώνα είναι ισχνές, όμως αρκετές για να καταλάβουμε ότι και αυτές οι πόλεις ήταν βορά για τους διαδόχους του μεγάλου Αλεξάνδρου. Έτσι, ακούμε ότι την πρώτη κατέλαβε στρατηγός του Κασάνδρου στα 315, ενώ την ίδια περίοδο η Σικυώνα έπεσε στα χέρια του γιού και αργότερα της νύφης του Πολυπέρχοντος. Δεδομένου ότι ο Κάσανδρος και ο Πολυπέρχων ανήκαν σε διαφορετικές παρατάξεις μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι σχέσεις Σικυώνας και Στυμφάλου εκείνη την περίοδο ήταν ανύπαρκτες τουλάχιστον σε πολιτικό επίπεδο. Στα 308 ο Πτολεμαίος κατάφερε να αποσπάσει τη Σικυώνα και την Κόρινθο από την Κρατησίπολη (τη νύφη του Πολυπέρχοντα) και να εγκαταστήσει εκεί δική του φρουρά. Αυτές θα είναι και οι μοναδικές Πτολεμαϊκές κτήσεις στην Πελοπόννησο όπου σαφώς υπερετρουσε ο Κάσανδρος. Η πλεονεκτική θέση του Κασάνδρου στη νότια Ελλάδα θα φθάσει στο τέλος της στα 303 π.Χ., όταν ο Δημήτριος Πολιορκητής, γιος του βασιλιά Αντίγονου Α, εξαπολύει μεγάλη εκστρατεία στη νότια Ελλάδα και εισβάλλει στην Πελοπόννησο «απελευθερώνοντας» μεταξύ άλλων τη Σικυώνα, την Κόρινθο και το Άργος. Οι αρχαίες πηγές μας, βασικά ο Πλούταρχος στο Βίο του Δημητρίου και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, δεν αναφέρουν τη Στύμφαλο μεταξύ των πόλεων που κατέλαβε ο Δημήτριος. Στην περίπτωση της Σικυώνας, γράφει ο Διόδωρος (20.102.2-4), ο Δημήτριος δεν περιορίστηκε στην κατάληψη της πόλης αλλά αφού την κατέστρεψε εκ θεμελίων τη μετέφερε στη θέση της ακρόπολης, δηλαδή στο πλάτωμα του Βασιλικού, μετονομάζοντάς την σε Δημητριάδα. Αυτή πρέπει να είναι η πόλη που αναφέρεται σε αποσπασματική επιγραφή που βρέθηκε στην Στυμφαλία και περιέχει συμφωνία («συνβολά») μεταξύ της Στυμφάλου και της Δημητριάδος-Σικυώνας (IG V 2.351-357). Η ανακάλυψη και το περιεχόμενο αυτής της μοναδικής ιστορικής μαρτυρίας αξίζει, πιστεύω, μιας λεπτομερούς αναφοράς δεδομένου ότι πρόκειται για την εκτενέστερη επιγραφή που έχει έως τώρα βρεθεί στην περιοχή.

Η πρώτη δημοσίευσή της έγινε από τον Γάλλο Jules Martha στα 1883⁴. Κατά τον Martha είχε βρεθεί «πριν από μια δωδεκαετία» κοντά στα ερείπια της μονής του Ζαρακά. Γράφει χαρακτηριστικά: «Μετά από καταποντισμό, τα νερά αποτραβήχτηκαν απότομα και το μάρμαρο βρέθηκε να προεξέχει της γης, τραβώντας την προσοχή των χωρικών που έρχονταν κατά το συνήθειο για να καλλιεργήσουν το στεγνό πλέον έλος» (σελ. 487). Όταν ο Martha πέρασε από τη Στυμφαλία η στήλη φυλάσσετο στην οικία κάποιου Σωτήρη Παπαναγή, και κάποια στιγμή, άγνωστο πώς, έσπασε σε κομμάτια που σήμερα φυλάσσονται στο Επιγραφικό Μουσείο (εικ. 6)⁵. Η επιγραφή βρέθηκε σπασμένη στο πάνω και κάτω μέρος σε τρία κομμάτια και οι σωζόμενες διαστάσεις της είναι 0.78 μ (ύψος), 0.45 μ (πλάτος) και 0.17 μ (πάχος) (εικ. 7). Όπως παρατήρησε ο Gauthier η συμφωνία που περιέχεται ήταν πολύ λεπτομερής αφού καταλαμβάνει περίπου 180 στίχους⁶. Δυστυχώς όμως η επιφάνεια του λίθου είναι τόσο φθαρμένη που η ανάγνωση του κειμένου είναι άκρως προβληματική και η ερμηνεία της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από δικές μας αποκαταστάσεις και συμπληρώσεις. Ένα από τα βασικά προβλήματα ήταν η ανάγνωση της συμβαλλομένης πόλης. Οι πρώτοι

4. "Stèle avec inscriptions trouvée au lac Stymphale," BCH 7 (1883) 486-493.

5. EM 578-579. Ευχαριστώ θερμά την αρχαιολόγο του Επιγραφικού Μουσείου κα Χαρά Χαραλά για την άμεση ανταπόκρισή της στο αίτημά μου να δω την επιγραφή και να δημοσιεύσω φωτογραφία της. Σημειώτεον ότι φωτογραφίες της επιγραφής αυτής δημοσιεύονται για πρώτη φορά.

6. Ph. Gauthier, *Symbola; les étrangers et la justice dans les cités grecques* (Nancy 1972) 295-306.

[Textum vide pag. 77.]

latus aduersum

351 1 - - - - - 25 - - - - - ΠΙΟΠΙΕΙ...
 [- κ]αί [ἢ τοῖς πρότερον χρόν]οις γεγένη[τ]-
 [Α]· καὶ [ἢ τοῖς ἡν̄ περιεστα]κόσι παρφεγε-
 νημένος ἐγένεθ[ο]ν π[ό]λις, δεδ[ό]χθαι π[ο]λίταν θ-
 6 εἶναι αὐτόν [τε καὶ ἐγόνος καὶ ε]τεφανῶσαι
 [κ]ηλίαις δαρχιαῖς, καὶ τοῖς [...]οις τοῖς
 εἰσέσσοτο ἅ πόλις, [τοῖς ἢ πολέμο]ι Φαλόνη-
 [ο]ις Μεγάλας πρό[η]ν στεφανώσαι] τριακο-
 10 ίαις· τὸ δ[ε] γὰρ [ε]μ̄ θ[ε]σ[ε]ῖναι ἢ τοῖ Ἄρτεμις-
 οἰοῖ. προμνήμων· Ἄν., προστάται βωλ-
 ας· Θέων, . . . κ[ι]ς, γρα[μ]ατεῦς δάμω· Τιμόσεν-
 ος, δαμιορ[γ]ῆν· Δα[μ]οσθένη[ς].

352 1 [- - - - - 42 - - - - - τῶ] πόλι τῶν Στυμ-
 [φ]αλίω[ν] [- - - - - 45 - - - - -] τῶν παρὰ πολέμων
 (3 of 4:) - - - - - δικαίως καὶ συμπερήν[η]ς[ος]
 [- - - - -] τῶ] πόλι δε-
 6 δόκηκε [- - - 157 - - -] εἶναι δὲ αὐτόν καὶ πρόξενον καὶ] πολίταν τὰς
 πόλιος τ[ῆς] Στυμφαλίω[ν] - - - - -] Στυμφαλίοι ἐγ-
 κ. ἀμω [- - - - -] ἄ. εὐς Θεάνης
 - - - - - λα[ῖ]ν Ἀρισταίκω

Εικ. 6 Ἐπάνω η ἐμπρόσθια ὄψη του πρώτου θραύσματος (αποτιμήματος) της επιγραφής και κάτω η πλάγια δεξιά ὄψη πάχους 0.17 μ. ὅπου συνεχίζεται το κείμενο της επιγραφής. Ἀριστερά η ἀνάγνωση και ἀποκατάσταση των πρώτων 20 στίχων ἀπὸ τον εκδόστη της I.G. V, 2 Hiller von Gaertringen που δημοσιεύτηκε το 1913.

σχολιαστές της επιγραφής θεώρησαν ότι αυτή μπορεί να είναι η Λακωνική Πελλάνα αλλά αργότερα συμφώνησαν στην Αχαϊκή Αιγείρα. Όταν όμως ο Taeuber επανεξέτασε το λίθο στη δεκαετία του 1970 μπόρεσε να διαβάσει καθαρά το όνομα της Δημητριάδος σε δύο στίχους (175 & 179)⁷. Προφανώς πρόκειται για τη Σικυώνα – Δημητριάδα και όχι για τη Θεσσαλική πόλη του Παγασητικού. Η αναφορά της εδώ βοηθά και στη χρονολόγηση της επιγρα-

7. H. Taeuber, "Sikyon statt Aigeira, Neue Beobachtungen zur Stele von Stymphalos (IG V/2, 351-357)" ZPE 42 (1981) 179-192

Εικ. 7 Η οπίσθια όψη και των τριών θρανομάτων της επιγραφής της Στυμφάλου

φής, που επίσης απασχόλησε πολύ τους μελετητές. Από τον Διόδωρο και από επιγραφή του 303/2 που βρέθηκε στην αρχαία αγορά των Αθηνών μαθαίνουμε ότι η νεοσύστατη πόλη δεν κράτησε για πολύ το καινούργιο της όνομα. Άρα η επιγραφή μας χρονολογείται στους πρώτους μήνες μετά την ίδρυση της πόλης κι όχι στο δεύτερο μισό του 3ου αι. όπως είχε παλιά υποστηριχθεί. Η συμφωνία μεταξύ Στυμφάλου και Σικυώνος αφορά στην επίλυση δικαστικών διαφορών («συλλύσεις») ανάμεσα στους πολίτες των δύο πόλεων. Δεν θα μας απασχολήσει εδώ η εξέταση των νομικών λεπτομερειών που περιέχει η επιγραφή⁸. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι ότι η εν λόγω συμφωνία προϋποθέτει την έντονη παρουσία Στυμφαλίων στη Σικυώνα και Σικωνίων στη Στύμφαλο εκείνη την περίοδο. Έτσι, ένα ειδικό δικαστήριο («έγχθόσδικον δικαστήριο») είχε συσταθεί και στις δύο πόλεις για να εκδικάζει υποθέσεις όπου εμπλέκονταν ξένοι, πιθανόν μέτοικοι, Σικυώνιοι και Στυμφάλιοι.

Επίσης η επιγραφή αυτή μας διαφωτίζει για τις ανώτατες αρχές, δηλαδή τους άρχοντες της Στυμφάλου και της Σικυώνος στα τέλη του 4ου αιώνα. Στο στ. 180 γίνεται σαφής αναφορά στους «στρατηγούς» της Δημητριάδος ενώ στον επόμενο στίχο αναφέρονται οι «δαμουργοί» της Στυμφάλου. Επιπλέον στους στίχους 40 & 79 διαβάζουμε τη λέξη «γερουσία» ενώ στους στίχους 193 & 194 εμφανίζονται η «βουλή» και η «εκκλησία» πιθανότατα ως αρμόδια σώματα για την επικύρωση της συμφωνίας. Μπορούμε, νομίζω, τώρα να εκτιμήσουμε την τεράστια συνεισφορά της επιγραφής αυτής, παρά την αποσπασματικότητά της, στη γνώση μας για τις σχέσεις Σικυώνος – Στυμφάλου σε κοινωνικό και νομικό επίπεδο, σχέσεις που ούτε καν θα υποψιαζόμασταν βάσει των ισχυρών αναφορών των αρχαίων συγγραφέων.

Είναι άγνωστο αν αυτή η πληθυσμιακή κινητικότητα μεταξύ των δύο πόλεων εξακολούθησε κατά το πρώτο μισό του 3ου αιώνα. Το βέβαιον είναι ότι ο Σικυώνιος Άρατος, στρατηγός της Αχαϊκής συμπολιτείας, είχε καταφέρει μέχρι τα 229 να ενσωματώσει στην συμπολιτεία μεταξύ άλλων Αρκαδικών πόλεων και την Στύμφαλο. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι στα πλαίσια αυτά οι σχέσεις Στυμφάλου και Σικυώνος αναθερμάνθηκαν. Μάλιστα, στις ανασκαφές που διεξάγονται από το Καναδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στην αρχαία Στύμ-

Εικ. 8 Ποδαρικό της αρχαίας γέφυρας του Ελισσώνα

8. Γι' αυτόδες τη πρόσφατη μελέτη του G. Thur, "Zu den Hintergründen des 'Rechtsgewährungsvertrags zwischen Symphalos und Demetrias' (IPArk 17)" στο Ch. Schubert & K. Brodersen (επιμ.), *Rom und der griechische Osten* (Stuttgart 1995) 267-272.

Εικ. 9 Τμήμα της αρχαίας οδού Στυμφάλου - Σικυώνος στη Σκάλα Σουλίου.

φαλο έχουν έρθει στο φώς πολλά Σικυώνια νομίσματα της εποχής αυτής, κάτι που προδίδει τις οικονομικές επαφές μεταξύ των δύο γειτόνων⁹. Ελπίζουμε ότι τα υλικά κατάλοιπα, αρχιτεκτονικά, γλυπτά, κεραμεικά, νομίσματα ή μικρο-αντικείμενα, αυτά που έχουν ήδη βρεθεί και αυτά που θα βρεθούν στο μέλλον, θα δια φωτίσουν περισσότερο τις σχέσεις των

δύο πόλεων, ιδίως στο οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα η αρχαία Στύμφαλος εγκαταλείπεται σε μεγάλο βαθμό γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. το οποίο σημαίνει ότι και οι σχέσεις με την Σικυώνα πρέπει να ατόνισαν σταδιακά μέχρι να σβήσουν για πάντα εκείνη την περίοδο. Όμως ο αρχαίος οδικός άξονας που συνέδεε τις δύο πόλεις παρέμεινε σε χρήση για πολλούς ακόμα αιώνες. Ερευνήσα την πορεία του μέχρι τα όρια της Σικυώνος, μέχρι δηλαδή το νότιο άκρο του κάμπου του Κλημεντοκαισαρίου.

Στη βόρεια πλευρά του πλατώματος της Σικυώνος διακρίνεται ακόμα το τεχνητό κόψιμο για την έδραση της πύλης της Στυμφάλου. Οι συντάκτες της Γαλλικής αποστολής του Μορέα, που στη δεκαετία του 1830 χαρτογράφησαν με υποδειγματικό τρόπο τα ορατά αρχαία κατάλοιπα, σημειώνουν το μονοπάτι που διέσχισε το Βασιλικό και περνούσε μεταξύ σταδίου και θεάτρου ως "chemin du Vasilika au lac Stymphale". Η αρχαία οδός κατέβαινε στο ρού του Ελισσώνα για να τον διασχίσει πάνω σε γέφυρα που σώζει το ένα της ποδαρικό (Εικ. 8). Από εδώ η αρχαία οδός και το μονοπάτι του Μεσαίωνα και της Τουρκοκρατίας συνέχιζε δυτικά διασχίζοντας διαδοχικά τις περιοχές Τσάκριζα και Γουργουράτη έως το Ελληνικό της Μεγάλης Βάλτσας. Στο σημείο αυτό η αρχαία οδός έστριβε νοτιο-δυτικά με κατεύθυνση τη Σκάλα Σουλίου και τον κάμπο του Κλημεντοκαισαρίου. Η αρχαία κοίτη της οδού, ενίοτε με ίχνη αρματροχιών, δηλαδή των αυλακιών από τους τροχούς των αμαξιών, σώζεται σε δύο σημεία: στον Άγιο Γεώργιο και στη Σκάλα όπου κόβει τις στροφές της σημερινής ασφάλτου (Εικ. 9). Η μεγάλη κλίση της Σκάλας, που αγγίζει το 20%, δεν ήταν απαγορευτική καθώς τις αρχαίες άμαξες έσερναν συνήθως βόδια. Στον κάμπο του Κλημεντοκαισαρίου η αρχαία οδός (R9 στην εικ. 2) δεν ακολουθούσε την πορεία της σημερινής ασφάλτου αλλά διέσχισε σχεδόν καταμεσής τον κάμπο για να περάσει κάτω από το Γουλά και να ανέβει στο διάσελο που χωρίζει τον κάμπο από τη λεκάνη της Στυμφαλίας. Ο Γερμανός ελληνοιστής και μέγας γνώστης της Πελοποννήσου Ernst Curtius, που ακολούθησε αυτόν τον παλιό δρόμο στα τέλη του 1840, δεν παρέλειψε να σημειώσει την αρχαιότητά του¹⁰. Το υπόλοιπο τμήμα της αρχαίας αμαξίλατης οδού μέχρι την ακρόπολη της Στυμφάλου απομένει να ερευνηθεί. Ασφαλώς ο νέος οδικός άξονας Κιάτου-Στυμφάλου θα το έχει καταστρέψει ή καλύψει σε μεγάλο μέρος όμως μια προοδική τοπογραφική έρευνα ίσως εντοπίσει τμήματα που διασώθηκαν.

9. Τα περισσότερα νομίσματα είναι Σικυώνες εκδόσεις της ύστερης κλασικής και πρώιμης ελληνοιστικής περιόδου: δες H. Williams, "Excavations at Stymphalos, 1995", EMC 40 (1996) 86, σημ. 12 & H. Williams et al., "Excavations at ancient Stymphalos, 1997", EMC 42 (1998) 278.

10. Peloponnesos. Eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel (Gotha 1851), 2ος τόμος, 499.

Φρανσουά Πουκεβίλ

ΑΠΟ ΤΟ «ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ»

Εντυπώσεις από τη Στυμφαλία

Ξεκινώντας από το χάνι του χωριού Μπότσικα ανηφορίζουμε προς το Μυρμηγκόλογο αφήνοντας πίσω μας το χωριό Γαλατά που κατοικείται από σαράντα ελληνικές οικογένειες. Διασχίζουμε τον κάμπο της Σκοτεινής και στη συνέχεια παίρνουμε ένα δρόμο μισής μίλλιας μήκους όπου μας φέρνει στη μεγάλη πεδιάδα του Ζαρακά.

Η περιοχή της Στυμφαλίας παρουσιάζει θλιβερό θέαμα. Τριγυρισμένη από άγρια ψηλά βουνά σου δείνει ένα αίσθημα μοναξιάς, λες και εδώ κατοικούσαν μόνιμα η θλίψη και κάποιες επικίνδυνες υπάρξεις. Γι' αυτό και οι μυθοπλάστες θεώρησαν τη Στυμφαλία ως μόνιμη κατοικία κάποιων άγριων ορνίθων που τρέφονταν με ανθρώπινες σάρκες. Εδώ όμως τοποθετούσαν και την κατοικία της θεάς Ήρας όταν χώρισε με το Δία.

Η στάθμη του νερού της λίμνης έχει κατέβει πολύ χαμηλά και ο ποταμός Στύμφαλος που τη διαρρέει από βορρά προς νότο δημιουργεί μια πλατειά επιφάνεια νερού σαν εκείνη του Σηκουάνα. Δεν μπόρεσα να ξεφύγω από την πορεία μου για να επισκεφθώ τις πηγές αυτού του ποταμού που βρίσκονται κοντά στο χωριό Κιόνια από όπου και ο αυτοκράτορας Αδριανός με υδραγωγείο που κατασκεύασε έφερε το νερό στην Κόρινθο [...]

Έτσι δεν είχα την ευκαιρία να επισκεφθώ το χώρο των ερειπίων της Στυμφάλου την οποία όμως, όπως μας ενημερώνει ο Πausanias δεν πρέπει να τη συγχέουμε με την παλαιότερη πόλη που ίδρυσε ο εγγονός του Αρκάδος Στύμφαλος. Πράγματι η δόμηση της πόλης είναι εξ ολοκλήρου ελληνικής τεχνοτροπίας, εκτός από μερικά σημεία όπου δέχθηκε επεμβάσεις από τους Ρωμαίους ενώ τα τείχη που την περιβάλλουν μοιάζουν με εκείνα της Τίρυνθας. Έτσι λοιπόν υπερωμήσαμε νοτιοανατολικά περπατώντας πάνω σε έδαφος ξερής λάσπης που δεν ήταν κατάλληλο για καμιά καλλιέργεια, γι' αυτό και δεν είδα καν ίχνη βλάστησης σε όλη την έκταση της πεδιάδας που διατρέξαμε.

Συνεχίσαμε την πορεία μας κατά μήκος των υπορειών του βουνού που λέγεται Μαυρονόρος μέχρι το Ζαρακά, δηλαδή μέχρι την καταβόθρα μέσα στην οποία χάνεται ο Στύμφαλος ποταμός. Από τα ίχνη που έχουν αφήσει τα νερά στις πλευρές του βράχου, λογάριασα ότι το νερό το χειμώνα ανεβαίνει μέχρι το σημείο εκείνο, δηλαδή τέσσερες οργιές ακόμη σε ύψος. Η πλημύρα αυτή του νερού πρέπει να αυξάνεται ακόμη περισσότερο κατά την περίοδο του χειμώνα από τις έντονες βροχοπτώσεις, ενώ κατά τη θερινή περίοδο που τα

Σ.Σ. Στο τεύχος 26-28 του Αίπυτου (σελ. 195-200) είχαμε δημοσιεύσει όσα έγραψε για το Φενεό και το μοναστήρι του Αη-Γιώργη, στο βιβλίο του «Ταξίδι στην Ελλάδα» (Voyage dans la Grèce) ο Γάλλος περιηγητής και συγγραφέας Φρανσουά Πουκεβίλ (Fr. Rougueville) που πέρασε από τη Στυμφαλία και το Φενεό το φθινόπωρο του 1816. Εκεί παραθέτουμε και ένα σύντομο βιογραφικό του σημείωμα. Στο παρόν τεύχος δημοσιεύουμε όσα είδε και κατέγραψε κατά την επίσκεψή του στη Στυμφαλία, τα οποία, παρά τις όποιες ανακρίβειες που περιέχουν – μερδενεί π.χ. τη Λαίκα με την Αλέα – παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και μας δείχνουν άδραμερώς την εικόνα που παρουσίαζε ο τόπος μας στις αρχές του 19ου αιώνα, λίγα δηλαδή χρόνια πριν από την Επανάσταση του 1821.

Επάνω: η μεγάλη καταβόθρα όπως είναι σήμερα
Κάτω: το προστατευτικό φράγμα (Φωτογραφίες Γ. Ρηγάδου)

νερά αποστραγγίζονται δεν απομένει παρά ένας βάλτος όμοιος με εκείνον του έλους της Λαχερουσίας στη Θεσπρωτία.

Αφού ο ποταμός Στύμφαλος που ξεκινάει από το χωριό Κιόνια χωρίζει τον κάμπο στα δύο, στρέφεται ανατολικά και χάνεται μέσα σ' ένα αφιδωτό θόλο που οδηγεί τα νερά σε υπόγειες σήραγγες που έχει φτιάξει η ίδια η φύση στα έγκατα του Μαυρονόρους.

Πήγα αρκετά κοντά στο σπήλαιο και μπόρεσα να παρατηρήσω ότι, στο ημικύκλιο τόξο του βράχου και σε ύψος δώδεκα περίπου ποδιών πάνω από την επιφάνεια του νερού, υπάρχουν λαξεύματα από ανθρώπινο χέρι ενώ στη βάση της σπηλιάς έχει δημιουργηθεί ένα ανάχωμα από βράχους. Τα νερά που συσσωρεύονται υπερπηδούν αυτό το ανάχωμα και

χύνονται με καταρρακτώδη ορμή μέσα στο βάραθρο όπου και επικρατεί φοβερό σκοτάδι και τίποτα πλέον δεν μπορεί να δει κανείς.

Ο Πανσανίας που συνήθως στις διηγήσεις του αναφέρεται και σε κάποιο θαύμα αφηγείται ότι εξ αιτίας της οργής των θεών προς τους Στυμφαλίους που τους παραμελούσαν, έγινε μέγας κατακλισμός και πλημμύρισε η πόλη και ολόκληρη η πεδιάδα της Στυμφαλίας σε μία έκταση μεγαλύτερη των τετρακοσίων σταδίων. Η αλήθεια είναι ότι η καταβόθρα απλά είχε φράξει από φερτές ύλες, αφού είναι γνωστό ότι και μόνο μια θυμωσιά παρασυρμένη από καταρρακτώδη βροχή είναι αρκετή για να τη φράξει. Συνεπώς δεν χρειάζεται να ανατρέχει κανείς σε θαύματα. Οι κάτοικοι της περιοχής που γνωρίζουν αυτή την απειλή, εξουδετερώνουν τον κίνδυνο αποσύροντας με τοιγκέλια και άλλα μέσα, τα κλαδιά και τις άλλες φερτές ύλες που μαζεύονται στο στόμιο της καταβόθρας.

Ο δρόμος που ακολουθούμε οδηγεί από το μεσημβρινό τμήμα της πεδιάδας προς τη Λαύκα και το Φενεό και περνάει ακριβώς πάνω από την καμάρα του βράχου της καταβόθρας όπου χύνεται ο ποταμός Στύμφαλος. Εκεί εξέχουν κατά διαστήματα αιχμηροί βράχοι και η διάβαση είναι τόσο επικίνδυνη ώστε ο προνοητικός καβαλάρης να ξεπεξεύει από το άλογό του για να μη κινδυνεύσει να γκρεμιστεί στο βάραθρο όπου θα ήταν αδύνατο να σωθεί και αν ακόμα ήταν δεινός κολυμβητής.

Αφού ξεπεράσαμε και αυτό το εμπόδιο συνεχίσαμε την πορεία μας μέσα από την κοίτη του ποταμού της Αλέας ή Λαύκας που φέρνει τα νερά του στη λίμνη η οποία δέχεται και όλα τα άλλα νερά της Στυμφαλίας. Μπροστά μας βλέπουμε το χωριό Ζαρακά χτισμένο στα βορειοδυτικά του όρους Σηπία καθώς και τα κυκλώπεια ερείπια της αρχαιότητας Στυμφαλίας που έχτισε ο Τήμενος ο γιος του Πελαγού. Μετά περπατήσαμε πάνω σε ένα θηριώδες ανάχωμα πάχους σαράντα ποδών που θα νόμιζε κανείς ότι η κατασκευή του ήταν ένας άθλος του Ηρακλή, σπουδαιότερος από εκείνον της εξόντωσης των Στυμφαλίδων ορνίθων, ή ας πούμε των ληστών που λυμαίνονταν την περιοχή. Το βέβαιο είναι ότι, το φράγμα εκείνο έκανε χρέη δημόσιου δρόμου αλλά και προστατευτικού αναχώματος που εμπόδιζε την εξάπλωση της λίμνης προς τα χωράφια. Από το άκρο αυτό της λεκάνης της Στυμφαλίας και μέχρι τη Λαύκα παρατηρήσαμε ότι υπάρχουν καλλιεργημένα χωράφια. Στη Λαύκα που την αφήσαμε μισή λεύγα αριστερά δε σώζονται πλέον ερείπια των ναών της Αθηνάς και του Διονύσου αλλά ούτε και της Αρτέμιδος. Το μόνο που βλέπουμε εδώ είναι μερικά τμήματα πελαογικού τείχους που μάλλον θεμελίωσε ο γιος του Αφείδαντα Αλεός¹.

Στον κάμπο είδαμε μερικές γυναίκες της Στυμφαλίας να μαζεύουν το χρυσαφένιο καρπό του καλαμποκιού στα χωράφια τους, αλλά μόλις μας είδαν έτρεξαν να κρυφτούν. Τότε ρώτησα έναν παπά που τον τελευταίο καιρό ακολουθούσε το καραβάνι μας, να μου πει γιατί έφυγαν οι γυναίκες κι εκείνος φοβισμένος μου έδειξε με νόημα έναν καβαλάρη που τον συνόδευαν τέσσερις οπλισμένοι άνδρες. Ζυγώνοντας πιο κοντά μου, μου είπε ότι οι γυναίκες κούφτηκαν γιατί τους φοβήθηκαν. Αυτός που τον συνόδευαν οι τέσσερις Άλβανοί είναι ο ξακουστός κλέφτης Ζαχαριάς, γιος ενός σπουδαίου οπλαρχηγού του Μοριά, που αν και έκλεισε ειρήνη, όλοι τον τρέμουν στην περιοχή ακόμη και σε ακτίνα είκοσι λεύγες από εδώ. Όμως του αρέσουν και οι γυναίκες, μου είπε ο παπάς.

Μόλις μας πλησίασε ο Ζαχαριάς μας χαρέτησε με υπόκλιση. Το 1799 οι Τούρκοι είχαν ανασκολοπίσει τον πατέρα του στην Τριπολιτσά και είχαν καταδικάσει και τον ίδιο, αλλά

1. Εδώ ο συγγραφέας έχει πλήρη σύγχυση ονομάτων και τόπων, αφού ο Αλεός γιος του Αφείδαντα και εγγονός του Ελάτου είναι οικιστής της γειτονικής προς τη Στύμφαλο αρχαϊκής πόλης Αλέας όπου υπήρχαν οι ναοί της Αλέας Αθηνάς του Διονύσου και της Αρτέμιδος στους οποίους αναφέρεται. Όπου αναφέρει τη Λαύκα τη μετροδενεί με την Αλέα.

δεν τον έπιασαν ποτέ. Τον συγχάρηκα γιατί είχε την τύχη να συνεχίζει να ζει ελεύθερος μέσα στην οικογένειά του και εκείνος με μια χειρονομία στα άρματά του μου αποκρίθηκε: «Η εκδίκησή μου για μένα θα ήταν γλυκύτερη» και φέροντας το χέρι του στο μέρος της καρδιάς του ως ένδειξη χαιρέτισμού, έφυγε γρήγορα.

Το καλό φέροισμο του Ζαχαριά καθυσήχασε κάπως τον παπά που άρχισε να μας λέει ιστορίες για τον κάθε ληστή που είχε γνωρίσει, μιλώντας και για τον εαυτό του. Μας είπε ότι καταγόταν από το Καστρί (Ερμιόνης) και επειδή είχε κόρη της παντρειάς γύριζε από χωριό σε χωριό διακινδυνεύοντας για να μαζέψει την προίκα της και σε αντάλλαγμα ευλογούσε τα αυγά και το τυρί των χωρικών, γιατί όπως έλεγε, στην εγωιστική εποχή που ζούμε, δεν μπορείς να παντρεύεις το κορίτσι σου χωρίς λεφτά. Όταν τον ρωτήσαμε τι έπρεπε να εξασφαλίσει η αγιοσύνη του για το γαμπρό, μας απάντησε: ψάθες, στρωσίδια, ένα μουλάρι ή έστω ένα γάϊδαρο και άλλα προικιά που δεν θα του έφταναν για να τα αγοράσει όλα αυτά, ούτε διακόσιες πιάστρες. Και βέβαια δεν παρέλειψε να μας ειπεί την ευχή που έλεγε για να ευλογήσει τα αυγά και το τυρί την οποία και παραθέτουμε: *«Δέσποτα κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ κτίστης καὶ δημιουργὸς τῶν ἀπάντων, εὐλόγησον τὸ γάλα τὸ πεπηγός, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὰ ὠά, καὶ ἡμᾶς συντήρησον ἐν τῇ χρηστότητί σου, ὅπως μεταλαμβάνοντες αὐτῶν τῶν σῶν ἀφθονοπαρόχων δωρεῶν, ἐμπλησθῶμεν καὶ τῆς ἀνεκπλαλήτου σου ἀγαθότητος, ὅτι σὺν τῷ κράτος καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα»*.

Ενώ ο παπὰς συνέχιζε να μιλάει ρίχνοντας και αναθέματα στην παπαδιά του που την κατηγόρησε ότι δεν του έκανε γιο παρά μόνο θυγατέρες, εμείς στρίψαμε δυτικά και μπήκαμε στο φαράγγι της Καστανιάς. Σε λίγο πλησιάσαμε σε ένα βουερό ποτάμι, παραπόταμο εκείνου της Αλέας (Λαύκας) και περάσαμε μέσα από την κοίτη του για να φτάσουμε σε ένα πολύ βρώμικο χάνι² όπου συγκατοικούσαν ανάκατα άνθρωποι με κάθε λογής ζώα. Καθισμένοι στη ρίζα ενός δέντρου έξω από την πανάθλια αυτή τρώγλη, είδαμε με έκπληξη απέναντί μας τρεις κρουνοὺς που ανάβλυζαν στα ριζά του βουνού Σηπία και εγώ παραξενεύτηκα όταν άκουσα τους χωρικούς να τους λένε Τριμάτια. Σκέφτηκα ότι ασφαλώς πρόκειται για τις τρεις κρήνες (Τριόκηνα) όπου η παράδοση λέει ότι οι νύμφες έλουσαν εκεί το νεογέννητο Ερμή. Τα νερά κινούν τους μύλους στη ρεματιά της Καστανιάς και κατόπιν χύνονται στο ποτάμι που λίγο πιο κάτω ενώνεται με το ποτάμι της Αλέας (Λαύκας). Εδώ γύρω πρέπει να υπάρχει και ο τάφος του Αίψυτου καθώς και τα ερείπια ενός ναού και είναι πολύ πιθανό να ανακαλυφθούν κάποια ίχνη τους.

Γύρω στις δύο το μεσημέρι ξεκινήσαμε ανηφορίζοντας το φαράγγι της Καστανιάς. Ίσως να περπατούσαμε στα ίδια εκείνα βουνά όπου ο Απόλλων έβασκε τα βόδια του που του τα έκλεψε βρέφος ακόμη ο οδελφός του ο Ερμής. Τα σύννεφα άρχιζαν να πυκνώνουν και αναμένανε καταιγίδα όταν εμείς ύστερα από πεζοπορία τριάντα οκτώ λεπτών φθάσαμε στο Διάσελο της Καστανιάς επάνω στο Γερόντειο όρος. Στα δεξιά μας αφήσαμε το χωριό Καστανιά χτισμένο μέσα σ' ένα δάσος από καστανιές και έλατα όπου όπως μας είπαν βρίθουν οι λύκοι, οι αγριόχοιροι και πολλά άλλα άγρια ζώα.

Βρισκόμαστε στο τελευταίο σημείο της Στυμφαλίας που σήμερα κατοικείται μόνο από χίλιους εβδομήντα πέντε Έλληνες που ζουν σε τέσσερα χωριά, τα Κιόνια, τη Λαύκα, το Ζαρακά και την Καστανιά. Στο μεταξύ τα σύννεφα ανέβηκαν ψηλά στον ουρανό και ο ήλιος πρόβαλλε ξαφνικά και φώτισε τη χαρούμενη κοιλάδα του Φενεού που βρισκόταν κάτω από τα πόδια μας.

Μετάφραση από τα Γαλλικά σε ελεύθερη απόδοση:

Ηλιάνα Μιχοπούλου

2. Για το χάνι αυτό βλέπε: «Γιάννη Λώλου – Αήδας Κωστάκη «Χάνι στο Καρτέρι» (Περ. Αίψυτος, τ. 29-30, σελ. 423-429).

Σπύρος Κων. Μιχόπουλος

Τρία παλαιά δικαιοπρακτικά έγγραφα από την Καστανιά και τη Γκούρα

Εισαγωγικά

Σε προηγούμενα τεύχη του «Αίλυτου» είχαμε την ευκαιρία να παρουσιάσουμε διάφορων κατηγοριών παλαιότερα δικαιοπρακτικά έγγραφα που συντάχθηκαν κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, αλλά και νεότερων εποχών μέχρι των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα. Τέτοια έγγραφα διατηρούνται, όπως έχουμε ξαναγράψει, εκτός από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους και σε παλαιά οικογενειακά αρχεία, μερικά από τα οποία ευτυχώς σώζονται ακόμη. Ένα τέτοιο αρχείο έχει κληρονομήσει από τον προπάππο του Μήτηρο Λύρα ο δάσκαλος και λαογράφος της περιοχής του Φενεού κ. Κώστας Λύρας, τον οποίο και ευχαριστώ γιατί είχε την ευγένεια και την καλοσύνη να θέσει στη διάθεσή μου τρία δικαιοπρακτικά, πωλήσεως ακινήτων, έγγραφα, από το αρχείο του για δημοσίευση.

Πριν αναφερθώ στα καθέκαστα των εγγράφων αυτών νομίζω πως είναι χρήσιμο να υπενθυμίσω αυτό που έχει ξαναγραφεί, ότι, μπορεί αυτά να μην έχουν σήμερα καμία νομική ισχύ, δεν παύουν όμως να έχουν ιστορικό, γλωσσικό, παλαιογραφικό, λαογραφικό και γιατί όχι και νομικό ενδιαφέρον, στοιχεία που ενισχύουν τη σκοπιμότητα της δημοσίευσής τους και τον κατά το δυνατό σχολιασμό τους. Ιδιαίτερα πρέπει να τονισθεί ότι, τα παλαιά έγγραφα των αρχείων αυτών, είναι πολύτιμες πηγές οι οποίες μας παρέχουν πληροφορίες σε τοπικό επίπεδο για τους προκρίτους, και τις οικογένειες των χωριών μας, τα επώνυμα των κατοίκων, πολλά των οποίων εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα, για πρόσωπα και πράγματα, για μικρούς οικισμούς, τοποθεσίες, τοπωνύμια, κ.α. Να ειπώ ακόμη ότι από αυτά παίρνουμε μια ιδέα για την οικονομική κατάσταση των κατοίκων εκείνης της εποχής αλλά και για το μορφωτικό τους επίπεδο, ενώ οι γλωσσολόγοι θα βρουν σ' αυτά ιδιωματικές λέξεις με ποικίλα νοήματα, συντακτικά φαινόμενα όπως π.χ. «την παρόν ομολογίαν» και πολλά άλλα γραμματικά ενδιαφέροντα.

Όσο για το νομικό ενδιαφέρον, από ιστορική και μόνο βεβαίως άποψη, στη συγκεκριμένη περίπτωση προκύπτει από το γεγονός ότι κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας η μεταβίβαση κυριότητας ακινήτου μεταξύ των υποδούλων τότε Ελλήνων, γινόταν με ένα απλό έγγραφο, για την εγκυρότητα του οποίου ήταν απαραίτητη μόνο η αναγραφή του ονόματος κάποιων μαρτύρων με το στερεότυπο «μαρτυρώ».

Όπως φαίνεται από την ορθογραφία, τη σύνταξη και γενικά το χειρισμό της γλώσσας, τα έγγραφα αυτά στις περισσότερες περιπτώσεις συντάσσονταν με βάση κάποιο κοινής χρήσεως υπόδειγμα, από ολιγογράμματους ανθρώπους, συνήθως «αναγνώστες» για λογαριασμό κάποιων αγράμματων συνήθως, συγχωριανών τους και βεβαίως δεν παρέλειπαν να γράφουν εν κατακλείδι και το όνομά τους με τη διαβεβαίωση ότι «έγραφα και μαρτυρώ».

Ο «αναγνώστης» την εποχή εκείνη ήταν κατώτερο αξίωμα της εκκλησίας το οποίο έπαιρναν δια χειροθεσίας κάποιου που γνώριζαν να διαβάσουν «κουτσά-στραβά» έστω, τα «ιερά γράμματα» και να παρέχουν διάφορες υπηρεσίες στους ναούς. Με τον καιρό όμως το βαφτιστικό τους όνομα ξεχνιόταν και τους έμενε εκείνο του Αναγνώστη. Γι' αυτό και πολλά από τα δικαιопρακτικά έγγραφα γράφονται και υπογράφονται από κάποιον Αναγνώστη με αναφορά προς διάκριση και του μικρού ονόματος του πατέρα του. «*Εγώ αναγνώστης του Γιώργη έγραφα και μαρτυρώ*».

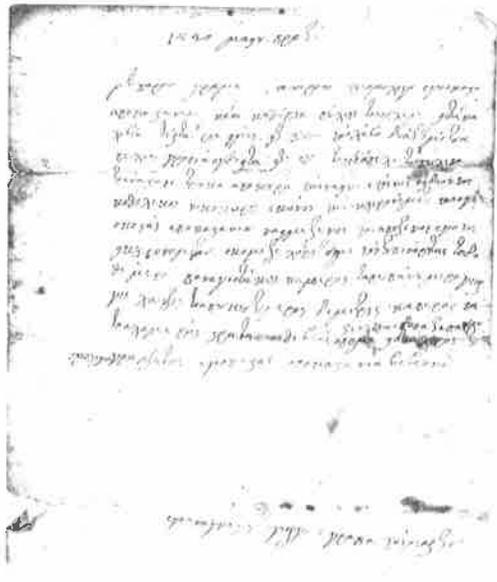
Μετά από αυτή τη διαδικασία το έγγραφο ήταν πλέον «εμμάρτυρον» δηλαδή ομολογία χωρίς να είναι αναγκαία η υπογραφή των συμβαλλομένων. Έφερε απαραίτητα την ημερομηνία σύνταξης και στο κείμενο περιγραφόταν με κάθε δυνατή ακρίβεια, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις με ασάφεια, η τοποθεσία, η έκταση και τα όρια του ακινήτου με τους συνορίτες και βέβαια η τιμή της πώλησής του, η οποία επί Τουρκοκρατίας πληρωνόταν σε γρόσια και μετά την σύσταση του Ελληνικού Κράτους σε δραχμές.

Σε ό,τι αφορά τη μεταβίβαση της κυριότητας του ακινήτου, χαρακτηριστικές είναι οι επισημάνσεις όπως: «*έκανα καθάρια πούληση*» και «*γίνουμαι ξένος κι απόξενος*» που αφορούν τον πωλητή, και άλλες που αφορούν τον αγοραστή ο οποίος καθίσταται «*καθολικός νοικοκύρης*» και «*να μη μπορεί άλλος να τον βγάλει*» και άλλα παρόμοια που αναγράφονται σχεδόν στερεότυπα στα περισσότερα έγγραφα του είδους αυτού. Να σημειώσουμε ακόμη ότι ο αγοραστής γινόταν «*καθολικός νοικοκύρης*» δηλαδή κύριος και κάτοχος του ακινήτου από τη στιγμή που ο πωλητής εισέπραττε το τίμημα της αξίας του και του παρέδιδε το έγγραφο χωρίς να απαιτείται καν η υπογραφή του αγοραστή.

Ας δούμε όμως τα έγγραφα αυτά κατά τη σειρά της παλαιότητάς τους με την επισήμανση ότι τα κείμενά τους παρατίθενται χωρίς καμμία επέμβαση στην ορθογραφία, τη στίξη -ανύπαρκτη άλλωστε- και τον τονισμό και αντί για στιχαριθμηση οι αράδες του κειμένου χωρίζονται εδώ εσωτερικώς με κάθετες παύλες.

Α'

Το πρώτο που είναι και το παλαιότερο από τα τρία δικαιопρακτικά έγγραφα που παρουσιάζουμε εδώ, φέρει ημερομηνία 1η Μαΐου 1820. Το πρωτότυπο όπως φαίνεται στην εικόνα που παρατίθεται είναι μονόφυλλο χαρτί και διατηρείται σε σχετικώς καλή κατάσταση. Έχει ύψος 0.21, πλάτος 0.16, είναι γραμμένο με μαύρη μελάνη και αναφέρεται σε πώληση αμπελιού που βρέσκειται στην περιοχή του χωριού Καλύβια Φενεού ιδιοκτησίας κάποιου Κώστα από την Καστανιά. Η σύνταξη του εγγράφου έχει γίνει από κάποιον απελευστικά ολιγογράμματο «*αναγνώστη του γιόργη*» όπως

«υπογράφει» ο ίδιος, και περιέχει αρκετές ασυναρτησίες. Το κείμενο είναι παντελώς ανορθόγραφο και τα ονόματα προσώπων και τοποθεσιών παραποιημένα. Αναγράφεται μόνο το μικρό όνομα του ιδιοκτήτη και πωλητή που είναι ο «Κόστας από Καστανιά» και ως αγοραστής φέρεται ο «*αναστάσις Τρούκα από Κούρα*». Το ακριβές του ονόματος πρέπει να είναι Δρούγκας, επώνυμο που υπάρχει και σήμερα στο χωριό Γκούρα που αναγράφεται ως «*Κούρα*». Τη γλώσσα όμοια με το «λέει» του χωριού εκείνης της εποχής δεν τη σχολιάζουμε γιατί θα την δείτε διαβάζοντας το κείμενο που παρατίθεται όπως ακριβώς είναι γραμμένο, διατηρώντας και την... ορθογραφία του.

1820 *μαήου πρότη*

με το παρον γραμα φανερόνο και ομολογύ εγύ ο Κόστα/ από Καστανια κάνο καθάρια πούλισι το απέλι μου εις τα κα/λήβια τέρτα τρία ημισον ήτη 3 < και ελάβα δια τη τιμή του α/πελιού γρόσια ογδοήτα ήτη: 80: τοπίο απέλι το επούλησα/ το αναστασι Τρουκα απο Κουρα και να είνε εκείνος ο ήδιος και/ καθολικός νικοκύρις εκηνος και η κληρονόμι του και εγύ/ ο Κοστάς απο Καστανια να είμε ξένος και απόξενος εγύ και/ οι κληρονόμι μου ακόμη ξεχορηζόμε και τους σινορητας το δό/θε μέρος παναγιωτάκνυς καμπερος ταπουπάνου μερο γιορ/γισ Χατζις το απονκάτον μέρος διμιτρις καπερος και/ το άλο μέρος στρατά και δηα βεβεσομε της αλίθιας έδοσα και την παρόν δια χηρός/ ομολογία του ραφατας εγύ Κοστας από Καστανιά βεβεόνο

Εγύ αναγνωστις του γιορ/γι έγραψα και μαρτηρό.

Β'

Το δεύτερο έγγραφο φέρει ημερομηνία 22 Ιανουαρίου 1828 και τόπο σύνταξης τη Γκούρα. Πρόκειται για πωλητήριο ακινήτου. Το πρωτότυπο είναι επίσης μονόφυλλο χαρτί, στις ίδιες ακριβώς διαστάσεις με το προηγούμενο, διαβάζεται ευκολότερα από εκείνο και διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση. Αν κρίνουμε από τα αναγραφόμενα στο τέλος «*υποχηρός του γράβαντος Πανάγος ανγγελή από Ταρσό μαρτηρό εγύ αναστάσης Κούτρις έγραψα και μαρτηρό*» οι συντάκτες πρέπει να είναι δύο, σαφώς ολιγογράμματοι και χωρίς να γνωρίζουν στοιχειώδη ορθογραφία.

Ως προς τη σύνταξη, τη γλώσσα και τη διατύπωση, το έγγραφο αυτό φέρει πολλές ομοιότητες με το προηγούμενο και αγοραστής είναι και εδώ το ίδιο πρόσωπο ο «*αναστάσης Ντρούγκας από γκούρα*». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το ότι εδώ ο πωλητής είναι μία γυναίκα από το Σαραντάπηχο, προφανώς χήρα, που αναγράφεται ως «*ηληνού*» και το παιδί της ο Νικολάκης. Υποθέτω ότι δεν πρόκειται περί επωνύμου Ηλιού αλλά περί μικρού ονόματος που προέρχεται από το Ηλίας, όνομα που εκφέρεται στα χωριά μας συνήθως ως Λιάς και συνεπώς η γυναίκα του Λια γίνεται Λιού/ κατά το Γιώργης-Γιώργαινα, Κώστας-Κώσταίνα, Κοσμάς-Κοσμού κ.λ.π.

Το έγγραφο είναι πωλητήριο ενιαίου κτήματος σταφίδας και αμπελιού «*και μερικού τόπου*» που βρίσκεται στην παραλιακή ζώνη της Ευρωστίνης (ίσως στο Στόμιο) όπου την εποχή εκείνη είχαν κάνει αγορές κτημάτων και άλλοι Φενεάτες. Ιδού το έγγραφο όπως ακριβώς έχει:

1828: ηανουαρίου 22 γκούρα έγηνε

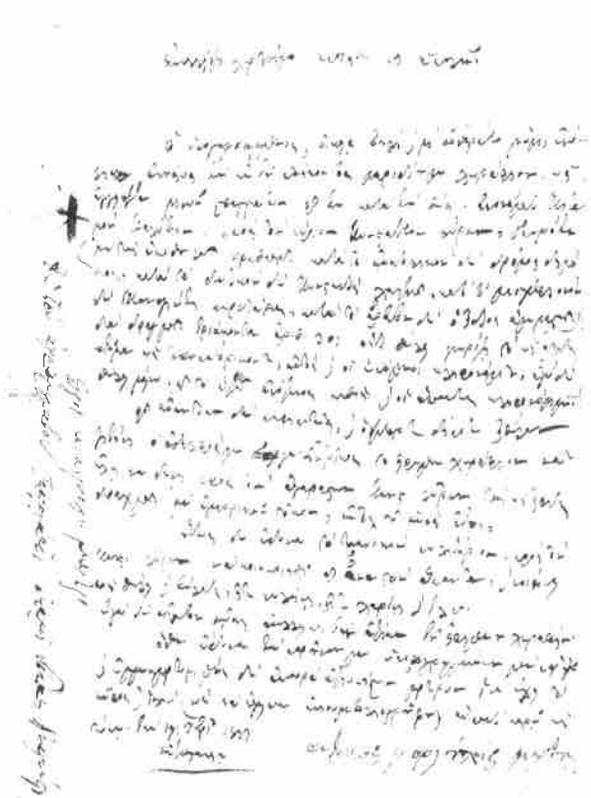
Την σήμεραν εγώ ηληού του γερό Παναγιώτη από σαραντάπηχο/ έκαμα καθάρια πού-
ληση μαζί με το πεδή μου το νη/κολάκη την σταφίδα μου μαζί με το αμπέλη και μερι-
κόν/ τόπο· οπου γήγνοντε στρέματα τρία. οπήος τόπος είναι εις/ τον εγχαλόν εις στομα
(στο Στόμι;) και να γρκιόντε οι σηγορίτε απονκά/το μέρος πανάγος κοστούρινας, το
απάνου μέρος αναστά/σης κοντρομπής το άλο μέρος δημήτρης γερηής το άλο/μέρος
ποτάμη την οπήαν την επούλησα του αναστάση ντρού/γκα από γκούρα και έλαβα δηά
την τιμήν της γούσια 170/ήτη εκατόν εβδομίντα και δηα βέβειον εδοσα την πα/ρόν ομο-
λογήαν και εγώ ηληού μαζί με το πεδή μου να/ ήμε ξένη και απόξενη και ο άνοθεν αγο-
ραιστής να είναι/ ήδρος και καθοληκός νηκοκύρις αυτός και η κλερο/νόμι του και ούτος
έγηνε η παρόν κατεμπροστεν τον ευ/ρεθέντον μαρτήρον και εδόθη εις χήρας του ανα-
στάση/ εγώ ηληού βεβεόνο μαζί με το πεδή μου το νηκολάκι

υποηηρός του γραφαντος
πανάγος ανηγγελή απο Ταρσό μαρτυρό
εγώ αναστάσης κούτρις έγγραφα και μαρτυρό.

Γ'

Το τρίτο έγγραφο, εικόνα του οποίου παραθέτουμε, αφο-
ρά πώληση μεριδίου χωραφιού στην περιοχή του χωριού Κα-
λύβια Φενεού ιδιοκτησίας κά-
ποιου Γεωργάκι από την Κα-
στανιά όπου και συντάχθηκε το
«πωλητήριο» και φέρει ημε-
ρομηνία 19 Σεπτεμβρίου 1833.
Το έγγραφο αυτό παρουσιάζει
ιδιαίτερο ενδιαφέρον για πολ-
λούς λόγους.

Η γλώσσα που χρησιμοποι-
είται στο κείμενο με ορθογρα-
φία στοιχειωδώς υποφερτή, εί-
ναι κατά βάση δημοτική, «πε-
ποιικιλμένη» όμως με πλήθος κα-
κοποιημένων λογίων λέξεων και
με άλλες «ελληνικουρές» όπως
π.χ. το «οψωποτεδήποτε» και το
«να κοινοποιηθεί εις ανά τον
άπαντα», τις οποίες παραθέτει ο
συντάκτης μάλλον για εντυπω-
σιασμό και επίδειξη γνώσεων.

Στην αρχή επισημαίνεται ότι «*Εν ελλείψη χαρτοσήμου εποιήθη εις απλούν*» και αρχίζει με το πομπώδες «*ο υπογεγραμμένος, οικεία βουλή και με αυθεραίτο γνώμη επώλησα εκουσίως...*» ενώ πλάγια διαβάζουμε «*σπύρος αναγνώστι μαρτυρό δια τον αγράμματον Γεωργάκι δι εμού Νίκας Αναγνώστου*» με παράθεση σταυρού που μάλλον παριστάνει την υπογραφή του αγράμματου πωλητή. Τώρα πως γίνεται ο αγράμματος Γεωργάκης να είναι και υπογεγραμμένος αυτό βέβαια είναι άλλο ζήτημα.

Πωλητής λοιπόν ο αγράμματος Γεωργάκης με ενυπόγραφη μαρτυρία και του αδελφού του Αντρίκου και αγοραστής ο Κωνσταντίνος Λύρας Γκουριώτης όπως σημειώνεται, «*παπελίππαπος*» δηλαδή παππούς του παππού προφανώς του σημερινού κατόχου του εγγράφου κ Κωνσταντίνου Λύρα.

Η πώληση όπως αναγράφεται έγινε με δραχμές αφού η δραχμή επί αντιβασιλείας του Όθωνα είχε ήδη καθιερωθεί λίγους μήνες νωρίτερα ως επίσημη νομισματική μονάδα του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους με το Β.Δ. της 8ης Φεβρουαρίου 1833. Να ειπώ ακόμη ότι το έγγραφο έχει τις ίδιες ακριβώς διαστάσεις με τα προηγούμενα και διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Είναι γραμμένο με έντονα μαύρη μελάνη και στην ανάγνωση παρουσιάζει μικρές δυσκολίες. Το παραθέτω ευχόμενος «ευφρόσυνον ανάγνωσιν» και όπως κι εγώ ό,τι... καταλάβατε, καταλάβατε.

Εν ελλείψη χαρτοσήμου εποιήθη εις απλούν

Ο υπογεγραμμένος, οικεία βουλή και με αυθεραίτο γνώμη, επώλησα εκουσίως τον εκ τον ανήκοντος μεριδίων μου χωράφιον, ως/ έγγειστα μισόν στρεμμάτων εις τον κατά την θέσιν επονόματι ποτα/μόν καλύβιον, προς τον κύριον Κωνσταντίνον Λύραν, Γκουριότην/ (με τας ακολουθους οροθεσίας. Κατά το ανατολικόν δε δρόμος δημόσιος, κατά το δυτικόν δε Κωνσταντής Χατζής, κατά το μεσημβρινόν/ δε Παναγιώτης Καρδάρας, κατά το άρκτον δε ο ίδιος αγοραστής)/ δια δραγμας τριάκοντα αριθ. 30: ούτος θέλει γνωρίζη το ως είρηται/ κτήμα ως προπατερικόν του, αυτός και οι επόμενοι κληρονόμοι του, εγώ δε/ θέλει μείνει εις στο εξής απόξενος καθώς και οι άπαντες κληρονόμοι μου./

Εις εναντίαν δε περιπτώση, και οψώποτεδήποτε ήθελεν ζητήση ο αδελφός μου Αντρίκος το ειρημένο χωράφιον να/ έχη να δώση προς τον αγοραστήν Κωνστ. Λύραν τας ως είρηται/ δραχμάς με εμπορικόν τόκον, εντός του ενός έτους./

Ούτως δε έδωκα το τακτικόν πωλητήριον, προς τον/ Κωνστ. Λύραν να κοινοποιηθή εις ανά τον άπαντα, και νέμηται/ ως θέλει και βούλεται, είτε πωλήση, είτε χαρίση κτλ.π./

Εγώ δε έλαβον σώας (λέξη δυσανάγνωστη) την αξίαν του ειρημένου χωραφίου./

Όθεν έδωκα την παρούσαν μου υπογεγραμμένην μεν παρ' εμού/ και εμμαρτυρημένην δε αξιωπίστην μαρτύρων ίνα έχει το/ κύρος και ισχύν και ως να έγεινεν επισυμβολαιογράφον εν παντί καιρώ και/ τόπω. την 19 7βρίου 1833

Εν Κασταναία

αντρίκος γεοργούλας μάοτης

(Στο πλάι αριστερά) + *σπ(ν)ρος αναγνώστι μαρτιρό
Δια τον αγράμματον Γεωργάκι δι' εμού Νίκας Αναγνώστου.*

Νίκος Δ. Πιέρρος
Πολιτικός Μηχανικός

ΑΠΟ ΤΡΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ ΔΑΝΙΗΛ (1869)

Ο Δεσπότης, ο Προηγούμενος και το..... Κλουκινιωτάκι

Ο Αρχιεπίσκοπος¹ Αργολίδος Δανιήλ, κατά κόσμον Δημήτριος Πετρούλιας, γεννήθηκε στο χωριό Συβίστα² (σημερινό Φενεό) το έτος 1798. Υπήρξε δε κατά κοινή ομολογία μία εξέχουσα θρησκευτική προσωπικότητα με πολυσχιδή εκκλησιαστική δράση και πολύπλευρο κοινωνικό και εθνικό έργο στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (Αγγλία). Το 1867, σε ηλικία 69 ετών, εξελέγη Αρχιεπίσκοπος Αργολίδος, την οποία και διεποίμανε επί πενταετία, μέχρι το 1872, οπότε και απεβίωσε. Αναλυτικά με τη ζωή και το έργο του σπουδαίου αυτού εκκλησιαστικού ανδρός, επιφανούς Ιεράρχου και αξίου Ποιμενάρχου έχει ασχοληθεί ο Γ.Θ. Παπαγεωργίου³, πρόσφατα δε ο Κώστας Λύρας αναφέρθηκε ειδικότερα στη διαθήκη του Δανιήλ⁴, την οποία και αναδημοσίευσε από ναυπλιακή εφημερίδα του έτους 1872. Εμείς εδώ θα ασχοληθούμε με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τρεις προσωπικές επιστολές του Δανιήλ προς τον Προηγούμενο της μονής Αγ. Γεωργίου Φενεού Ιωσήφ Χαλκιοπούλο.

Τις επιστολές αυτές ο Δανιήλ έγραψε και απέστειλε στο διάστημα Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1869, όταν βρισκόταν στο δεύτερο έτος της αρχιερατείας του, τρία δε ακριβώς χρόνια πριν εγκαταλείψει τον επίγειο βίο. Καίτοι δε το περιεχόμενό τους είναι ποικίλου ενδιαφέροντος⁵, την προσοχή του αναγνώστη κεντρίζει ένα θέμα, στο οποίο επανέρχεται συνεχώς ο Δανιήλ με παραγγελίες και προσωπικές εκκλήσεις

1. Ο τίτλος οφείλεται στο γεγονός ότι τότε κάθε Μητρόπολις, της οποίας η έδρα συνέπιπτε με πρωτεύουσα νομού, ονομαζόταν Αρχιεπισκοπή. Στην προκειμένη περίπτωση έδρα ήταν το Ναύπλιο, πρωτεύουσα του τότε Νομού Αργολιδοκορινθίας.

2. Εσφαλμένως ο Βασίλειος Ατέσης και εκ τούτου ο Αρχμ. Χρυσόστομος Ι. Δεληγιαννόπουλος αναφέρει ως γενέτειρα του Δανιήλ τη Λακωνία (Βασιλείου Ατέση, *Επισκοπική ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, τ. Α', σ. 158, Αρχμ. Χρυσόστ. Ι. Δεληγιαννοπούλου, *Η Εκκλησία Αργους και Ναυπλίου*, τχ. Α', Αργος 1957, σ. 46).

3. Γ.Θ. Παπαγεωργίου, *Δανιήλ Πετρούλιας από Συβίστα Φενεού Αρχιεπίσκοπος Αργολίδος (1798-1872)*, Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Κορινθιακών Ερευνών, Λοιουράκι 25-27 Μαΐου 1984, σ. 220-222.

4. Κώστα Λύρας, *Η Διαθήκη του Αρχιεπισκόπου Αργολίδος Δανιήλ Πετρούλιας*, περ. *Αίπυτος*, έτος ΣΤ', τχ. 16-17, Ιαν. -Ιούν. 1998, σ. 27-29.

5. Εκτός των άλλων αναφέρονται και σε διάφορες περιουσιακές υποθέσεις του Δανιήλ στη Συβίστα, την διεκπεραίωση των οποίων ανέθετε στον Προηγούμενο Ιωσήφ.

προς τον Προηγούμενο Ιωσήφ. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ο Δανιήλ, όταν υπηρετούσε για ένα διάστημα ως ιερομόναχος στη μονή Φενεού, είχε υπό την προστασία και πνευματική του καθοδήγηση τον νεαρό τότε μοναχό Ιωσήφ, με τον οποίο στη συνέχεια διατηρούσε τακτική αλληλογραφία μέχρι το τέλος της ζωής του. Από αυτήν προέρχονται και οι τρεις επιστολές του 1869, στις οποίες αναφερόμαστε, αποκείμενες σήμερα στο αταξινόμητο αρχείο της μονής Αγ. Γεωργίου Φενεού⁶.

Το θέμα λοιπόν, στο οποίο επανέρχεται συνεχώς ο Δανιήλ στις επιστολές του, σχετίζεται με τη διακαή επιθυμία του να εξασφαλίσει ως δεσπότης, κατά την τότε συνήθεια, έναν “υποτακτικό”, ένα πρόσωπο δηλαδή απολύτου εμπιστοσύνης προερχόμενο από τον εκκλησιαστικό χώρο, άξιο δε ικανό και πρόθυμο να υπηρετεί και να φροντίζει τον δεσπότη σε καθημερινή βάση στην αρχιεπισκοπή. Επίστευε δε ότι καταλληλότερος υποτακτικός θα ήταν κάποιος που να προέρχεται από τον χώρο του μοναχισμού, για τους λόγους που ο ίδιος εξηγεί στην τρίτη των επιστολών. Και σαν τέτοιος προθυμοποιήθηκε αυθορμήτως κατ’ αρχήν να γίνει, όπως προκύπτει από το περιεχόμενο των επιστολών, ο ίδιος ο Προηγούμενος Ιωσήφ, ακολουθώντας και υπηρετώντας τον Δανιήλ στην Αργολίδα. Φαίνεται όμως ότι γρήγορα άλλαξε γνώμη, μη θέλοντας τελικά να εγκαταλείψει το μοναχικό βίο, προτιμώντας έτσι να παραμείνει στη μονή Φενεού. Στενοχωρημένος τότε ο Δανιήλ ζήτησε από τον Ιωσήφ να του στείλει το καλογερόπουλο Αθανάσιο, ένα από τα καλογεροπαίδια που είχε υπό τη δικαιοδοσία του ο Ιωσήφ, τα οποία ήσαν τρόφιμοι της μονής, δόκιμοι δηλαδή που δεν είχαν ακόμη “καρή” μοναχοί. Αλλά και εδώ ο Ιωσήφ μετά αρκετές υπαναχωρήσεις και υπεκφυγές απάντησε τελικά αρνητικώς, λέγοντας χαρακτηριστικά στον Δανιήλ, ότι «ο Αθανάσιος δεν είναι σόι, δεν κάνει για δεσπότη και ότι ετοιμαζόταν να φύγει εγκαταλείποντας τη μονή και επιστρέφοντας στην πατρική του οικία». Ακολουθώντας ο Δανιήλ παρακάλεσε τον Ιωσήφ να μεσολαβήσει στο Ναθαναήλ, έτερο Προηγούμενο της μονής Φενεού, για να του στείλει ένα από τα δικά του καλογερόπουλα, αλλά και εκεί πήρε αρνητική απάντηση. Τελικά ο Ιωσήφ, καιτοι τότε αρκετά άρρωστος, προθυμοποιήθηκε να βρει και να στείλει στο δεσπότη ένα παιδί από την περιοχή Φενεού, αφού συνεννοηθεί προηγουμένως με τον πατέρα του για να εξασφαλίσει την συγκατάθεσή του. Σε αυτήν ακριβώς την χρονική στιγμή (26 Οκτωβρίου 1869) γράφηκε η πρώτη των παρουσιαζομένων τριών επιστολών του Δανιήλ που έχει ως εξής κατά το επίμαχο θέμα:

6. Το αρχείο αυτό, το οποίο περισυνέλευξε και διέσωσε το 1971 ο Μητροπολίτης Κορίνθου κ. Παντελεήμων, κοσμεί σήμερα, μαζί με άλλα εξίσου σημαντικά αρχεία κορινθιακών μονών, το Εκκλησιαστικό Μουσείο Κορινθίας. Στο αυτό Μουσείο φυλάσσονται επίσης η Αργυρά ράβδος (Πατερίτσα), η Μίτρα, ο Σάκκος και Μέγα ομόφορον του Αργολίδος Δανιήλ, ως αδελφού της Ι. Μονής Αγ. Γεωργίου Φενεού.

Τῷ Πανοσιωτάτῳ κ. Ἰωσήφ Χαλκιοπούλῳ εἰς Μονήν Φενεοῦ.

Ἀγαπητέ μοι Ἰωσήφ,

Εἰς τὴν ἐν Ἄργει γραφεῖσαν τελευταίαν σου ἐπιστολὴν ἀπὸ 9 λήγοντος ἀπὴντησα τὴν 11 ἰδίῳ. Ἐκτοτε σοι ἔγραψα περὶ τῆς ἐλεύσεώς σου ἐνταῦθα, περὶ παιδός και περὶ Ἀθανασίου σου, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀπάντησίν σου μέχρις σήμερον ἔλαβον.... Τοῦτο μέ ἔχει ἀνήσυχον καὶ ταραγμένον, διότι ἤμην εἰς ἐντελῆ ἀγνοίαν περὶ πάντων καὶ πρὸ πάντων περὶ τῆς υγείας σου, ἥτις ὡς μᾶς ἔγραφες δέν ἦτο εἰς καλὴν κατάστασιν... Ὅσα εἶχον νά σοι εἶπω, τά εἶπον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς μου ἐκεῖ-
νας. Ἦδη δέν ἔχω ἄλλο τί νά προσθέσω, εἰ μὴ τὴν μεγάλην καὶ ἀπόλυτον ἀνάγκην ἀνθρώπων... Σοι εἶχομαι ὑγείαν καὶ πᾶν ἀγαθόν καὶ ἀναμένω ἀνυπομόνωσ γρα-
φὴν σου. Ἀσπασόν μοι τόν Προηγ. Ναθαναήλ καὶ πάντας τοὺς πατέρας.

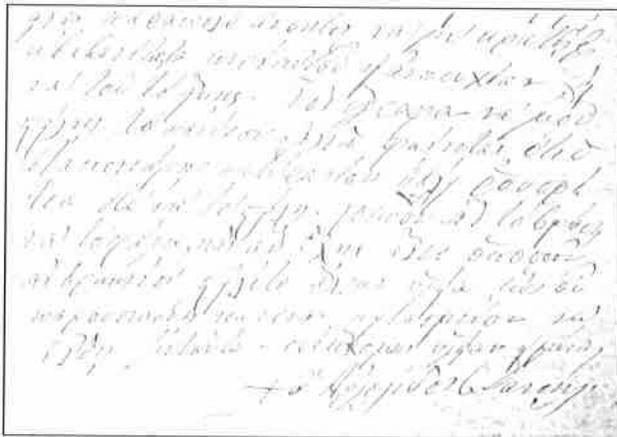
† ὁ Ἀργολίδος Δανιήλ.

Φαίνεται πάντως, ὅτι ὁ Δανιήλ ἐδέχθη τὴν πρόταση τοῦ Ἰωσήφ, ὁ τελευταῖος δηλαδὴ βρήκε ἓνα παιδί ἀπὸ τὴν περιοχὴ Φενεοῦ, ἀλλὰ τό θέμα προσέκρουσε τελικά στον πατέρα τοῦ παιδιοῦ, ὁ ὁποῖος ζητοῦσε ρουσφέτια και ανταλλάγματα. Αυτό προκύπτει ἀπὸ τὴ δευτέρα τῶν ἐπιστολῶν, τῆς 28ης Νοεμβρίου 1869, που ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἀγαπητέ μοι Ἰωσήφ

Τὴν ἀπὸ 17 τρέχοντος γεγραμμένην ἐπιστολὴν σου ἔλαβον χθές 27.... Σοὶ ἔγρα-
φα να μοῦ στείλῃς τό παιδίον, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ διακονιάρχης πατέρας του θέλει
ρουσφέτια διὰ νά τό στείλῃ. Λοιπόν ἄς τό βράσῃ νά τό φάγῃ, καὶ ἂν ἔχῃς ἄλλο
ὅποσοῦν ἀνθρωπινόν στείλε τό. Ἄλλως ὑγεία, ἕως οὗ παρουσιασθῇ κανένα πει-
νασιμένον καὶ ἔλθῃ ζητόντας. Σοὶ εἶχομαι ὑγείαν καὶ μένω,

† ὁ Ἀργολίδος Δανιήλ.

Το τέλος τῆς 2ης ἐκ τῶν τριῶν ἐπιστολῶν

*Δύο καλογερό-
πουλα της μονής
Φενεού μισόν αι-
ώνα αργότερα (δε-
καετία του 1910)
στον εξώστη της
εσωτερικής αυλής
της μονής (Φω-
τογρ. Fr. Boisson-
nas). Είχε τότε η
μονή αρκετά κα-
λογερόπουλα προ-
ερχόμενα κυρίως
από τις γειτονικές
Κλουκίνες (κλου-
κινωτάκια).*

Παρ' όλα αυτά, δεν διεκόπησαν εντελώς οι επαφές και διαπραγματεύσεις με τον πατέρα του παιδιού. Όμως ένα γεγονός ήρθε να ταράξει τα νερά και να προκαλέσει την απογοήτευση, αλλά και τον θυμό του Δανιήλ, όταν πληροφορήθηκε ότι στη Μονή Φενεού το καλογερόπουλο Αθανάσιος εκάρη μοναχός μετονομασθείς εις Αυξέντιο. Έγραψε λοιπόν στις 2 Δεκεμβρίου 1869 μια τρίτη, μακροσκελή αυτή τη φορά, επιστολή προς τον Προηγούμενο Ιωσήφ, παραπονούμενος για την παρελκυστική του τακτική, με δίκαιες, εύστοχες και δηκτικές παρατηρήσεις, με ειρωνικό ενίοτε ύφος, αλλά και χιουμοριστική διάθεση, καταλήγοντας όμως και πάλι στην έκκληση προς τον Προηγούμενο να εξασφαλίσει ένα καλογερόπουλο για τον Δεσπότη. Από την μακροσκελή αυτή επιστολή παραθέτουμε το κυριώτερο μέρος, καθώς και ολόκληρο το υστερόγραφό της, που έχουν ως εξής:

Ἀγαπητέ μοι Ἰωσήφ,

Σοι ἀπάντησα εἰς τὴν ἀπὸ 16 Νοεμβρίου ἐπιστολήν σου διὰ τοῦ πνευματικοῦ μας πατρός ἀγίου Κορινθίας⁷ παρακαλέσας αὐτόν νά σοι διαβιβάσῃ ἐπισημως τὴν ἐπιστολήν μου διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Ἦδη ἀπαντῶ εἰς τὴν ἀπὸ 26 ἐκπνεύσαντος....

Πιά, ἀγιώτατε Προηγουμένε, ἤδη σέ ἐπιασα εἰς τὰ πράσσα. Εἰς προηγουμένην σου ἐπιστολήν μοι ἔγραφες, ὅτι ὁ Ἀθανάσιός σου εἶναι ἔτοιμος νά φύγῃ, ὅτι δέν εἶναι σοῖ (δηλ. διὰ τὸν Δεσπότην, ἀλλά διὰ τὸν ἀρμαθίας εἶναι σοῖ καὶ παρασσί), ὅτι καὶ ὅτι καὶ τῶνα καὶ τᾶλλο. Νά ὅμως, ὁ μὴ σοιλῆς Ἀθανάσιος ἐκάχη μοναχός καὶ μετωνομάσθη Αὐξέντιος. Τό ὄνομα τοῦτο μοι συνεκίνησεν τὴν καρδίαν καὶ ἔρρευσαν θερμά δάκρυα! Εἶθε νά μιμηθῇ τὰς ἀρετάς.... Ἀλλά μέ τό συμπάθιο, ἀγιώτατε Προηγουμένε, ἐκεῖ ὅπου μᾶς ἐχρεωστοῦσαν μᾶς ἐπῆραν καὶ τὸν γάϊδαρόν μας; Ἠλπίζαμεν δηλαδή νά ἔχωμεν τὸν ἀγαπτόν Ἰωσήφ, κατὰ αὐθόρμητον ἐπιθυμίαν καὶ ὑπόσχεσιν του, καὶ δέν ἀπηλαίωσαμεν οὔτε τὸν νέον Αὐξέντιόν του! Ὡστε ἐπαλήθευσεν ἡ παροιμία «Ἀθηναῖοι καὶ Θηβαῖοι καὶ κακοὶ Μυτιληναῖοι, ἄλλα λέγουσι τό βράδυ καὶ ἄλλα κάμνουν τό πρωί». Ἀλλά ἄς γίνῃ καλά ὁ ἀγαπητός Ἰωσήφ, ἄς χειροτονηθῇ διάκονος καὶ ὁ Αὐξέντιος, καὶ κατόπιν ἔχει ὁ Δεσπότης ῥάματα διὰ τὴν καπότητα τοῦ ἀγιωτάτου Προηγουμένου....

Ἄσπασόν μοι τὸν κύριον Ναθαναὴλ καὶ πάντας τοὺς ἀδελφούς τῆς Μονῆς μας, διότι καὶ ἐγὼ εἶμαι μέλος τῆς Μονῆς Φενεοῦ, ἦν καὶ θεωρῶ ὡς ἰδικήν μου. Μὴ φοβηθῆτε ὅμως, ὅτι θά ζητήσω ἐφέτος τὴν διακονίαν μου. Τοῦτο ἐπιφυλάσσομαι νά πράξω ἀκολούθως. Εὐχόμενός σε καὶ τοὺς σοὺς μένω.

ὁ γέροντάς σου
† Ἀργολίδος Δανιήλ

Υ.Γ. ἂν δέν φέρῃ αὐτοῦ τό παιδί ὁ διακονιαροπατέρας του, ἢ ἂν τό φέρῃ καὶ ὁ ἱατρός ἰδῇ ὅτι δέν εἶναι ἐντελῶς καλά, τότε ἄς μείνῃ. Ἐπειδὴ ὅμως οὔτε ἐσύ, οὔτε ὁ Ναθαναὴλ μοι στέλλετε κανέν ἀπὸ τὰ καλογηρόπουλά σας, ἀφοῦ ἔχετε ἀπὸ μιά

7. Πρόκειται για τον γηραιό τότε Μητροπολίτη Κορινθίας Αμφιλόχιο, με τον οποίο ο Δανιήλ είχε φιλικούς δεσμούς και στενή συνεργασία από το 1858, όταν ως εφημέριος τότε της Ελλ. Κοινότητας του Μάντισσετερ (όπου τον είχε στείλει η Ιερά Σύνοδος εκτιμώντας τις πολύτιμες ικανότητές του) συγκέντρωνε συνεχώς και έστελνε στην Κόρινθο στον Αμφιλόχιο χρηματική και άλλη βοήθεια για την περιθαλψη των σεισμοπαθόν. Στον Αμφιλόχιο λοιπόν, ως έμπιστόν του πρόσωπο, ενεχείρισε ο Δανιήλ την επιστολή προς τον Πρωηγ. Ιωσήφ παρακαλώντας να την διαβιβάσει ο ίδιος δια τον φόβον, όπως λέει, των Ιουδαίων.

λικοφαμελιά ό καθένas σας, διά ταύτα σοι δίδω έντολήν νά φροντίσης κανένα κλουκινιωτάκι⁸ 12-25 χρόνων, τό όποϊον νά γνωρίξη όλίγα γραμματάκια, και πρό πάντων νά είνai έξυπνον, διότι έβαργιέσθησa από τούς κουτούς, και τό όποϊον νά κρατήσης μαζί σου διά τινας μήνας νά γυμνασθῆ εις τήν χουλιάραν τήν καλογηρικήν και εις τās λουπās ύπηρεσίας, νά τριφτῆ μέ τά άλλα καλογηρόπουλα, νά διαβάξη ένίστε τα καλογηρικά γράμματα τῆς έκκλησίας, νά φάγη και καλογηρικόν ξύλον, ώστε νά έξυπνήσῃ, και όταν τό ίδης νά γίνῃ σωστόν διαβαλόπουλον τότε νά μοῦ τό στείλῃς, διότι τό παιδί διά νά γίνῃ δεσποτικόν ανάγκη νά φάγη καλογηρικόν σκαμπίλι και νά έμβῃ εις τήν καλογηρικήν στρίβλαν....

Η υπογραφή του Δανιήλ στο τέλος της 3ης επιστολής προς τον Ιωσήφ:

ό γέροντάς σου
† Αργολίδος Δανιήλ.

Δεν γνωρίζουμε, αν ο Προηγούμενος Ιωσήφ εξασφάλισε τελικά για τον Δανιήλ το ζητούμενο... Κλουκινιωτάκι. Μέσα όμως από την τρίτη αυτή και μακροσκελή επιστολή διαφαίνεται η αγωνιώδης προσπάθεια ενός Δεσπότη που ενόψει της μοναξιάς και του επερχομένου γήρατος, έχοντας όπως ο ίδιος λέγει “απόλυτον ανάγκην ανθρωπών”, αναζητεί επιμόνως υποτακτικό για να τον υπηρετεί και να τον φροντίζει. Υπό το αναγκαίο αυτό πρίσμα πρέπει να ιδεί κανείς το περιεχόμενο των επιστολών, αναγόμενος συνάμα και στις ειδικότερες συνθήκες της τότε εποχής. Όσο για την επιχειρηματολογία, το ύφος και την φρασεολογία που μετέρχεται ο συντάκτης, δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι απευθύνεται ελεύθερα και χωρίς προσχήματα σε πολύ οικείο, αγαπητό και έμπιστο πρόσωπο, πνευματικό του τέκνο στη μονή Φενεού, τον αγιώτατον, όπως λέει, κ. Προηγούμενον Ιωσήφ Χαλκιόπουλον. Πάντως ως προς το καλογερόπουλο Αθανάσιο που εκάρη μοναχός μετονομασθείς σε Αυξέντιο, πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Ιωσήφ δικαιώθηκε πλήρως. Δύο δηλαδή δεκαετίες αργότερα ο Αυξέντιος εξέλεγή Ηγούμενος της μονής Φενεού και διακρίθηκε για τις ρηξικέλευθες πρωτοβουλίες και τις άοκνες προσπάθειες προς αναβάθμιση του κύρους και την περιφρούρηση των συμφερόντων της ιστορικής μονής.

8. Καταγόμενο δηλαδή από τις γειτονικές Κλονκίνες ή Κλονκινόχωρια, τα καλαβρυτινά δηλαδή χωριά του τ. δήμου Νωνάκιδος Ζαρούχλα, Αγία Βαρβάρα, Περιστέρα, Χαλκιάνικα, Σόλο κ.ά. Από τη γειτονική αυτή περιοχή προέρχονταν ανέκαθεν οι πλείστοι των μοναχών και ηγουμένων της μονής Φενεού.

Acropole de Phéacé

Ακρόπολις των Φηαικών

Acropolis of Phaeacians

Σπύρος Μιχόπουλος

Δύο παλιές φωτογραφίες

Πάει καιρός τώρα που αναδιφώντας τον κατάλογο στη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη της Βουλής, έπεσα τυχαία πάνω σε ένα παλιό λεύκωμα. Για άλλο έψαχνα και άλλο βρήκα. Στην καρτέλα ο τίτλος γραμμένος στα γαλλικά έλεγε “La Grèce-Les Monuments, les Paysages, les Habitants” (Η Ελλάδα-Τα Μνημεία, Τα Τοπία, οι Κάτοικοι).

Μου κίνησε την περιέργεια και το ζήτησα από την υπάλληλο για να δω αν στα τοπία συμπεριλαμβάνονταν και ο δικός μας μικρός τόπος. Και «ὦ τοῦ θαύματος». Στη σελίδα 241 φιγουράρει η φωτογραφία του Φενεού που βλέπουμε εδώ και στην αμέσως επόμενη, τη 242 στο ίδιο φύλλο, η φωτογραφία της Στυμφαλίας που βλέπουμε στην απέναντι σελίδα. Τώρα θα μου πείτε σιγά το θαύμα και σπουδαία τα λάχανα, αφού σήμερα είμαστε όλοι φωτογράφοι, ακόμα και τα μικρά παιδιά. Σήμερα ναι, όμως οι φωτογραφίες αυτές είναι των αρχών του περασμένου αιώνα, δηλαδή μιας μακρινής εποχής και ίσως έχουν να μας πουν κάτι διαφορετικό από εκείνα που βλέπουμε σήμερα.

Φυλλομετρώντας λοιπόν το λεύκωμα –είναι σε καλή σχετικώς κατάσταση– δοκίμασα μία ακόμη έκπληξη. Η εισαγωγή, τα κείμενα, τα χόλια και οι λεζάντες που συνοδεύουν τις πολύ καλές φωτογραφίες (αυτονόητο ότι είναι ασπρόμαυρες) είναι του μεγάλου Αυστριακού ποιητή δραματουργού και δοκιμογράφου Hugo von Hofmannsthal (Ούγκο φον Χόφμανσταλ) ενός ανθρώπου του πνεύματος, με ελληνι-

Kunim des Burghügels (Stymphalos) gegen Osten gesehen

Crête de la Colline du Château (Stymphale), vue vers l'est

Summit of the Hill of the Citadel (Stymphalos), looking east

κή προφανώς παιδεία και με ουσιαστική σχέση με την ελληνική γραμματεία, αφού τα περισσότερα έργα του είναι δράματα ελληνικής θεματογραφίας (Αλέξανδρος και Άλκιστις, Οιδίπους Τύραννος, Οιδίπους και σφίγγα, Λήδα και Κύκνος, Ηλέκτρα, Πενθέας κ.α.). Όμως, πέρα από αυτά, υπάρχουν και τα πεζά του με το γενικό τίτλο «Στιγμές στην Ελλάδα» που απηχούν το βαθύ ελληνικό βιώμα του και ασφαλώς έχουν να κάνουν και με όλα όσα γράφει, στο λεύκωμα για το οποίο μιλάμε.

Στο λεύκωμα αυτό αναφέρεται ότι: επανεκδόθηκε στο Βερολίνο το 1924 από τον εκδοτικό οίκο Ernst Wasmuth, σε νέα συμπληρωμένη και βελτιωμένη έκδοση αλλά δεν γνωρίζουμε πότε και πού έγινε η πρώτη. Εκείνο που ξέρουμε όμως είναι ότι ο Χόφμανσταλ επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1908. Συνεπώς μπορούμε εξ αυτού να εικάσουμε ότι κάπου εκεί γύρω πρέπει να έγινε η πρώτη έκδοση.

Να γυρίσουμε όμως στις φωτογραφίες. Σε εκείνη του Φενεού, σε πρώτο πλάνο φαίνεται ο λόφος που οι ντόπιοι ονομάζουν κουτρούλοπυργο, πάνω στον οποίο ήταν η ακρόπολη και στην πλαγιά του η αρχαία πόλη με τα ιερά και το Ασκληπιείο. Δεξιά διακρίνεται ένα κτίσμα με κολώνες μπροστά και στο βάθος η Δουρδουβάνα. Η λεξάντα στα γερμανικά, γαλλικά και αγγλικά, το μόνο που γράφει είναι «Η ακρόπολις του Φενεού». Στη λεξάντα της φωτογραφίας της Στυμφαλίας αναγράφονται, επίσης στις τρεις γλώσσες, περισσότερες λέξεις. «Από την κορυφή του λόφου με το κάστρο του Στυμφάλου, απενίζοντας προς την ανατολή», παρατίθεται όμως, και ένα μικρό επεξηγηματικό σχόλιο που λέει «Στυμφαλία, ερείπια της αρχαίας πόλεως στην ονομαστική λήψη από τις Στυμφαλίδες όρνιθες στο μύθο του Ηρακλή».

Δημήτριος Νικ. Λύρας
 Νομικός – Συγγραφέας

Ο καιρός της σποράς και του θερισμού στο Φενεό

Οι ιστορικές αναφορές επάνω σε θέματα που σχετίζονται με τις αγροτικές εργασίες σε παρωχημένους καιρούς συγκινούν τους παλιούς και διδάσκουν τους νεότερους. Οι μεν παλιοί άνθρωποι έχουν την ευκαιρία ν' ανακαλέσουν στη μνήμη τους την παράδοση και να μεταφερθούν μερικές δεκαετίες πίσω, σε νοσταλγικές εποχές, τότε δηλαδή που η πρόοδος και η καταλυτική ανατροπή στις μεθόδους καλλιεργείας της γης, στις μεταφορές των γεωργικών προϊόντων, αλλά και στη δομή της ζωής τους δεν είχε κάμει ακόμη την εμφάνισή της. Οι δε νεότεροι και εννοώ όσοι δεν είχαν την τύχη (την ευτυχία θα ήταν η πιο σωστή έκφραση) να ζήσουν την παλιά οργανική ζωή του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού στο χωριό, στην ύπαιθρο και στο χωράφι βοηθούνται να κατανοήσουν την επίμοχθη προσπάθεια των προηγούμενων γενεών, για επιβίωση μέσα από την καλλιέργεια του σίτου, που ήταν το κυριότερο αγροτικό προϊόν.

Στα πλαίσια λοιπόν ενός ευρυτάτου θέματος που είναι «ο άρτος ο επιούσιος, μέσα από την αλυσίδα των παραδοσιακών εργασιών στο Φενεό», η ενδιαφέρουσα αναφορά στον καιρό της σποράς και του θερισμού ασφαλώς είναι η σπουδαιότερη. Οι δύο αυτές εργασίες μαζί με τον αλωνισμό ήταν οι πιο σημαντικές στον ετήσιο κύκλο, για την εξασφάλιση του σιταριού και την παρασκευή του ψωμιού. Το σιτάρι αποτελούσε από τα πανάρχαια χρόνια τη βασική διατροφή του ανθρώπου. Πρέπει να γνωρίζουμε ότι στις χώρες που πρωτοκαλλιεργήθηκε αυτό το δημητριακό, δημιουργήθηκαν και οι πρώτες ανθρώπινες εγκαταστάσεις, δηλαδή οι πρώτες πόλεις στον κόσμο και από τότε άρχισαν ν' αναπτύσσονται οι πρώτοι πολιτισμοί. Οι ειδικοί μελετητές της ιστορίας του πολιτισμού διατείνονται, ότι και στην Ελλάδα η καλλιέργεια του σίτου σχεδόν όπως στην Αίγυπτο και στις χώρες της πρώσου Ασίας, άρχισε πρώιμα, δηλαδή από τη Νεολιθική εποχή.

Όλοι γνωρίζουμε πόσο πανάρχαια ιστορία έχει η γη του Φενεού, που κατοικήθηκε από το αρχαιότατο Ελληνικό φύλο, τους Αρκάδες. Σ' αυτήν λοιπόν από την πρώτη εποχή του χαλκού αναπτύχθηκε η καλλιέργεια του σίτου και δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι στην

πλούσια μυθολογία της περιοχής η θεά της γεωργίας Δήμητρα αναφέρεται περισσότερο από κάθε άλλη θεότητα. Αυτή είχε την πρώτη θέση στη λατρεία των Φενεατών και την ονόμαζαν Θεομία, Κιδαρία και Ελευσινία, οργανώνοντας προς τιμήν της λαμπρές γιορτές και προβαίνοντας σε μυστηριακές ιεροτελεστίες. Επίσης πρέπει να έχουμε υπ' όψιν, ότι η λατρεία αυτή μορφοποιήθηκε από τους Μυκηναϊκούς χρόνους, γιατί η Δήμητρα ή Δημήτηρ ήταν η θεά Γη-Μήτηρ (τροφός των ανθρώπων). Ο περιηγητής Πausανίας που πέρασε από το Φενεό κατά τον 2ο μ.Χ. αιώνα αναφέρει ότι, όπως πίστευαν οι κάτοικοι, η ίδια η θεά είχε έλθει στην περιοχή. Εκεί οι πρώτοι που τη δέχτηκαν και τη φιλοξένησαν ήσαν οι Φενεάτες Τρισάυλης και Δαμιθάλης. Εκείνη λοιπόν δίδαξε σ' αυτούς την καλλιέργεια των σιτηρών και των οσπρίων και παρέδωσε τους σχετικούς καρπούς με εξαίρεση τα κουνιά.

Όμως η καλλιέργεια του σίτου ανά τους αιώνες, που με μια σειρά εργασιών μάζευαν τον θρεπτικό καρπό του, ήταν επίπονη και διαρκής και πολλές φορές δεν αντάμοιβε τους κόπους των αγροτικών πληθυσμών. Παρά το γεγονός ότι το φυτό αυτό δεν απαιτεί και πολλές φροντίδες, συνέβαινε λόγω αντιξοοτήτων και δυσμενών καιρικών συνθηκών, όπως ανομβρία, δισκρασία ανέμων κλπ. να χάνεται ή να μην είναι επαρκής η σοδειά. Τότε εκείνη η έλλειψη συμπληρωνόταν από το κριθάρι ή όπως στα νεότερα χρόνια από το αραποσίτι, ακόμη δε και από άλλους καρπούς. Ο πατέρας της ιστορίας Ηρόδοτος ονομάζει τους Αρκαάδες, άρα και τους Φενεάτες «Βαλανηφράγους», καθότι χρησιμοποιούσαν ως τροφή και τα βελανδία.

Η κυριότερη όμως αρνητική προϋπόθεση για την επάρκεια των σιταριού ήταν το άγονο της γης. Φανταστείτε τι θα συνέβαινε όταν κλείναν οι καταβόθρες της λίμνης Φενεού και κατακλύζονταν από τα νερά οι εύφορες εκτάσεις του κάμπου. Από ανάγκη τότε η καλλιέργεια μεταφερόταν στα ορεινά και πετρώδη εδάφη των πλαγιών στα γύρω βουνά. Οι μάντρες με τις ξερολιθιές που διατηρούνται ακόμη, πιστοποιούν αυτό το γεγονός. Για τη φτώχεια της γης γενικά στην Ελλάδα μιλούσαν οι αρχαίοι συγγραφείς από την εποχή του Ομήρου. Πασίγνωστο ήταν το «λεπτόγαιον» της Αττικής και της Αρκαδίας. Ο παραπάνω ποιητής λέει ότι «δεν κάρπιζεν ο σίτος, αν δεν έβρεχε κανονικά ο Δίας και αν δεν έστελνε ζωογόνες τις πνοές των ανέμων του». Το άγονο και το ορεινό της χώρας οδήγησε τον Ηρόδοτο να γράφει ότι «η φτώχεια υπήρξεν πάντοτε σύντροφος των Ελλήνων». Αυτά όλα τα δεδομένα από τους αρχαίους χρόνους δεν έχουν σχεδόν καθόλου μεταβληθεί μέχρι σήμερα. Ο θερμομετρικός χαρακτήρας των περιοχών της χώρας μας δεν άλλαξε από την αρχαιότητα μέχρι τις ημέρες μας, ούτε κατά ένα βαθμό, όπως έδειξαν στις πρόσφατες δεκαετίες ειδικές μελέτες για τη βλάστηση του Φοίνικα. Η αρχή και το τέλος των εποχών έμειναν σταθερά και οι περίοδοι της σποράς και του θερισμού είναι ίδιες ακριβώς από τα χρόνια του Ησιόδου (8ος – 7ος αιώνας π.Χ.). Δεν άλλαξε λοιπόν το κλίμα, όπως δεν άλλαξε και το ανάγλυφο της χώρας, άρα και η γενική κατάσταση του περιβάλλοντος. Παρά τις κάποιες ενδείξεις για διαταραχή της αιώνιας ισορροπίας στο κλίμα και για έντονα καιρικά φαινόμενα, που απασχολούν τους ειδικούς τον τελευταίο καιρό, γενικά στο φυσικό περιβάλλον της Ελλάδας διαμέσου των αιώνων δεν επήλθεν αλλαγή.

Η μόνη αλλαγή ήταν η εισαγωγή κάποιων νέων φυτών, που δεν υπήρχαν κατά την αρχαιότητα και τους μέσους χρόνους, όπως της πατάτας, της ντομάτας και άλλων που συμπληρώνουν τη διατροφή των Ελλήνων. Όμως η μεταβολή που έχει ριζικά και καθοριστικά συμβεί είναι στις παραδοσιακές μεθόδους καλλιέργειας, στα εργαλεία και γενικά στη σειρά των από την αρχαιότητα και τους μέσους χρόνους παραδοσιακών εργασιών, που οι παλιές κοινωνίες μαζί και η Φενεάτικη μέσω αυτών προσπαθούσαν να επιβιώσουν, εξασφαλίζοντας τον άρτο τους. Η αλλαγή αυτή οφείλεται στην απεριόριστη τεχνική πρόοδο και εξέλιξη, όπου τα μηχανήματα έδωξαν τα παλιά εργαλεία και τα πολλά εργατικά χέρια. Ισοπέδωσαν μια παμπάλαια διαχρονική κατάσταση, αλλάζοντας τους ρυθμούς της ζωής και εξαλείφοντας την παλιά γραφικό-

τητά της. Η απεριόριστη πρόοδος στα οχήματα, στα γεωργικά μηχανήματα και στα εργαλεία αύξησε βέβαια σε πολλαπλάσιο βαθμό την παραγωγή σιταριού, λόγω της βαθιάς άρωσης και λόγω της χρήσης χημικών λιπασμάτων, αλλά προσέδωσε στη ζωή των αγροτικών πληθυσμών περισσότερο άγχος, μεγάλη μονοτονία και καταθλιπτική πεζότητα. Έδιωξε τα γαϊδούρια, τα μουλάρια και τ' άλλα από τη γεωργία και τις μεταφορές και όχι μόνον αυτό, αλλά τείνει να εξαφανίσει αυτά τα ζώα από την περιοχή, όπως συνέβη παλαιότερα με τα βόδια αροτήρες. Παροπλίστηκε και σκούριασε το παραδοσιακό αλέτρι, το δρεπάνι, η οβάρνα, η δοκάνα και τόσα άλλα σύνεργα της αγροτιάς, που κατάντησαν μουσειακά αντικείμενα.

Ας επανέλθουμε πάλι μέσα σ' εκείνη τη σταθερότητα του κλίματος και των παραδοσιακών εργασιών, που δεν είχαν διαταράξει ούτε οι αναστατώσεις από τις μετακινήσεις των πληθυσμών, ούτε οι βαρβαρικές επιδρομές, ούτε τα πιο καταστροφικά πολεμικά γεγονότα, ούτε οι ερημιώσεις της γης και ούτε τέλος οι κατά συνέπεια οπισθοδρομήσεις του πολιτισμού. Ήλθε όμως κάποιος καιρός που συνέβη η αλλαγή. Αυτή έφερε μια καταλυτική ανατροπή στη ζωή, στις συνήθειες, στις γιορτές, στα ενδιαφέροντα και στα πανηγύρια του κόσμου.

Ας πάμε μεριciές δεκαετίες πίσω. Δε χρειάζεται πολλές. Τέσσαρες ή το πολύ πέντε. Ήσαν τα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος του μεγάλου πολέμου και αυτά ήσαν τα τελευταία χρόνια μέσα στο αμετάλλακτο της ζωής από την πανάρχαια εποχή, που η γη οργανώταν ακόμη με τους παλιούς παραδοσιακούς τρόπους και ο σπόρος έπεφτε στη γη το μήνα Νοέμβρη. Αυτό γίνεται στους ορεινούς και κακοχείμους τόπους. Ο ποιητής Ησίοδος στο έπος του «*Εργα και Ημέρα*» ποίημα διδακτικό γράφει:

«Ν' αρχίζετε τη σπορά όταν οι κόρες του Άτλαντα οι Πλειάδες δύνουν»

Εννοώντας τον πασίγνωστο αστερισμό της Πούλιας, που δύνει, κατά το λαό, στις είκοσι τρεις του Νοέμβρη, την ώρα που ανατέλλει ο ήλιος. Αλλά και οι παροιμίες του λαού μας την ίδια οδηγία δίνουν όταν λένε: «*Το Νοέμβρη μήνα σπείρε*» ή «*Το Νοέμβρη νόει και σπείρε*». Κι ακόμη «*Η Πούλια βασιλεύει και πίσω παραγγέλνει, ούτε τσοπάνης στα βουνά ουδέ ξενγάς στους κάμπους*». Πρέπει να γνωρίζουμε ότι οι Πλειάδες των αρχαίων, δηλαδή η Πούλια λατρεύονταν και ως θεότητες και ο αρχαίος ποιητής τις θέτει ως ρόσημο του χρόνου, γιατί στους γεωργικούς πληθυσμούς της αρχαιότητας λαμβάνονταν ως αφετηρία των εποχών.

Περισσότερο κατατοπιστικός με τις οδηγίες του για τη σπορά του σίτου είναι ο συγγραφέας της όψιμης αρχαιότητας, ο Κασσιανός Βάσσος. Στο σύγγραμμά του «*Γεωπονικά*» παρέχει όλες τις απαραίτητες συμβουλές για όλο το φάσμα των γεωργικών εργασιών κατά εποχή και είδος καλλιέργειας. Για το χρόνο της σποράς λοιπόν, γράφει τα εξής:

«Άρχεσθαι σπείρειν τόν σίτον από Πλειάδων δύσεως ήτις έστι τή πρό τριών ειδών Νοεμβρίου. Παύσασθαι τόν σπόρον ταίς τροπαίς ταίς χειμεριναίς πρό καλενδών Ίανουαρίου»

Γι αυτό το θέμα η λαϊκή σοφία είναι παραστατική μέσα από την παροιμία που λέει «*Τον Γενάρη το σιτάρι διάβολος θε να το πάρει*». Καθ' ότι του σιταριού το φυτό που έχει σπαρθεί το καταχείμωμο δε θ' αντέξει στην παγωνιά και θα εξουθενωθεί.

Ας έλθουμε τώρα στο θερισμό του καρπού της Δήμητρας. Κατά τον ποιητή Ησίοδο, ο θερισμός πρέπει ν' αρχίζει, όταν ανατέλλουν οι κόρες του Άτλαντα οι Πλειάδες. Η ανατολή τους συμβαίνει στις τρεις του Απριλή και συμπίπτει με την ανατολή του ήλιου. Προσθέτει όμως ότι αυτές μένουν ακόμη κρυμμένες σαράντα ημερώνυχτα, όπως γυρίζει ο χρόνος και ξαναεμφανίζονται. Τότε πρέπει ο γεωργός ν' ακονίζει το δρεπάνι του. Δηλαδή αν στις τρεις του Απριλή προσθέσουμε σαράντα ημέρες (κατά τους αστρονόμους σαράντα τέσσερις), μαζί με τη διαφορά των δέκα τριών ημερών του παλαιού (Ιουλιανού) ημερολογίου, τότε φθάνουμε στο μήνα Ιούνιο που γίνεται ο θερισμός των σπαρτών. Γι αυτό κι ο μήνας τούτος ονομαζόταν «Θερι-

στής». Βέβαια ο ποιητής αναφέρεται στο θερισμό του σιταριού στις πεδιάδες και γενικά στα χαμηλότερα μέρη. Όμως η συμβουλή του αρχαίου ποιητή με την οποία συνιστά στους γεωργούς να κάμνουν μερικές δουλειές γυμνοί, όπως λ.χ. της σποράς και του οργώματος, έχει την έννοια ότι αυτές πρέπει να γίνονται, όταν επικρατεί καλοκαιρία, για ν' αποφεύγονται ορισμένες δυσμενείς συνέπειες. Για παράδειγμα το όργωμα και η σπορά κάτω από καιρικές συνθήκες βροχής, ευνοεί την ανάπτυξη της αγρώσεως, δηλαδή της αγριάδας που αποπνίγει το σιτάρι.

Μετά το θερισμό πρέπει να πούμε λίγα λόγια, στη βάση των αρχαίων αντιλήψεων, για τον αλωνισμό, που τον διαδεχόταν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το πολύ σε είκοσι ημέρες, δηλαδή στον επόμενο μήνα τον Ιούλιο, που λεγόταν «Αλωνάρης». Ο αλωνισμός ήταν ένα πολύ χαρμόσυνο γεγονός και χαιρετιζόταν με ενθουσιασμό, τόσο από τους συγγενείς που πήγαιναν να ευχηθούν, όσο και τους περαστικούς διαβάτες του δρόμου που βρισκόταν το αλώνι. Με ενθουσιώδης ιαχές διατύπωναν τις πιο θερμές ευχές στο νοικοκύρη, όπως: «Καλοφάγοτο! Καλά μπερεκέτια! Δηλαδή καλά πλούτη. Χίλια μόδια! (Το μόδιον ή ο μόδιος ήταν βυζαντινή μονάδα μέτρησης του σίτου, όπου ένας μόδιος ισούται με οκτώ και τρία τέταρτα του χιλιογράμμου). Τόσο εγκάρδιες ήσαν οι ευχές εκείνες, που αμειψολούσαν μεγάλη ηθική ανταμοιβή του νοικοκύρη για τους μόχθους ενός ολόκληρου χρόνου και γι' αυτό τις θυμούνται ακόμη οι παλαιοί, όπως θυμούνται και τ' άλλα, που γύριζαν τρέχοντας στ' αλώνι, από το δροσερό πρωινό μέχρι το βράδυ, ή τα μουλάρια που έσερναν τη δοκάνια δηλαδή το ντουγένη. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παιδιά περιέμεναν με χαρά τούτο το γεγονός και τρελαίνονταν ν' ανεβαίνουν στο ντουγένη, να πέφτουν και να κάνουν τούμπες επάνω στο λώμα που διαμορφωνόταν.

Το αλώνι ήταν το σημαντικότερο ακίνητο για το γεωργό μετά το σπίτι και το χωράφι. Ο αρχαίος συγγραφέας των «Γεωπονικών» συμβουλεύει κάτι που όλοι αντιλαμβάνονται, όταν βρεθούν σ' ένα παλιό αλώνι στην άκρη και κυρίως επάνω από το χωριό. Λέγει λοιπόν εκείνος: «τὴν ἄλω ἐφ' ὑψηλοῦ τόπου κατασκευάζειν χρῆ, ἵνα ἐτοιμῶς τὸν ἄνεμον ἵποδέχεται». Είναι η ίδια συμβουλή που έδιναν οι παππούδες μας για την επιλογή του τόπου του αλωνιού: «τ' αλώνι να το φτιάχνεις σε ψηλό μέρος για να το πιάνει ο αέρας, που θα χωρίσει με το λίχνισμα το σιτάρι από τ' άχυρο». Με τούτη την τελευταία εργασία του αλωνισμού ολοκληρωνόταν η διαδικασία σύναξης του σίτου στις αποθήκες (κασόνια) του κάθε νοικοκυριού. Αυτά τα νοικοκυριά είχαν την οικονομία τους, που στηριζόταν κυρίως στο σιτάρι και με τη συμπαραγωγή και άλλων προϊόντων που έδινε η γη και η κτηνοτροφία, έφταναν στη στοιχειώδη αυτάρκεια, πάντοτε βέβαια στα πλαίσια της λιτοδίαιτης ζωής.

Το σπιτικό της Αρχαιότητας, των Μέσων και των Νεωτέρων χρόνων, μέχρι και την έκτη δεκαετία του αιώνα που έφυγε, ακόμη και για ομάδες ανθρώπων που δεν ασχολούνταν κατ'επάγγελμα με την καλλιέργεια της γης, υπήρξε αγροτικό και τα ρήματα «σπείρω και θερίζω» αποτελούν απλές αλλά κυριαρχικές έννοιες στη ζωή των αγροτικών και μη πληθυσμών.

Ας αρχίσουμε από την αρχαιότητα. Όταν οι Αθηναίοι εν όψει της ναυμαχίας της Σαλαμίνας ζήτησαν χρησμό από τον Απόλλωνα των Δελφών, η Πυθία απάντησε διαφορούμενα χρησιμοποιώντας τα ρήματα σπείρω και θερίζω ως εξής:

«Ω θεία Σαλαμίνα θα καταστρέψεις εσύ παιδιά γυναικών τότε που θα σπέρνεται ο καρπός της Δήμητρας ή τότε που θα θερίζεται.»

Λόγω της μεγάλης σπουδαιότητας στη ζωή του λαού τα ρήματα αυτά απέκτησαν και μεταφορική σημασία. Έτσι, λοιπόν στο κατά Μάρκον Ευαγγέλιον διαβάζουμε την γνωστή παραβολή του Κυρίου, όπου λέγει ότι: «*Ἐξήλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείραι τὸν σπόρον αὐτοῦ.* Σπόρος είναι ο λόγος του Θεού και σπορά το κήρυγμά του, που θα φυτρώσει στη καλή γη, δηλαδή στις ψυχές των ανθρώπων, όταν τον δεχτούν, για να φέρει καρπὸν εκατονταπλασίονα.

Επίσης η έννοια αυτών των ρημάτων λαμβάνεται τόσο θετικά όσο και αρνητικά, κυρίως για αφηρημένα πράγματα σε αρκετές περιπτώσεις όπως:

«Ἐκείνος ἐσπείρε τον σπόρον της ελευθερίας και τώρα φύτρωσε το δέντρο της» ή *το έθνος θα θερίσει τον γλυκύν καρπὸν*». Ενώ αντίθετα λέγεται για τα κακά που δημιουργούνται κυρίως μέσα από μια μακροχρόνια διεργασία όπως: *«Ἐσπείρε ανέμους για να θερίσει θύελλες»* ή άλλως, *«ἐσπείρε το σπόρο του κακού ή τα ζιζάνια, για να ν' ανακατώσει τον κόσμο»*. Είναι μια ρήση που λέγεται για όποιον προκαλεί τη διχόνοια.

Ακόμη όταν ο λαός ήθελε να παραστατικοποιήσει τα κακά που προξενούσαν οι σιτοδείες (η έλλειψη σίτου ή ψωμιού), οι επιδημίες και γενικά οι διάφορες θανατηφόρες αρρώστιες στον κόσμο, έλεγε: *«Τους θέρισε η πείνα, η τους θέρισε η πανούκλα ή το θανατικό που έπεσε»*. Αυτά λοιπόν όσον αφορά στη σπορά, στο θερισμό και στον αλωνισμό του σίτου.

Όμως οι καιροί άλλαξαν, όπως είπαμε, και οι παλιές ημέρες, που η Ελληνική παράδοση ως καθοριστικός παράγοντας επηρέαζε ή ρύθμιζε τα έργα των ανθρώπων στην Ελληνική ύπαιθρο, πέρασαν χωρίς επιστροφή. Μαζί τους έφυγε και μια ζωή, που τη χαρακτήριζε το κάλλος και η απλότητα. Σε μας δε, που ευτυχίσαμε κάποτε να τη ζήσουμε, μονάχα μια νοερή επιστροφή θ' απομένει, καθώς θα «αναμνησκόμεθα» των αρχαίων ημερών, όταν θα συμβαίνει να γιορτάζονται ή ν' αναπαρίστανται παλιές εργασίες με τα έθιμά τους και θ' ανακαλούνται περασμένα γεγονότα.

Είναι αδύνατον το να μη μας διακατέχει εσαεί ένας συναισθηματικός προβληματισμός και να μην εμφολεύει μέσα μας μια διαρκής ανησυχία, για τις συνέπειες των αλλαγών που επήλθαν στη ζωή μας κατά τις τελευταίες δεκαετίες ή και για τις άλλες, που σαν κακά θα ενοκήψουν ακόμη στο μέλλον. Γι' αυτό έρχονται στιγμές που αναπτύσσεται στην ψυχή μας μια αντίδραση ενάντια στη διαφθορά, που επέφερε εκείνη η αλλαγή στο χαρακτήρα των ανθρώπων. Είναι πρωτοφανές το γεγονός, όταν μέσα από μια ιστορική διαδρομή χιλιετηρίδων των ανθρωπίνων κοινωνιών στις χώρες που άνθησαν οι πανάρχαιοι πολιτισμοί, να συμβεί μια τέτοια μεταβολή, που μόνον οι ιλιγγιώδεις ρυθμοί ανάπτυξης θα μπορούσαν να την επιφέρουν. Εξ αιτίας αυτής, εξατομικεύτηκαν οι επιδιώξεις του καθ' ενός, νεκρώθηκε η ζέση της αλληλοβοήθειας που διέκρινε τα άτομα της παλιάς αγροτικής κοινωνίας κατά τις δύσκολες περιστάσεις του βίου. Τέλος έλειψε το πνεύμα συνεργασίας στις αγροτικές δουλειές, όπως στο θερισμό και τον αλωνισμό και το σπουδαιότερο χάθηκε από τους ανθρώπους του μόχθου η ευθυμία, που και τη φτώχεια παραμέριζε.

Αικατερίνη Πολυμέρου Καμηλάκη

Διευθύντρια
του Κέντρου Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΜΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΑΛΩΝΙΣΜΟΥ

Αλώνια κι αλωνίσματα... στη Γκούρα Κορινθίας

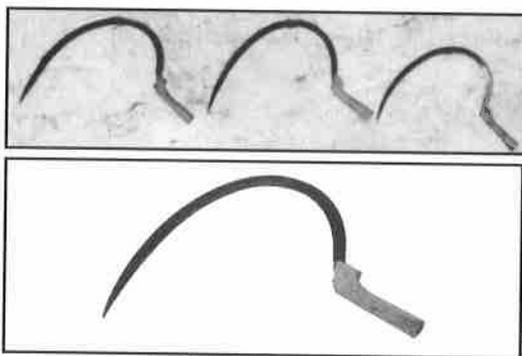
Τον Ιούλιο του 2004 ο Σύλλογος Γυναικών Φενεού συνεπικουρούμενος από τον Δήμο Φενεού Κορινθίας επέλεξε να «αναπαράσχει» τον αλωνισμό, στο πλαίσιο των καλοκαιρινών εκδηλώσεών του. Έτσι στο ορεινό χωριό Γκούρα, έγινε προσπάθεια για αναπαράσταση της διαδικασίας αλωνισμού σε μια πλαγιά με ερατεινή θέα. Αλώνια που είχαν χρόνια να δεχθούν θημωνιές και ζώα για το αλώνισμα, ζωντάνεψαν, ...με άχυρο έστω, και ξαναάφησαν το πανηγύρι του αλωνισμού, υπό τους ήχους οργάνων και ασμάτων. Επρόκειτο για μια αναπαράσταση, της αγροτικής εργασίας. Στο γεγονός δόθηκε δημοσιότητα, αφού εκτός των κατοίκων της περιοχής, το παρακολούθησε η κρατική τηλεόραση, η οποία και το μετέδωσε σε εθνικό δίκτυο. Η παρουσία επισήμων προσέδωσε στην εκδήλωση τον χαρακτήρα γιορτής. Παράλληλα λειτούργησε ως μια ευκαιρία για την συνάντηση των λίγων κατοίκων που ζουν μόνιμα στην περιοχή με τους εντός και εκτός της Ελλάδος αποδήμους. Πριν από τρία χρόνια (2001) ο Σύλλογος Αγιοπετριτών Αττικής, με εμπνευστές τον αείμνηστο μουσικοσυνθέτη Στέφ. Βασιλειάδη και τη σύζυγό του Μαρία, είχαν την ιδέα να παρουσιάσουν στο χωριό τους, τον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας, σε ντόπιους και ξένους, τον τρόπο με τον οποίο γίνονταν ο θερισμός και ο αλωνισμός στο αλώνι του Πάνου Σαβούρδου στη θέση Ξηροκάμπι - Τ' Αρμύρι. Ήταν ένα πανηγύρι με τη συμμετοχή των Αγιοπετριτών και κατοίκων των γύρω χωριών.

Η τάση να παρουσιάζονται, πέρα από τους χορούς και τα τραγούδια, που ως τώρα αποτελούσαν τα κύρια στοιχεία των τοπικών εκδηλώσεων, και γεωργικές και επαγγελματικές συνήθειες, οι οποίες έχουν εγκαταλειφθεί λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας, δείχνει την επιθυμία των παλαιότερων να «ξαναζήσουν» ξεχασμένες ασχολίες της νεότητάς τους αλλά και των νέων να γνωρίσουν άγνωστες τεχνικές συγκομιδής των καρπών. Επειδή όμως η παραδοσιακή τεχνολογία και οι διαδικασίες της

Εικ. 1 Μεταφορά σταχνών στο αλώνι.

έχουν εγκαταλειφθεί για πολλές δεκαετίες, και οι λεπτομέρειες διεξαγωγής τους ενδιαφέρουν ιδιαίτερα. Έτσι θεωρούμε απαραίτητη, για την τεκμηριωμένη αναπαράστασή τους, προκειμένου να έχουν ψυχαγωγικό αλλά και εκπαιδευτικό χαρακτήρα, τη συνδρομή των ειδικών λαογράφων και τη χρησιμοποίηση της σχετικής βιβλιογραφίας. Για την περιοχή του Φενεού μάλιστα η σχετική βιβλιογραφία είναι πλούσια και διαφοριστική και οι αρμόδιοι για την αναπαράσταση φορείς μπορούν να προσφύγουν με ασφάλεια.

Εικ. 2 Δρεπάνια

Ένα πολύ σοβαρό θέμα σ' αυτές τις προσπάθειες διατήρησης στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού μας περιοχής είναι η διατήρηση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, που ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τις σχετικές συνήθειες. Αλωνισμός χωρίς τη συντήρηση τουλάχιστον ενός αλωνιού θεωρούμε ότι είναι σκορδαλιά χωρίς σκόρδο. Σημειώνω ακόμη ότι τα αλώνια θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν επιπλέον ως χώροι περιπάτου, λόγω της εξαιρετικής τους θέσης σε σχέση με τους οικισμούς. Ας τα ξανασκεφθούν όλα αυτά οι προοδευτικοί και δραστήριοι τοπικοί άρχοντες. Θα βελτιώσουν τις καλοκαιρινές τους εκδηλώσεις και θα διασώσουν παράλληλα στοιχεία του παραδοσιακού πολιτιστικού περιβάλλοντος για τις νεότερες γενιές με σεβασμό και αξιοπιστία.

Η γεωργική τεχνολογία συνέβαλε ώστε εδώ και αρκετές δεκαετίες να έχουν εγκαταλειφθεί τα εργαλεία θερισμού και αλωνισμού. Η αντικατάσταση με θεριζο-αλωνιστικές μηχανές των δρεπανιών και της δοκάνας οδήγησε στην εγκατάλειψη του χώρου των αλωνιών αλλά και

των σχετικών με τη διαδικασία των αγροτικών εργασιών εθίμων. Έτσι τα αλώνια, χώροι «μαγεμένοι» και μαγευτικοί, όπου χόρευαν οι νεράιδες και οι μάγισσες κατέβριζαν το φεγγάρι για τα μάγια τους, χορτάρισαν και έχασαν τη μαγεία που ασκούσαν στην ψυχή των κατοίκων... Σε τοποθεσίες με θέα, κάτω από τον ίδιο έναστρο ουρανό, περιμένουν...

Σήμερα τα εργαλεία θερισμού¹ αποτελούν μόνο μουσειακά αντικείμενα: το

Εικ. 3 Δοκάνια (ντουγένι)

1. Στεφ. Δ. Ημέλλου, *Die Erntegeräte in Griechenland, Λαογραφικά*, τ. Β', Ποικίλα, σ. 298-300, όπου παρατίθεται και φωτογραφικό υλικό και χάριτης διαδόσεως των θεριστικών εργαλείων.

Εικ. 4 Αλώνισμα. Αναπαράσταση (Ιούλιος 2004)

δρεπάνι, η κόσα, η παλαμαριά προέκταση και προστασία του ανθρώπινου χεριού για τη συγκομιδή των δημητριακών.

Το δρεπάνι (διρπάν') είναι σιδερένια ημικυκλική λεπίδα με δόντια ή χωρίς δόντια και ξύλινη λαβή. Το οδοντωτό έχει ενδεχομένως την αρχή του στην αρχαιότητα και θυμίζει την «άρπην καρχαρόδοντα» του Ησιόδου, που χρησιμοποιούνταν επίσης στο θερισμό. Στον ελληνικό χώρο είναι ευρύτερα γνωστό ένα μεγαλύτερο δρεπάνι, το λελέκι, το οποίο χρησιμοποιούσαν όλοι οι επαγγελματίες θεριστές. Για την προστασία των χεριών των θεριστών χρησιμοποιήθηκε ένα ξύλινο γάντι, η παλαμαριά και πάλι από τους επαγγελματίες θεριστές σε περιοχές που είχαν πολλά δημητριακά. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσαν κουρέλια που τυλίγονταν στο αριστερό χέρι των θεριστών για να μη τους κόβουν τα στάχυα, όπως συμβαίνει και στην περιοχή του Φενεού².

Μετά το θερισμό κουβαλούσαν με τα ζώα τα δεμάτια στο αλώνι όπου γινόταν η θημωνιά, η οποία φυλασσόταν από τους γεωργούς για τον κίνδυνο κλοπής ή πυρκαγιάς, γεγονός που χαρακτηριζόταν θεομηνία και κακοσημαδιά και αποδιδόταν στην οργή κάποιου αγίου για την μη τήρηση της αργίας κατά την εορτή του. Προστάτες της σοδειάς στο αλώνι θεωρούνταν οι άγιοι που γιορτάζουν τον Ιούλιο (Αλωνάρη) και η τήρηση της αργίας της εορτής τους ήταν επιβεβλημένη. Ως πιο αυστηρή θεωρούνταν η Παναγία η Βλαχέρα ή Βλαχέραινα, που γιορτάζεται στις 2 Ιουλίου εις ανάμνηση της καταθέσεως της εσθίτος της Παναγίας στο ναό των Βλαχερνών. Ήταν κυρίως γνωστή ως Καψοδεματούσα. Την ίδια τιμωρία επέβαλλαν, κατά την επικρατούσα αντίληψη, η αγία Κυριακή (7 Ιουλίου) και η Αγία Μαρίνα (17 Ιουλίου). Η τελευταία, σύμφωνα με την παράδοση από την Αλωνίσταινα Αρκαδίας, «τιμώρησε τον παπά που

2. Για τον θερισμό στην Γκούρα βλ. εκτενώς Βασ. Σαρή, *Λαογραφικά Σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας. Πηγές του λαϊκού Πολιτισμού 2Α, Κέντρον Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τ.Α', Αθήνα 2003, σ. 187-207.*

Εικ. 5 Λίχισμα

αλώνισε την ημέρα της εορτής της. Άνοιξε η γης και τον κατάπιαε μαζί με τ'άλογα... φαίνεται ακόμα τ' αλώνι. Και λένε πως κάθε χρόνο της αγιά Μαρίνας ακούγεται ο παπάς που σκούζει: «Ά, Μαρίνα, ά!». Ακόμη ο Προφήτης Ηλίας, έφορος των ανέμων μεταξύ άλλων, εξασφάλιζε ευνοϊκό άνεμο για τον αλωνισμό. Έτσι στην Κύπρο, για παράδειγμα, του προσέφεραν «μίαν τητανιάν δια να πέψει τον αέραν του», την οποία εξέθεταν σε ψηλό μέρος, ώσπου να φουσήξει αέρας³.

Η διαδικασία του θερισμού, του αλωνισμού και της διαλογής του καρπού συνοδεύεται, εκτός από τα μαγικοθησκευτικά έθιμα, και από τραγούδια.

*Ου θέρους κ' η παλαμαριά κι τον βαρύ διρπάνι
Μου κάμαν του κουρμάκι μου σα μαύρου πουδουπάνι.*

*Σαράντα δράμια σίδηρου κι δικαπέντι ξύλου
Μου κάμαν του κουρμάκι μου σα μαραμένον φύλλον⁴.*

*Πανάθεμα ποιός ζήλευεν αμπέλια κι χωράφια
δε ζήλευε μια λυγερή ξανθή και μαυρομάτα,
που θέριζε ξυπόλυτη κι από νερό σκασμένη.
Σκύφτει να βάλει τη χεργιά κι τη γεμίζει δάκρυα,
σκύφτει να δέσ' το δεματ'ό κι το μοιρολογάει⁵.*

Αποθέρι – Σταυρός- Δράκος

Όταν αποθέριζαν, άφηναν σε μια άκρη του χωραφιού ένα κομμάτι τετράγωνο «αθέριγο» και είχαν τη συνήθεια να το σταυρώνουν. Στέκονταν στις τέσσερις άκρες του τετραγώνου τέσσερις «σταχολόγοι», άντρες, κ' εκείνος που το σταύρωνε πέντε. Ένας σταχολόγος άρχιζε να κόβει πρώτα τη γραμμή από τη μια ως την άλλη άκρη και να πάει θερίζοντας στην άλλη κι έτσι οι θερισμένες αράδες ήταν σα σταυρός. Αυτά τα στάχυα τα έκαναν ένα χερόβολο και το έλεγαν σταυρό και λέγαν πως «είναι τ' αφεντικού τα γένεια, επειδή, όταν

3. Γ. Α. Μέγα, *Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήναι 1963, σ. 222-223.

4. Θανάση Κιζλάρη, *Αγροτικός βίος των Θρακών, Λαογραφία*, τ. 12 (1938), σ. 405-406.

5. Δημ. Γ. Γκαβανά, *Τραγούδια ξενιτειάς. Δημοτικά Δυτ. Μακεδονίας, Θεσσαλνίκη* 1977, σ. 36, αρ. 37.

αρχινούσαν το θέρο, ξουριζόνταν και έκοβαν τα μαλλιάρ τους κι όσο να τελειώσουν δε ματαξουριζόνταν. Μονάχα άμα έκοβαν το σταυρό, πάει να πη τα γένεια τ' αφεντικού, τότες κι αυτοί ξουριζόνταν».

Άμα έκαμαν το σταυρό κι άλλοι τέσσερις σταχολόγοι άρπαζαν όλοι αντάμα τον αφεντικό και τον σήκωναν ψηλά φωνάζοντας: Τάξε! Τάξε! Κι ο αφεντικός έταζε είτε μια κόττα είτε κρασί είτε ό,τι άλλο ήθελε».

Τα δεμάτια τα έκαναν θημωνιές. Κατόπιν τα μετέφεραν στο αλώνι. Εκεί αλώνιζαν με άλογα. Όταν φυσούσε άέρας γινόταν το λίχνισμα. Αν το σιτάρι τύχαινε να είναι λίγο νοπό το άπλωναν για λίγες μέρες στον ήλιο. Με τον ίδιο τρόπο θέριζαν και αλώνιζαν τη βρώμη και το κριθάρι. Στα μετέπειτα χρόνια (δεκαετία του '60) ήρθαν οι αλωνιστικές μηχανές, οι οποίες αντικατέστησαν τη δουλειά, που έκαναν τα άλογα με το πάτημα των σταχυών. Μεγάλο συνεργείο με αλωνιστική μηχανή και το πρώτο μηχανοκίνητο εργαλείο είχαν κάποιοι επιχειρηματίες. Γύριζαν όλη την επαρχία από χωράφι σε χωράφι τον Αλωνάρι και έβγαζαν το σάρι. Τώρα υπάρχουν οι θεριζοαλωνιστικές μηχανές, που κάνουν και τις δύο δουλειές μαζί (θέρισμα και αλώνισμα ταυτόχρονα)⁶.

Για τον αλωνισμό, πριν από την εισαγωγή των αλωνιστικών μηχανών, απαραίτητο ήταν το αλώνι, ιδιωτικό ή κοινόχρηστο, σε μέρος που να το φυσούν οι περισσότεροι άνεμοι (ξάγναντο), στρωμένο με πέτρα (πετράλωνο, μαρμαρένιο) ή χωματάλωνο, στρωμένο με χώμα που με ειδική προετοιμασία κάθε χρόνο γινόταν λείο και καθαρό. Το σχήμα του είναι πάντοτε κυκλικό, διαμέτρου έξι τουλάχιστον μέτρων με ένα ξύλινο στέλεχος στο κέντρο το στοιχερό ή στρόυρα από το οποίο εξαρτώνται τα ζώα που αλωνίζουν τον καρπό. Ο κύκλος περιορίζεται με όρθιες πέτρες για να μη φεύγει ο καρπός.

Το κύριο εργαλείο για τον αλωνισμό είναι η δοκάνη (αδοκάνη, ντουγένι), η οποία αποτελείται από δύο πλατειά σανίδια προσαρμοσμένα μεταξύ τους. Τα σανίδια αυτά από την μία πλευρά φέρουν δόντια από σκληρή πέτρα (στουρναρόπετρα) ή μεταλλικά (μεταγενέστερα) ελάσματα για να θρυμματίζουν τα στάχυα. Η δοκάνη συρόταν πάνω στα στάχυα από το ζώο που χρησιμοποιούνταν για τον αλωνισμό. Για να αυξήσουν το βάρος της πάνω στη δοκάνη κάθετα ένα παιδί ή μια γυναίκα ή ακόμη προσέθεταν με-

Εικ. 6 Δριμόνισμα

6. Γεωργ. Α. Ντελόπουλον, Κεραμιδιά Ηλείας: Χθες, σήμερα, αύριο, Αθήνα 2000, σ. 190-192.

γάλες πέτρες. Επιπλέον για τον αλωνισμό ήταν απαραίτητο το *δικράνι*, διχαλωτό ξύλο για να γυρίζουν τα στάχυα, ο *σύρτης* για να μαζεύουν το θρυμματισμένο άχυρο, το *καρπολόι*, ξύλινο εργαλείο με πέντε δόντια για το λίχνισμα του καρπού. Επίσης το *φτυάρι* για το λίχνισμα και το μάζεμα του καρπού. Τέλος το *δρεμόνι* (*δερόν'*) κόσκινο με μεγάλες οπές για το λίχνισμα του καρπού και το κόσκινο για το κοσκίνισμα και των τελευταίων υπολειμμάτων σε χώματα και σιόνη.

Τα έθιμα που συνδέονται με τον αλωνισμό σχετίζονται με την πρώτη και την τελευταία ημέρα εργασίας στο αλώνι για τη συγκομιδή των καρπών και απηχούν αρχαίες αγροτικές τελετουργίες (για παράδειγμα τα αρχαιοελληνικά Θαλύσια, προσφορά του πρώτου άρτου, «θαλύσιος άρτος» στη Δήμητρα⁷ και άρση της απαγορεύσεως για την κατανάλωση των προσφερομένων προϊόντων, ως «απαρχών»).

Οι αλλαγές και οι βελτιώσεις στην γεωργική ζωή δεν οδήγησαν τις νεότερες γενιές των αγροτών σε εντατικότερες καλλιέργειες. Η αστυφιλία οδήγησε στην εγκατάλειψη της γεωργίας και συνακόλουθα των παλαιών μεθόδων καλλιέργειας, πολύ δε περισσότερο των σχετικών αρχέγονων αγροτικών εθίμων. Για τους λόγους αυτούς κάθε αναβίωση συγκεκριμένων εθίμων μιας περιοχής πρέπει να συνοδεύεται από μια έρευνα, με τη βοήθεια ειδικών, των λαογράφων, ώστε να γίνεται σωστά, κατά τις παραδοσιακές συνήθειες της περιοχής.

Η αγροτική κοινότητα ορθώς αποδέχεται τον εκσυγχρονισμό στην τεχνολογία και την οικονομία. Η αλλοίωση όμως της πολιτισμικής της φυσιογνωμίας θα οδηγήσει σε μια τουλάχιστον ανιαρή ομογενοποίηση του αστικού και αγροτικού χώρου.

7. Γ.Α. Μέγα, *Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήνα 1963, σ. 245-47.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Γ. Α. Μέγα, *Ελληνικά εορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Αθήνα 1963
 Στ. Δ. Ήμελλος-Αικατερ, *Πολυμέρον-Καμηλάκη, Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού* (Ερωτηματολόγιο), Αθήνα 1983, όπου και βασική βιβλιογραφία.
 Μουσείο Μπενάκη, *Παραδοσιακές καλλιέργειες*, Αθήνα 1978
 Βασ. Π. Σαρχής, *Λαογραφικά Σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας, πηγές του Λαϊκού Πολιτισμού 2Α*, εκδ. Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τ.Α', Αθήνα 2003, επιμ. Αικ. Πολυμέρον - Καμηλάκη.

Σπύρος Κων. Μιχόπουλος

“Ο ἄρτος ἡμῶν”
καί
“το ψωμί - ψωμάκι”

Εισαγωγικά.

Οι διατροφικές συνήθειες ενός τόπου, υπαγορεύονται από τους γεωγραφικούς παράγοντες, τις κλιματολογικές συνθήκες και τις δυνατότητες παραγωγής που παρέχει. Από την άποψη αυτή μπορούμε να δεχτούμε ότι στην Κορινθία και γενικότερα στην Πελοπόννησο υπάρχουν τρεις ζώνες, η παραλιακή, η ημιορεινή και η ορεινή, που, ως προς τη διατροφή των πληθυσμών που τις κατοικούν, παρουσιάζουν μεν κάποιες ομοιότητες έχουν όμως και ουσιώδεις διαφορές που επιβάλλονται από την ίδια την πραγματικότητα.

Αυτονόητο είναι ότι αναφέρομαι σε διατροφικές συνήθειες παλαιότερων εποχών, δηλαδή στη λεγόμενη παραδοσιακή διατροφή των κατοίκων της τρίτης ζώνης, της ορεινής, από την οποία προέρχεται και ο γράφων και έζησε εκεί την εποχή της νεότητάς του, μια εποχή που η νέα γενιά ευτυχώς ή δυστυχώς - δεν ξέρω τι από τα δύο - δε γνώρισε ποτέ. Σήμερα, όπως όλοι γνωρίζουμε, έχουν εντελώς αλλάξει τα πράγματα, δηλαδή έχουν έρθει τα πάνω κάτω, και το λόγο δεν έχουν πλέον οι λαογράφοι, αλλά οι κοινωνιολόγοι, οι οικονομολόγοι και δεν ξέρω ποιοί άλλοι.

Η διατροφή των κατοίκων των ορεινών περιοχών της Πελοποννήσου, που με αρχαίους όρους μπορούμε να οριοθετήσουμε ως Αρκαδία στην οποία υπάγονταν ο Φενεός και η Στυμφαλία, δεν παρουσιάζει μεγάλες διαφορές και όποιες υπάρχουν από χωριό σε χωριό, οφείλονται στην ευφορία ορισμένων τόπων. Αντίθετα είναι πολλές οι ομοιότητες, και κοινός περίπου ο τρόπος διατροφής και σε τούτο συντείνουν όπως είπαμε οι τοπικές συνθήκες που ελάχιστα παραλλάζουν, και τα κοινά ήθη και έθιμα, πολλά από τα οποία έρχονται από την εποχή του Ομήρου.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι η διατροφή εδώ κινείται πάνω σε τέσσερις άξονες. Πρώτο και κύριο στοιχείο της διατροφής είναι το ψωμί στο οποίο και εστιάζεται το ενδιαφέρον της συνοπτικής αυτής αναφοράς η οποία έχει την καταβολή της σε μια εκπομπή της κρατικής Τηλεόρασης όπου είχαμε κληθεί να μιλήσουμε για το ψωμί μαζί με τη Διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κυρία Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη.

«Όλα είναι υφάδια της κοιλιάς και το ψωμί στημόνι» λέει χαρακτηριστικά ο λαός για να περιγράψει με αυτή την τόσο παραστατική παροιμιακή έκφραση τη σπουδαιότητα που έχει το ψωμί στη διατροφή. Τα άλλα που ακολουθούν είναι τα υπόλοιπα τοπικά παραγόμενα προϊόντα της γης κατανεμημένα σε κλάδους, όπως όσπρια, λα-

χανικά, φρούτα, κρασί κ.α. τα κτηνοτροφικά προϊόντα και αυτά σε κλάδους όπως γάλα, τυρί, βούτυρο, γιαούρτι και άλλα είδη τυροκομικών, και τέλος το κρέας στο οποίο περιλαμβάνονται και τα προϊόντα της οικιακής χοιροτροφίας και ορνιθοτροφίας, το κνήγι και τα ψάρια των λιμνών και των ποταμών, όπου υπάρχουν.

Το καθημερινό ψωμί

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα το ψωμί είναι η βασικότερη καθημερινή τροφή των Ελλήνων και αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο διαίτας των αγροτικών αλλά και των ημιαστικών και αστικών πληθυσμών.

Ας μην ξεχνάμε ότι είναι ένα από τα κύρια αιτήματα της κυριακής προσευχής. «Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον». Το ψωμί της ημέρας θέλει πρώτα να εξασφαλίσει ο άνθρωπος, και για τα άλλα έχει ο Θεός.

Το ψωμί παρασκευάζεται με αλεύρι κυρίως από σιτάρι, αλλά και σε διάφορες προσμίξεις με κριθάρι, με σίκαλη και καλαμπόκι ή αραποσίτι όπως αλλιώς λέγεται.

Στα χωριά μας καλλιεργούνταν παλαιότερα τρία είδη σιταριού: ο τσουγκριάς, η ζουλίτσα και το μαυραγάνι ή ασπρόσταρο και το ψωμί που γινόταν από το αλεύρι τους ήταν πολύ νόστιμο. Μετά τον πόλεμο ήρθαν, από την Αμερική κυρίως, και άλλα είδη σιταριού «εξευγενισμένα» και μεγαλύτερης στρεμματικής απόδοσης.

Το «γέννημα» όποια σύνθεση δημητριακών και αν έχει, πρέπει πρώτα να πλυθεί, να καθαριστεί και να στεγνώσει καλά για να πάει στο μύλο να αλεστεί. Στη Στυμφαλία και το Φενεό υπήρχε κατά την προβιομηχανική εποχή ένα δίκτυο νερόμυλων σε λογικές από τα χωριά αποστάσεις όπου άλεθαν τα σιτηρά. Μερικοί δούλευαν μέχρι τη δεκαετία του 60 και ένας στο Φενεό, υποτυπώδως έστω, δουλεύει ακόμα. Οι πιο πολλοί μύλοι, που βρίσκονταν στα λεγόμενα μυλοτόπια, κείτονται σήμερα σε σωρούς ερειπίων ανάμεσα σε πλούσια βλάστηση.

Το ζύμωμα του ψωμιού γινόταν συνήθως μια φορά την εβδομάδα από τα θηλυκά μέλη της οικογένειας που έπρεπε απαραίτητα να γνωρίζουν να

ζυμώνουν και να φουρνίζουν. Γι' αυτό η μάνα μάθαινε την «τέχνη της ζυμωτικής» σε κάθε μία από τις κόρες της με τη σειρά καθώς μεγάλωναν. Η νοικοκυρά κοσκίνιζε αποβραδής στο σκαφίδι το αλεύρι που προοριζόταν για ζύμωμα και με μικρή ποσότητα από αυτό «ανάπιανε» το προζύμι και το άφηνε σκεπασμένο σε ζεστό μέρος ως το πρωί για να φουσκώσει, να «γίνει». Πολύ πρωί την επομένη έρχιγε το προζύμι στο σκαφίδι με το κοσκινισμένο αλεύρι και το απαιτούμενο αλατισμένο χλιαρό νερό και άρχιζε το ζύμωμα με τις γροθιές της, ώσπου το ζυμάρι να μην κολλάει στα χέρια και στο σκαφίδι. Ακολούθως έπλαθε τα περιβόητα καρβέλια που έμπαιναν στην πινακωτή τυλιγμένα με το πεσσίρι για να «γίνουν» κι' αυτά «ν' αβγατίσουν» όπως έλεγαν, και αφού τα σκέπαζε τα σταύρωνε με μια τελετουργική κίνηση και πήγαινε να ανάψει το φούρνο.

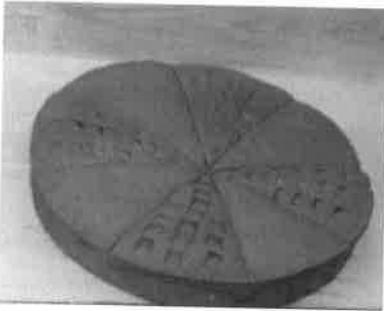
Το φούρνο τον έκαιγαν οι γυναίκες με κλαρί συνήθως από πουρνάρι που πολλές φορές το κουβαλούσαν οι ίδιες «ζαλιά» στην πλάτη τους και ανακάτευαν τη φωτιά με ένα μακρύ ξύλο το «φουρνόξυλο» που καμιά φορά το επέσειαν και απειλητικώς. (Θα σε πάρω με

χουν οι επαγγελματικοί φούρνοι» οι οποίοι σήμερα τροφοδοτούν και τα χωριά με ψωμί, γιατί ελάχιστες είναι πλέον οι νοικοκυρές που εξακολουθούν ακόμα να ζυμώνουν.

«Το ψωμί ψωμάκι»

Ψωμί από καθαρό σιταρένιο αλεύρι που λεγόταν "καθάριο ή αγνό" έτρωγαν οι ευπορώτερες οικογένειες. Οι φτωχότερες, για να τα βγάλουν πέρα, έτρωγαν ψωμί από σμιγάδι, δηλαδή από σιτάρι και κριθάρι αλεσμένο μαζί. Επίσης ψωμί, ο θεός να το κάνει, γινόταν και από σκέτο κριθάρι ή σιτάρι-κριθάρι και σίκαλη ή καλαμπόκι, ή από σκέτο καλαμπόκι, την ηρωική μπομπότα που μάλλον ηρωική ήταν η γενιά που τράφηκε και μεγάλωσε με αυτή. Η μπομπότα παρασκευάζονταν με δύο

τρόπους, ως "ανεβατή" όταν περιείχε προζύμι, τη βλέπουμε εδώ, και ως "λειπή" χωρίς προζύμι. Και στις δύο περιπτώσεις δε γινόταν καρβέλι αλλά έμπαινε σε ταιρί αλειμμένο με λάδι για να μην κολλήσει. Που και που η μπομπότα γινόταν και γλυκό και στην περίπτωση αυτή το καλαμποκάλευρο ζυμωνόταν με πετιμέζι, καρύδια και σταφίδες.

Το ψωμί του ξωμάχου συνοδευόταν συνήθως από ξερό κρεμμύδι ή και σκόρδο, με λίγες ελιές και λίγο τυρί, αν υπήρχαν κι αυτά. Όλα αυτά αποτελούσαν το συνηθισμένο προσφάι που έπαιρνε μαζί του ο γεωργός όταν πήγαινε στο χωράφι. Στο χωριό μου το Μπάσι (Δροσοπηγή σήμερα) λέγεται μάλιστα και ένα ανέκδοτο, που μόνο ανέκδοτο δε μπορεί να είναι. Καθώς έφευγε πρωί - πρωί για το χωράφι ένας νιόπαντρος ζευγολάτης που είχε πάει σάγγραμπρος, ζήτησε από τη γυναίκα του να του βάλει στο ταγάρι με το ψωμί εκτός από το καθιερωμένο κρεμμύδι και καμιά σκελίδα σκόρδο, έτσι για ποικιλία. Κι εκείνη αγανακτισμένη για τη σπατάλη που θα έκανε ο άντρας της του απάντησε. *Εμ σου βάλω κρεμμύδι εμ θέλεις και σκόρδο. Τρωμάρα σου που θα γίνεις εσύ ποτέ νοικοκύρης.*

Όσο κι' αν αυτό φαίνεται αστείο, στο βάθος του βρίσκεται ο απόηχος μιας πραγματικότητας. Της φτώχειας και της ανέχειας που έδερνε τον κοσμάκη των χωριών μας σε μια άλλη εποχή όχι και τόσο μακρινή, που η στέρηση επέβαλε οικονομία ακόμα και στο κρεμμύδι και τον έκανε να λέει το «ψωμί-ψωμάκι».

Θυμάμαι ακόμη και ένα άλλο ιλαροτραγικό περιστατικό που δεν ξέρω αν, όταν το ακούσει κανείς, πρέπει να γελάσει ή να κλάψει. Οι γονείς μου είχαν νερόμυλο που τον δούλευα κι' εγώ στα νεανικά μου χρόνια ως μυλονόπουλο και μπορώ να είπω ότι δε μας έλειψε το σιταρένιο ψωμί και θυμάμαι πως όταν το έβγαζε η μάνα μου από το φούρνο μοσχομύριζε όλη η γειτονιά.

Κάποια μέρα που είχε ξεφουρνίσει το ψωμί ήρθε μια γειτόνισσα και της ζήτησε να της δώσει λίγο. «Μωρ' Κατίνα δε μου δίνεις λίγο σιταρένιο ψωμί, να το πάω στα παιδιά μου να προσφαισουν την μπομπότα;» της έδωσε η μάνα μου ένα καρβέλι ολόκληρο. Το πήρε ευχαριστώντας την και καθώς κατέβαινε τις σκάλες, άρχισε να το τρώει η ίδια και τούλεγε μονολογώντας «Έχε χάρη καημένο μου που θέλω να σε πάω και στα παιδιά, απ' αλλιώς θα σ' έτρωγα ούλο η μαυρούλα».

Αυτά βέβαια συνέβαιναν σε μια εποχή όπου, όντας ακόμα παιδιά του δημοτικού θυμάμαι, με ένα ανγό παίρναμε μια καραμέλα από το μαγαζί του μπάρμπα-Κυριάκου και δεν τη κόβαμε, αλλά τη μοιράζαμε ακριβοδίκαια με τις «γλυπιές», τρεις γλυπιές ο καθένας με τη σειρά και μετά πάλι από την αρχή, ξαναπέρναγε από στόμα σε στόμα ώσπου να σωθεί. Μια εποχή που δύσκολα μπορεί να καταλάβει η καταναλωτική γενιά της αφθονίας των ημερών μας.

Να σημειώσουμε εδώ ότι οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών μας είναι από αρχαιότερων χρόνων λιτοδίαιτοι και από τη φύση τους ολιγαρκείς. Βαλανιφάγους λέει τους Αρκάδες ο Όμηρος. Η έννοια του λιτοδίαιτου που ταυτίζεται κυρίως με το ψωμί και ένα ελάχιστο συμπλήρωμα από ελιές ή κρεμμύδι ή λίγο τυρί –ας μη ξεχνάμε το περιβόητο «ψωμοτύρι» που έχει και αλληγορική σημασία– συνδέει την καθημερινή διατροφή με την οικονομία της έλλειψης, ακόμη και της ένδειας που χαρακτηρίζαν ένα μεγάλο μέρος του πληθισμού του αγροτικού μας χώρου. Στον αστικό χώρο τον πεινασμένο άνθρωπο της πόλης ενσαρκώνει ο αιωνίως νηστικός Καραγκιόζης, που δε χόρτασε ψωμί ούτε και όταν πέρασε στη θεματογραφία του Θεάτρου Σκιών ως «Καραγκιόζης φούρναρης» που τον βλέπουμε εδώ σε εξώφυλλο δίσκου του Ευγένιου Σπαθάρη. Το λιτοδίαιτο συνιστά την άμεση προσαρμογή στα ιδανικά της

αντάρκειας και της νηστείας, όπως αυτά επιβάλλονταν και από την κυρίαρχη την εποχή εκείνη θρησκευτική ιδεολογία. Και αξίζει να μεταφέρω εδώ μια μαρτυρία του 1796 από τη Δημητσάνα. «Και ζώμεν δημητζανίτικα, πότε με μολόχες, πότε με τζικνίδες, πότε με λάπαθα, πότε με βρούβες, πότε με σαλιάγκους, πότε μ' αριάνι, πότε με μοναχόν ψωμί».

Το ψωμί της χαράς και της λύπης

Το ψωμί είναι το κυρίαρχο σύμβολο του κύκλου της ζωής από τη γέννηση μέχρι το θάνατο και λειτουργεί μεταφορικά ανάμεσα στο θεϊκό και το ανθρώπινο, τη φύση, το σώμα και τη γονιμότητα. Στις περιπτώσεις αυτές ζυμώνεται τελετουργικά με αλεύρι από το καλύτερο σιτάρι και πλάθεται σε ιδιαίτερα σχήματα με περίτεχνα σχέδια.

Από το αλεύρι αυτό ζυμώνονταν τα εορταστικά και τα λατρευτικά ψωμιά όπως τα πρόσφορα για την λειτουργία και οι άρτοι για την αρτοκλασία (θα αναφερθούμε πιο κάτω σ' αυτά), αλλά και άλλα ψωμιά, οι διακοσμημένοι εορταστικοί άρτοι της λαϊκής μας παράδοσης για χαρμόσυνες και άλλες ειδικές περιπτώσεις (τη γέννηση, τη λοχεία, τη βάπτιση), τα λαμπροκούλουρα, τα παξιμάδια και άλλα ψωμιά για οικογενειακές γιορτές, οι ολοκέντητες κουλούρες του γάμου, τα επίσης κεντητά με συμβολικές παραστάσεις αγροτικού χαρακτήρα χριστόψωμα και η πρωτοχρονιάτικη πίτα, η βασιλόπιτα, που ήταν ψωμί και όχι γλύκισμα όπως είναι σήμερα. Εδώ βλέπουμε μία σειρά από χαρμόσυνους άρτους.

Με το χριστόψωμο, που ζυμωνόταν για να κοπεί την ημέρα των Χριστουγέννων, εκφράζεται η πίστη στη θεϊκή δύναμη του ψωμιού, γι' αυτό και η επιφάνειά του στολίζεται απαραίτητως με ένα μεγάλο σταυρό από ζυμάρι και στο κέντρο του σταυρού μπαίνει ένα μεγάλο άσπαστο καρύδι. Στο χωριό μου το Μπάσι στο ζυμάρι της βασιλόπιτας εκτός από το νόμισμα έβαζαν μέσα ένα πολύ μικρό κομματάκι σκληρό τυρί, έναν κόμπο κλήματος αμπελιού και έναν κόμπο καλαμιάς σιταριού, ενδεικτικά του επαγγέλματος στο οποίο θα ευδοκμούσαν οι τυχεροί του κάθε είδους. Μετά τη στόλιζαν με περίτεχνες συμβολικές παραστάσεις από ζυμάρι, την έψηναν και την έκοβαν ανήμερα την Πρωτοχρονιά στο μεσημεριανό τραπέζι. Πριν την κόψει ο

νοικοκύρης του σπιτιού την κυλούσε στο πάτωμα. Αν έπεφτε με την όψη προς τα πάνω οι προβλέψεις για την νέα χρονιά θα ήταν ευχάριστες αλλά δυσάρεστοι οι οιωνοί αν η πίτα έπεφτε ανάποδα.

Σήμερα η βασιλόπιτα έχει περιβληθεί με τη σκοπιμότητα του κοινωνικού εθίμου και «κόβεται» σε συγκεντρώσεις ποικίλων κλάδων εργαζομένων και παντός είδους Συλλόγων και Σωματείων, σε οποιαδήποτε ημέρα πολύ πέραν της πρωτοχρονιάς που εξυπηρετεί τις κοσμικές συνήθειες και τις κοινωνικές συνθήκες των φορέων αυτών.

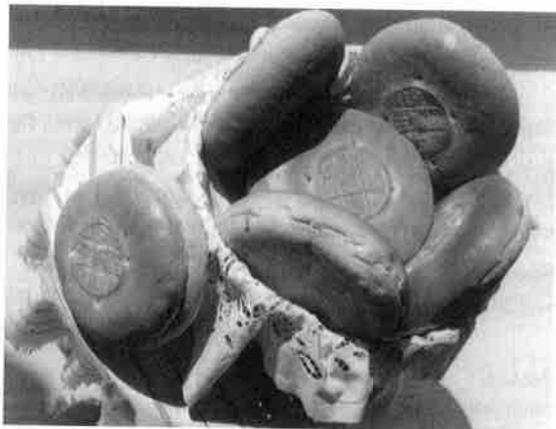
Εκτός από τους χαρμόσυνους άρτους όταν οι περιστάσεις το απαιτούσαν ζυμώνονταν και οι άρτοι της λύπης που μοιράζονταν στις κηδείες και τα μνημόσυνα. Στις κηδείες, μετά την ταφή, προσφέρονταν μικρά κομματάκια ψωμιού ψημένου σε ταψί «τα κομμάτια» όπως τα έλεγαν και τα μοίραζαν μαζί με σκέτο βρασμένο σιτάρι, τα πρώτα κόλλυβα δηλαδή για να «συχωρέσουν» τον πεθαμένο. Από εδώ προέρχεται και η απειλή «θα στο φάω το σιτάρι» που λέγεται ενίοτε και περιπαιχτικά, καθώς και οι φράσεις «άει στα κομμάτια» ή «άει στις μπουκιές», που μάλλον πρόκειται για κατάρες. Όσο για το «μπουκιά και συχώριο» η φράση παραπέμπει σε πικίλα υπονοούμενα.

Στα επίσημα μνημόσυνα, το «τεσσαρακονθήμερον» και το «ετήσιον», τα σαράντα δηλαδή, και τα «χρόνια» όπως τα λέει ο λαός, προσφέρονταν μικρά κομμάτια ψωμιού ή μικρά σφαιρικά αρτίδια και κόλλυβα από βρασμένο σιτάρι ανακατεμμένο με αμύγδαλα, κουφέτα, ζάχαρη, γλυκάνισο και άλλα μυρωδικά, για να «γλυκάνουν» τον πόνο για την ανθρώπινη απώλεια. Όλα αυτά ετοιμάζονταν στο σπίτι του πεθαμένου από γυναίκες που γνώριζαν να φτιάχνουν και το «δίσκο» του μνημοσύνου. Σήμερα όπως γνωρίζουμε αυτά όλα παρασκευάζονται από ειδικά καταστήματα με προϊόντα του εμπορίου.

Ο ιερός άρτος

Το ψωμί από την αρχαιότητα ακόμη έχει επενδυθεί και με τη σημασία του θρησκευτικού αγαθού. Οι αρχαίοι Έλληνες έφτιαχναν ιερά ψωμιά και τα πρόσφεραν σαν απαρχές στους θεούς, ιδιαίτερα στον Απόλλωνα και κυρίως στην εφεστία και των Φενεατών «σταχυοτρόφο» και «αΐξιθαλή» θεά Δήμητρα κατά τη γιορτή των «Μεγαλαρτίων». Οι πανάρχαιες δοξασίες για την ιερότητα του ψωμιού πέρασαν και στη χριστιανική θρησκεία η οποία το νοηματοδότησε με τις δωρεές του Θεού προς τον άνθρωπο. Η εξαγγελία της Παλαιάς Διαθήκης ότι ο άνθρωπος θα «τρώνει το ψωμί του με τον ιδρώτα του προσώπου του» αφορά μόνο τους αματωλούς. «Εγώ είμι ό άρτος τής ζωής» είπε ο Χριστός, ταύτηση που έγινε οριστική με το «Λάβετε φάγετε, τούτο έστί τό σώμα μου» που είπε στους μαθητές του την ώρα του Μυστικού Δείπνου και από τη φράση αυτή πηγάζει η λειτουργική πράξη της Θείας Ευχαριστίας.

Το αλεύρι από το οποίο θα ζυμωθούν τα πρόσφορα που προορίζονται για τη Θεία Ευχαριστία, προέρχεται από πολύ καλής ποιότητας σιτάρι και κοσκινίζεται με την ψιλή κρησάρα. Κατά τη σχετική διαδικασία απαιτείται όχι μόνο άκρα καθαριότητα των σκευών που χρησιμοποιούνται για το ζύωμα, αλλά και «καθαρότητα» από κάθε αποψη της γυναίκας που θα τα ζυμώσει. Τα πρόσφορα πριν μπουν στο φούρνο σφραγίζονται με τη γνωστή ξύλινη σφραγίδα που φέρει θρησκευτικές παραστάσεις, απα-

*Επάνω οι δύο όψεις της σφραγίδας και
κάτω τα πρόσφορα για τους παπάδες
και τα πανηγυράκια για τα παιδιά*

ραίτητες για την προετοιμασία των Τίμων Δώρων (προσκομιδή). Η λαβή της σφραγίδας φέρει και αυτή θρησκευτικές παραστάσεις (μικρή σφραγίδα) με την οποία σφραγίζονται και μικρά στρογγυλά ψωμάκια, τα “πανηγυράκια” όπως τα λένε στα χωριά μας, που προορίζονται για τα παιδιά.

Η ίδια διαδικασία ακολουθείται και στο ζύμωμα των πέντε άρτων που προορίζονται για την αρτοκλασία η οποία παραπέμπει στο θαύμα του χορτασμού των πεντακισχλίων με « πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθείς». Πρόκειται για αγιαστική πράξη με παραγωγική σκοπιμότητα κατά την οποία ο σίτος δηλαδή το ψωμί συντροφεύεται με το κρασί και το λάδι. «Τόν σίτον, τόν οἶνον καὶ τό ἔλαιον» ευλογεί ο παπᾶς και δέεται για την αφθονία των τριῶν αυτῶν βασικῶν προϊόντων της γης που αποτελοῦν τα θεμέλια του νοικοκυριού και πρώτη μέριμνα του νοικοκύρη για την εξασφάλισή τους. Ωστόσο πρέπει να επισημάνουμε ὅτι ιερός δεν είναι μόνο ο ἄρτος που προορίζεται για τις θρησκευτικές τελετουργίες. Ιερό θεωρείται και το καθημερινό ψωμί του λαοῦ μας. Γι' αυτό παλαιότερα «αν ἔπεφτε καταγῆς ἔσκυβαν, το ἔπαιρναν στο χέρι και το προσκυνούσαν σεβαστικά» και μην ξεχνάμε ὅτι βαρὺς ὄρκος ἦταν και το «μα το ψωμί».

Τα «μαγειρέματα»

Μαγειρέματα λέγονται ποικίλα παρασκευάσματα που φτιάχνονται στο σπίτι με πρώτη ύλη το καλής ποιότητας σιταρένιο αλεύρι, κοσκινισμένο με την «φιλή». Τα πλέον ουσιώδη από αυτά ήταν οι τραχανάδες ξινός και γλυκός και οι χυλοπίτες γνωστές και ως τουτουμάκια.

Τον ξινό τραχανά τον έφτιαχνε συνήθως μόνη της η νοικοκυρά με φιλό αλεύρι που το ζύμωνε με ξινισμένο γάλα και αυγά. Ακολούθως έκοβε το ζυμάρι σε μικρά κομμάτια και όταν στέγνωναν κάπως τα έτριβε και τα περνούσε από κόσκινο για να βγει σπυρωτός ο τραχανάς που τον άπλωνε στον ήλιο για να ξεραθεί. Τη σημασία της φράσης «έχει απλώσει τραχανά» την ξέρετε, δε χρειάζεται να την σχολιάσω. Ο γλυκός τραχανάς γινόταν με χοντροκομμένο στο μύλο

σιτάρι, το πλιγούρι, που εμείς το λέγαμε μπουλουγούρι, και που δε ζυμωνόταν, αλλά έβραζε σε μεγάλη ποσότητα γάλακτος. Στο χωριό μου, τον γλυκό τραχανά τον «έπνιγαν» οι τσοπάνηδες στη στάνη (εδώ βλέπουμε το «πνίξιμο» του τραχανά) και μετά τον έπαιρναν οι νοικοκυρές για την παραπέρα διαδικασία που ήταν ίδια με εκείνη του ξινού τραχανά. Να είπω ακόμη ότι ο γλυκός τραχανάς «πνιγόταν» στο τέλος Ιουλίου με αρχές Αυγούστου, εποχή που το γάλα από τα γιδοπρόβατα ήταν πολύ παχύ αλλά λιγιστό και δεν πήγαινε στο τυροκομείο. Στις οικογένειες του χωριού μου, που δεν είχαν γιδοπρόβατα, θυμάμαι ότι το γάλα ήταν δωρεάν προσφορά των τσοπάνηδων.

Τις χυλοπίτες τις έφτιαχναν οι νοικοκυρές στο σπίτι, όπου και γινόταν μεγάλο «πανηγύρι», γιατί η δουλειά αυτή απαιτούσε περισσότερα χέρια και μάλιστα επιδέξια. Το αλεύρι ζυμωνόταν με γάλα και αυγά, αλλά από κει και πέρα έπρεπε να ανοιχτούν τα φύλλα με το μακρύ πλάστη και με γοργούς ρυθμούς να κοπούν ψιλές-ψιλές οι χυλοπίτες σε σχήμα ρόμβου και να απλωθούν στον ήλιο για να στεγνώσουν.

Να ειπώ τέλος, ότι και τα τρία αυτά «μαγειρέματα» ξηραίνονταν καλά και αποθηκεύονταν σε ποσότητες ικανές να καλύψουν τις ανάγκες του κάθε νοικοκυριού.

Σήμερα η όλη αυτή διαδικασία έχει περάσει στα χέρια ειδικών βιοτεχνιών που παρασκευάζουν τα προϊόντα αυτά και διατίθενται στο εμπόριο. Υποθέτω ότι ελάχιστα θα είναι οι νοικοκυρές που εξακολουθούν ακόμη να τα φτιάχνουν στο σπίτι με τον παραδοσιακό τρόπο.

Στα μαγειρέματα ανήκει και μιά άλλη κατηγορία παραδοσιακών εδεσμάτων που παρασκευάζονταν με βάση το σιταρένιο αλεύρι. Αυτά ήταν τα φτιαχτά μακαρόνια που τα «έτριβαν» στο πλαστήρι, και τα μακαρόνια «μπουκές» που τα έλεγαν «κατσιαστά», τα φύλλα για τις πίτες καθώς και οι πασίγνωστες τριφτάδες που τρώγονταν ή «πίνονταν» μάλλον με κρασί, για να ξεκουράσουν το ζευγολάτη. Και ακόμα τα τηγανόψωμα, τα τυροπιτάκια και βέβαια οι τηγανίτες και οι δίπλες που προσφέρονταν ως γλυκό στις ονομαστικές εορτές.

Να ειπούμε εδώ ότι με τα πίτουρα που έβγαιναν από το κοσκίνισμα του αλευριού για το ψωμί και για όλες τις άλλες χρήσεις, τάζαν τα μικρά οικόσιτα ζώα και κυρίως τις κότες. Και επειδή τα πίτουρα θεωρούνται μεταφορικώς ως συνώνυμα της ανυποληψίας, εντεύθεν και η πολύ γνωστή παροιμία «όποιος ανακατεύεται με τα πίτουρα τον τρών' οι κότες», αυτός είναι «ακριβός στα πίτουρα και φτηνός στ' αλεύρι» και η φράση αυτός «δεν τρώει πίτουρα», για να δηλωθεί ότι «ό περί ουδ' ό λόγος» δεν είναι χαζός, και το αμίμητο «τον διαβόλον το αλεύρι είναι όλο πίτουρο».

Το ψωμί στη λαϊκή «φιλολογία»

Ιδιαίτερο θεματολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το ψωμί στη δήμωδη φιλολογία κυρίως στις παροιμίες –σε μερικές αναφερθήκαμε ήδη– και τα τραγούδια αλλά και σε απλές φράσεις καθημερινής χρήσεως, όπου γίνεται πολυσήμαντο αντικείμενο αλληγορίας. Ιδού μερικά παραδείγματα: Ο ένας «δουλεύει για να βγάλει το ψωμί του» ενώ ο άλλος «δουλεύει για ένα κομμάτι ψωμί». Αλλουνού «του παίρνουν το ψωμί από το στόμα» ενώ κάποιος «βάζει βούτυρο στο ψωμί άλλου». Σε πονηρές περιπτώσεις «έχει ψωμί η δουλειά» ενώ σε άλλες «το ψωμί είναι στο στόμα του λιονταριού», γι' αυτό και κάποιοι «έχασαν το ψωμί τους». Άλλος «μόλις που ψωμοζεί» ή «τρώει ξερό ψωμί» και άλλος «ψωμολυσάει». Σε άλλους «δίνουν ψίχουλα» και κάποιοι άλλοι «τη βγάζουν με ψωμοτύρι».

Συχνά ακούγεται ότι «καθίσαμε να φάμε ψωμί» όπου το ψωμί έχει περιεκτική έννοια του φαγητού, ενώ λέγεται και το «κάτσαμε να φαρμακώσουμε μια μπουκιά ψωμί» όπου εκφράζεται η πίκρα και το παράπονο για το ψωμί της ανάγκης και της ανέχειας. Παρά ταύτα η παράδοση λέει ότι πρέπει κανείς να τρώει και την τελευταία μπουκιά του ψωμιού του, γιατί είναι η δύναμή του.

Για τους γέροντες λένε ότι «τα' φαγαν τα ψωμά τους» για να δείξουν ότι έχει αρχίσει να τους «γνέφει» ο Κύριος, ενώ για κάποιους άλλους, κυρίως για τους φορείς της όποιας εξουσίας, λέγεται ότι «τα ψωμά τους είναι μετρομημένα», ή «λίγα είναι ακόμη τα καρβέλια τους». Όμως το καρβέλι για το οποίο γίνεται και ο κανγιάς μεταξύ των ισχυρών, στη λαϊκή αντίληψη έχει το συμβολισμό της δύναμης και της επάρκειας. Το φανερώνουν φράσεις και παροιμίες όπως: «δουλεύει για το καρβέλι», «θα φας πολλά καρβέλια για να με φτάσεις», «όποιος πεινάει καρβέλια βλέπει», «τα στραβά καρβέλια τα φτιάχνει η νύφη», «ο καρβελοφονιάς είναι και κρασοφονιάς», «του διακονιάση καρβέλια δός του κι από δρόμους ξέρει» και η πασίγνωστη «τον' ταξε φούρνους με καρβέλια». Αλλά και ο φούρνος δεν άφησε αδιάφορη τη λαϊκή φιλολογία. «Όποιος δεν εί-

δε κάστρο είδε φούρνο και θάμαξε» λένε κοροϊδευτικά, ενώ η αδιαφορία εκφράζεται με το «φούρνος μην καπνίσει» και η απορία με το «κάποιος φούρνος θα γκρεμίστηκε».

Μια άλλη παροιμία λέει ότι «της καλοζυμώστρας και της κακοζυμώστρας το προζύμι ο φούρνος το φτιάχνει ψωμί» και επειδή μιλάμε για «ζυμώστρες» να θυμίσουμε ότι «η κακή νοικοκυρά πάει στο γύφτο για προζύμι» και «όποια βαριέται να ζυμώσει πέντε μέρες κοσκινάει». Οι παροιμίες με αναφορά στο ψωμί είναι πάμπολλες αλλά δε βλέπτε να θυμηθούμε ακόμα μερικές:

Ψωμί δεν έχουμε να φάμε ραπανάκια για την όρεξη θέλουμε.

Πάρε γριά να φας ψωμί-βρέχτο μου και στο ζουμί.

Μεγάλη μπουκιά να φας, μεγάλη κουβέντα να μη λες.

Γερόντων έπαιρνε βουλή κι ανθρώπων μαθημένων που έχονε πολύ ψωμί κι αλάτι φραγωμένο.

Τρίβει το ψωμί χωρίς να έχει γάλα.

Για να μάθει να χτιμάει στείλτο να ξενοψωμίσει, και η απειλητική «θα σε στείλω εκεί που ψήνει ο ήλιος το ψωμί».

Εκτός από τις παροιμίες το ψωμί έχει τη θέση του και στα τραγούδια ακόμη και στα μοιρολόγια. Ζεστό ψωμί δεν έφαγα, δεν πλάγιασα σε στρώμα λέει με παράπονο ο καπετάνιος των κλεφτών ενώ «η κόρη που τον αγαπά ψωμί τον πάει να φάει».

Έλα καλεμ' να φας ψωμί έλα να γιοματίσεις.

ενώ ένα άλλο λέει:

ο Χάρος έτρωγε ψωμί κι η κόρη τον κερνούσε.

Το ψωμί ως θέμα στη δημόδη φιλολογία, στην οποία και αναφέρθηκα αποσπασματικά είναι νομίζω ανεξάντλητο. Ελπίζω να μου δοθεί κάποτε η ευκαιρία για μια εκτενέστερη μελέτη. Προς το παρόν θυμίζω, την παροιμία, και θα τελειώσω μ' αυτή, που λέει «ο λόγος σου με χόρτασε και το ψωμί σου φάτο». Και αν αυτός εδώ ο «λόγος» για το ψωμί δε μπόρεσε να σας «χορτάσει» πιστεύω να το καταφέρουν οι ποιητές. Ο Γεώργιος Δροσίνης με το δικό του ποιητικό λόγο για «το ψωμί» μιας άλλης εποχής που έφυγε ανεπιστρεπτή και η καλή μου φίλη, επιφανής Κορινθία ποιήτρια κυρία Ευαγγελία Παπαχρήστου-Πάνου με τον «Μυστικό της άρτο» ένα έξοχο ποίημα στη συλλογή της «Οξυδάσεις» που μου το έχει αφιερώσει και την ευχαριστώ γι' αυτό από καρδιάς.

Σημείωση για τις φωτογραφίες: Στις σελίδες 83, 84, 89 και 93 είναι από το φωτογραφικό αρχείο του Συλλόγου Γυναικών Φενεού. Στη σελίδα 86 το ψωμί στην πινακοθή είναι από το αρχείο του Μάκη Παπούλια. Οι χαρμόσνοι άρτοι στη σελίδα 88 είναι από το αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Η σφραγίδα στη σελίδα 90 είναι του Σπ. Μιχόπουλου και τα πρόσωπα είναι από το βιβλίο του Ν. Δημητρίου, «Λαογραφικά της Σάμου». Στη σελίδα 85 οι φωτογραφίες είναι του Ν. Κοντού.

Γεώργιος Δροσίνης

Το Ψωμί

Καλόδεχτο το φόρτωμα, πού θα 'ρθη από το μύλο,
 πρωτόσταλο, πρωτάλειστο, πρώτη χαρά της σκάφης.
 Ζυμώνουν τ' άνασκουμπωτά της πρωτονύφης χέρια
 και πλάθουν τα πρωτόπλαστα ψωμιά με τις παλάμες
 μες στην καλοπελεκητή πινακωτή - προικιο της.
 Το φούρνο καίει» τεχνίτισσα στο φούρνο, η γριά κυρούλα.
 Ξανανιωμένη, αφήνοντας τη συντροφιά της ρόκας.
 Ω βραδινό συμμάζεμα στο σπιτικό κατόφλι,
 καρτέρεμα ανυπόμονο τον πυρωμένου φούρνου!
 κι ώ μέθυσμα απ' τη μυρωδιά πρώτου ψωμιού, πού αχνίζει
 κομμένο από το γέροντα παππού χωρίς μαχαίρι
 και μοιρασμένο στα παιδιά, στις νύφες και στ' άγγονια.
 Κι εσύ, θυσία των ταπεινών στη θεία την καλοσύνη,
 σημαδεμένο ανάμεσα με τον σταυρού τη βούλα,
 καλοπλασμένο πρόσφορο, της εκκλησιάς μεράδι,
 πού θα κοπής την Κυριακή μες στ' άργυρο άρτοφόρι
 και στ άγιο δισκοπότηρο με το κρασί θα σμίξης!

Ευαγγέλια Παπαρήστου – Πάνου

Ο μυστικός Άρτος

Στον Σπύρο Μιχόπουλο

Μεταωρίζομαι ένιοτε στόν γλυκασμό
 τοῦ πνεύματος.
 Τό ένιοτε, ως έκφραση ελάχιστης δωρεᾶς,
 μέ προβληματίζει.
 Ἄνεφελο τό φωτεινό του πρόσωπο ν' αντικρίζω,
 ὡς τή δύση καί τήν ἀνατολή πού κεληδοῦν τ' ἀηδόνια,
 κι οἱ νερόμυλοι τά χαράματα κανοῖν
 τή ρυθμική τους ἐπάρεκτα καί ὁ ἄρτος προετοιμάζεται
 νά θρέψει τήν πείνα τῶν λαῶν πού λιμοκτονοῦν στήν
 ἀπέραντη μοναξιά τους. Ποιός ὅμως
 ἀτενίζει τόν Οὐρανό καί δέ λαβαίνει;
 Οἱ ψευδαισθήσεις ὠριμάζον μακριά ἀπ' τό γαλάζιο φέγγος.
 Τρέφονται μέ τήν ἀκαριαία σιωπή τῆς ψυχῆς πού
 ὀνειρεύεται τήν παντοδυναμία τοῦ πλούτου, ὅμως
 «οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνο ζήσεται ἄνθρωπος...»
 Ὁ μιλωνᾶς τό ψιλοτραγουδάει κι ἀποκοιμείται εὐτυχῆς
 μέ τό χάραγμα τῆς θεϊκῆς δωρεᾶς στό μέτωπό του.
 Εἶναι ὁ μιλωνᾶς πού ξυπνάει κι ἐγείρεται
 ὅταν ὁ μύλος σωπαίνει...

Στέλλα Δεμέστιχα
Δρ Αρχαιολογίας
Προϊσταμένη Υπηρεσίας Μουσείων ΠΙΟΠ

Μουσείο Παραδοσιακών Επαγγελμάτων και Περιβάλλοντος Στυμφαλίας

Η δημιουργία ενός θεματικού μουσείου είναι πάντα μία πρόκληση. Ένα τέτοιο εγχείρημα, με θέμα έναν τόπο με μεγάλη ιστορία και μοναδική ταυτότητα τοπίου, όπως είναι το οροπέδιο της Στυμφαλίας, κάνει την πρόκληση ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα.

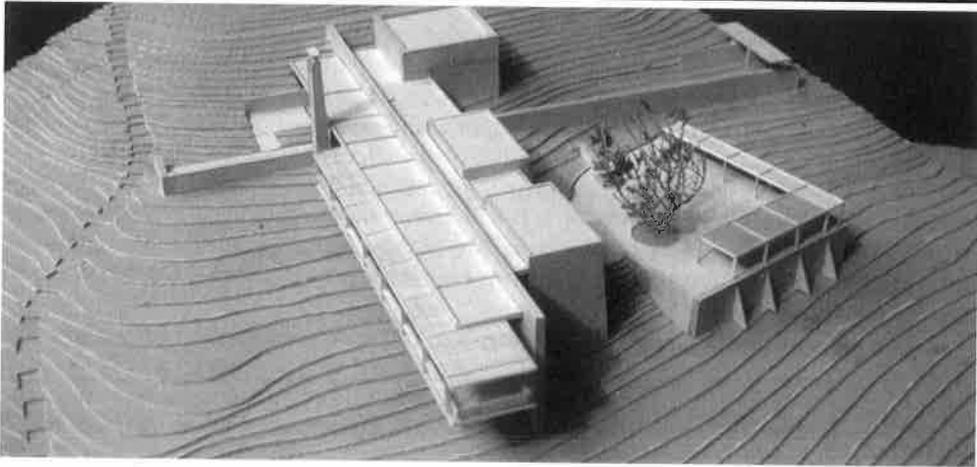
Το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς (ΠΙΟΠ), το οποίο έχει δημιουργήσει το μοναδικό δίκτυο θεματικών μουσείων στην ελληνική περιφέρεια, ανέλαβε την πραγματοποίηση του Μουσείου Παραδοσιακών Επαγγελμάτων και Περιβάλλοντος στη Στυμφαλία, θέτοντας ως στόχο, όχι απλώς την προσθήκη ενός ακόμη μουσείου στο ενεργητικό του, αλλά πρωτίστως τη μουσειακή υλοποίηση μίας νέας προσέγγισης στην επιστημονική έρευνα: την αλληλεπίδραση ανθρώπινης δραστηριότητας και περιβάλλοντος. Αυτού του είδους η διεπιστημονική προσέγγιση δίνει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα στην παρουσίαση ενός χώρου, σπάνιο για τα ελληνικά μουσειακά δρώμενα. Μέχρι σήμερα, η ανάδειξη ενός τόπου γίνεται είτε με «λαογραφικού τύπου» μουσεία που προβάλλουν τον υλικό πολιτισμό του είτε με κέντρα περιβαλλοντικής ενημέρωσης που έχουν ως στόχο την οικολογική ευαισθητοποίηση του κοινού.

Η πρόταση για τη δημιουργία του μουσείου υποβλήθηκε από το ΠΙΟΠ στην Περιφέρεια Πελοποννήσου τον Ιούλιο του 2003. Τον Μάιο του 2004 εγκρίθηκε η ένταξη του έργου στο ΠΕΠ Πελοποννήσου και ειδικότερα στο Μέτρο 2.2 «Ανάδειξη και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ορεινή και μειονεκτική ενδοχώρα», με συνολικό προϋπολογισμό 3.222.206 ευρώ.

Το περιβάλλον και οι παραδοσιακές ασχολίες των κατοίκων των δώδεκα χωριών του οροπέδιου της Στυμφαλίας αποτελούν τους θεματικούς άξονες των δύο αντίστοιχων ερευνητικών προγραμμάτων που έχουν ανατεθεί από το ΠΙΟΠ σε ειδικούς επιστήμονες, έτσι ώστε να τεκμηριωθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η άμεση σχέση και η αρμονική συνύπαρξη ανθρώπου και περιβάλλοντος.

Η έρευνα ήδη απέδειξε ότι η εκμετάλλευση των διαθέσιμων φυσικών πόρων (έδαφος, υπέδαφος, δάσος, νερό) γινόταν με τέτοιο τρόπο στη Στυμφαλία ώστε να επιτυγχάνεται η αειφορική ανάπτυξη, διαδικασία που στις μέρες μας είναι πλέον αντικείμενο ειδικών μελετών και διαχειριστικών σχεδίων. Επιπλέον, η οικολογική σημασία της περιοχής είναι μεγάλη, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται από την ένταξη της στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών 'NATURA 2000'. Ο υγρότοπος της λίμνης, όπου συναντώνται σπάνια και ενδημικά είδη χλωρίδας και πανίδας, τα δάση ελάτης και μαύρης πεύκης στα γύρω όρη αλλά και οι αξιόλογες καρστικές πηγές, οι οποίες τροφοδοτούν εν πολλοίς τη λίμνη, είναι οι κύριοι πόλοι έλξης του οικολογικού ενδιαφέροντος της περιοχής.

Οι βασικές ασχολίες των κατοίκων είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία. Τα είδη των καλλιεργειών και το ποσοστό γεωργών και κτηνοτρόφων σε κάθε χωριό είναι συνάρτηση της θέσης του στο οροπέδιο και των ειδικών περιβαλλοντικών συνθηκών της συγκεκριμένης υποπεριοχής: στα ορεινά χωριά η κτηνοτροφία ήταν περισσότερο ανεπτυγμένη ενώ στα πεδινά

Φωτογραφίες της μακέτας του κτιρίου από δύο διαφορετικές γωνίες όψεως

οι κάτοικοι ασχολούνταν περισσότερο με καλλιέργειες. Εκτός από τις γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες, ήταν απαραίτητη η ανάπτυξη και άλλων επαγγελματιών στην περιοχή, έτσι ώστε να επιτευχθεί η επιδιωκόμενη ανάπτυξη των προβιομηχανικών κοινωνιών. Κατά την προκαταρκτική έρευνα που διενεργήθηκε, διαπιστώθηκε ότι σχεδόν σε κάθε χωριό υπήρχε η δυνατότητα αντιμετώπισης των αναγκών ένδυσης, υπόδησης, εξοπλισμού των ζώων αλλά και της οικοδομικής δραστηριότητας, από τους ίδιους τους κατοίκους του.

Το Μουσείο Παραδοσιακών Επαγγελματιών και Περιβάλλοντος της Στυμφαλίας θα στεγάζεται σε ένα ειδικά σχεδιασμένο σύγχρονο κτήριο, που μελετήθηκε από τους διακεκριμένους αρχιτέκτονες Τάση Παπαϊωάννου και Δημήτρη Ησαΐα. Το κτήριο θα κατασκευαστεί από μπετόν, πέτρα και ξύλο και θα διαθέτει αίθουσες έκθεσης 380 τ.μ., μία αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, χώρους αποθήκευσης και γραφεία στο υπόγειο, κυλικείο καθώς και

τους συνήθεις άλλους χώρους εξυπηρέτησης του κοινού. Από τη θέση του κτηρίου είναι δυνατή η συνολική εποπτεία της λίμνης και τμήματος των γύρω οικισμών.

Σύμφωνα με τη μουσειολογική μελέτη, η οποία πραγματοποιήθηκε από την μουσειολόγο Λένα Κατσανίκα, ο χαρακτήρας της έκθεσης θα είναι κατεξοχήν εκπαιδευτικός, βασιζόμενος στην άμεση και διενεργή επικοινωνία του επισκέπτη με τα εκθέματα και τις πληροφορίες, ελκίζοντας το ενδιαφέρον του με έξυπνα μέσα και αποφεύγοντας τον ανιαρό διδακτισμό. Στο εσωτερικό του, η θεματική του Μουσείου θα αναπτύσσεται με σύγχρονα μουσειοδιδασκαλικά μέσα σε δύο κύριες ενότητες:

1. Περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες του χώρου. Στην ενότητα αυτή θα προβάλλεται η οικολογική σημασία της περιοχής, ο υγρότοπος της λίμνης, οι πηγές της, η ποικιλότητα ειδών χλωρίδας και πανίδας, η σπανιότητά της ως του νοτιότερου ορεινού όγκου των Βαλκανίων και η ένταξή της στους μεταναστευτικούς δρόμους των πουλιών καθώς και η μεγάλη ποικιλία δασικών τοπίων.

2. Η ανθρώπινη παρουσία στη λίμνη από την αρχαιότητα μέχρι τους νεότερους χρόνους. Οι βιότοποι του οροπεδίου (λίμνη και δάση) είχαν πάντα ιδιαίτερη σημασία, τόσο για τη λατρεία όσο και για την επιβίωση των κατοίκων. Στην ενότητα αυτή θα γίνεται μια αναδρομή του τρόπου εκμετάλλευσης των βιοτόπων ήδη από τα μυκηναϊκά χρόνια, τις απαρχές δηλαδή της παρουσίας του ανθρώπου στην περιοχή. Θα παρουσιάζονται:

- τα μυθολογικά στοιχεία, οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις και οι γνώσεις μας για την ανθρώπινη δραστηριότητα έως την προβιομηχανική περίοδο
- τα παραδοσιακά επαγγέλματα και οι ασχολίες των κατοίκων κατά τους νεότερους χρόνους (γεωργία, κτηνοτροφία, οικοδομικές εργασίες, κεραμοποιία, υποδηματοποιία, σαγματοποιία, σιδηρουργία, τυροκομία, αλιεία, οινοπαραγωγή κλπ.).
- οι προβιομηχανικές εγκαταστάσεις (νερόμυλοι/ νεροτριβές, καμίνια, ληνοί).

Η παρουσίαση των προβιομηχανικών-παραδοσιακών ασχολιών και επαγγελμάτων θα πλαισιώνεται με τα αποτελέσματα των περιβαλλοντικών ερευνών. Παράλληλα, θα προβάλλεται καλύτερα και η αξία των βιοτόπων διότι τα περιβαλλοντικά στοιχεία (είδη ενδιαιτημάτων και βλάστηση, χλωρίδα, πανίδα, γεωμορφολογία, κλίμα, τοπογραφία, υδρολογία, χαρακτηριστικά εδάφους) θα παρουσιάζονται σε συσχέτισμό με την ανθρώπινη δράση. Για παράδειγμα:

- Η υλοτομία, η ξυλουργική αλλά και οι δραστηριότητες που απαιτούν μεγάλες ποσότητες καύσιμης ύλης (κεραμοποιία, σιδηρουργία) αναπτύχθηκαν λόγω των πλούσιων δασών.
- Τα σιτηρά καλλιεργούνταν στο κατάλληλο έδαφος, υδρευόταν από τις πηγές και αλέθονταν σε μύλους που λειτουργούσαν με υδραυλική ενέργεια.
- Η γεωλογία της περιοχής έδινε την κατάλληλη πέτρα για κτίσιμο και το κατάλληλο χρώμα για τα κεραμίδια.

Μεταξύ των άλλων, στόχος του μουσείου είναι να δημιουργήσει στον επισκέπτη την επιθυμία να έρθει σε επαφή με τη φύση και το περιβάλλον της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, θα παραπέμπει:

- Σε μονοπάτια περιπάτου στις περιοχές με οικολογικό ενδιαφέρον, όπου θα μπορεί κανείς να συναντήσει τα είδη χλωρίδας και πανίδας στην περιοχή.
- Σε περιήγηση στη λίμνη με ξύλινες βάρκες, κατασκευασμένες με τον παραδοσιακό τρόπο.

- Στους χώρους με αρχαιολογικά ευρήματα.
 - Σε εγκαταλειμμένα εργαστήρια που σώζονται ακόμη σε κάποιους από τους οικισμούς.
- Ουσιαστικά, μέσα από τη λειτουργία του το μουσείο θα έχει δύο βασικούς στόχους, την οικολογική ευαισθητοποίηση του κοινού και τη διάσωση της γνώσης της παραδοσιακής τεχνολογίας του τόπου μας, αποτελώντας μία σημαντική μονάδα στην εξυπηρέτηση του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα.

**ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΝ ΑΡΓΕΙ
ΔΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΕΦΗΒΟΥΣ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΔΑΣ**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΠΑΗΡΩΤΕΑ

Έσωτερικού Δρ. 1

Έξωτερικού Φρ. γρ. 1

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΚΩΝΣΤ. Α. ΓΑΛΑΝΗΣ

ΙΣΤΥΜΦΑΛΙΟΣ

Κώστας Γ. Τσικνάκης

Ερευνητής του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

**Ο Κωνσταντίνος Α. Γαλάνης
εκδότης του παιδικού περιοδικού *Η Χαρά***

Τον Ιανουάριο του 1899 στις συζητήσεις των κατοίκων της ορεινής Αργολιδοκορινθίας για πρώτη ίσως φορά δεν κυριαρχούσε η ανάλυση των οξυμένων αγροτικών προβλημάτων, αποτέλεσμα της ρευστής πολιτικής κατάστασης της εποχής, αλλά η είδηση της κυκλοφορίας ενός περιοδικού που μόλις είχε τυπωθεί στο Άργος. Ο θαυμασμός για το εκδοτικό εγχείρημα, σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, υπήρξε ανυπόκριτος. Ήταν όμως απόλυτα δικαιολογημένος. Δεν ήταν μικρό πράγμα να κυκλοφορεί για πρώτη φορά ένα παιδικό έντυπο στην αναμικτή σε εκδοτική δραστηριότητα περιοχή. Για να ενισχύσουν την προσπάθεια αρκετοί κάτοικοι, παρά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, έσπευσαν να γραφτούν συνδρομητές του. Ο τίτλος του περιοδικού ήταν *Η Χαρά*¹.

Όπως αναγραφόταν στον υπότιτλο του, αποτελούσε Περιοδικόν εκδιδόμενον κατά μήνα εν Άργει διά παιδιά εφήβους και νεανίδας. Ως διευθυντής του εμφανιζόταν ο

¹ Για το περιοδικό βλ. στο βιβλίο της Μάρθας Καρπόζηλου, *Ελληνικός νεανικός τύπος (1830-1914)*. Καταγραφή, Αθήνα 1987, σελ. 155-156 αρ. 40, από το οποίο είναι και η φωτογραφία της σελίδας τίτλου του δεύτερου τεύχους που βλέπουμε εδώ.

«Κωνστ. Α. Γαλάνης, Στυμφάλιος». Μια χαριτωμένη βινιέτα έδειχνε ένα αγόρι και ένα κορίτσι να κάθονται σε ένα τραπέζι και να διαβάζουν με περισυλλογή κάποιο έντυπο με τον τίτλο Χαρά. Το οκτασέλιδο περιοδικό είχε διαστάσεις 25x18,5 εκ. Η ετήσια συνδρομή του ήταν για τον ελληνικό χώρο 1 δραχμή και για το εξωτερικό 1 χρυσό φράγκο.

Το πρόσωπο, το οποίο είχε πάρει την τόσο τολμηρή για τις συνθήκες της εποχής πρωτοβουλία έκδοσης παιδικού περιοδικού στην ελληνική επαρχία και που μαζί με το όνομά του έκρινε σκόπιμο να σημειώνει στην προμετωπίδα του εντύπου και τον τόπο καταγωγής του, πρόκειται για μια από τις πιο ενδιαφέρουσες αλλά παραγνωρισμένες μορφές της Κορινθίας.

Ο Κωνσταντίνος Γαλάνης γεννήθηκε στο Ψάρι Κορινθίας το 1870 και ήταν ο πρωτότοκος γιος μιας δεκαμελούς οικογένειας. Ο πατέρας του Ανδρέας ήταν ιερέας. Με πολλές στερήσεις σπούδασε στο Διδασκαλείο Τριπόλεως από όπου πήρε το πτυχίο του. Στα τέλη της ίδιας χρονιάς ξεκίνησε την επαγγελματική σταδιοδρομία του. Αφού δίδαξε σε πολλά Δημοτικά Σχολεία χωριών της ορεινής κυρίως Αργολιδοκορινθίας –Σοφικό, Βάλτος, Ψάρι, Σιβίστα, Σαραντάπηχο, Καστανιά, Κλημέντι- μετατέθηκε και παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο Άργος².

Υπηρετώντας όλα τα προηγούμενα χρόνια ο νεαρός δάσκαλος στην απομονωμένη για μεγάλο διάστημα του έτους ορεινή Αργολιδοκορινθία³, διαπίστωσε ότι ο μαθητικός πληθυσμός της περιοχής αποζητούσε την εξωσχολική μάθηση, χωρίς ωστόσο να μπορεί να εξυπηρετηθεί. Όταν λοιπόν βρέθηκε στο Άργος, σχεδίασε την κυκλοφορία ενός εντύπου, το οποίο θα απευθυνόταν αποκλειστικά σε αυτόν. Το περιοδικό που εξέδωσε είναι από τα λίγα παιδικά έντυπα που τυπώθηκαν στην ελληνική επαρχία εκείνα τα χρόνια.

Σ' αντίθεση με όλα τα έντυπα που πρωτοκυκλοφορούν, στο πρώτο τεύχος των οποίων δημοσιεύεται συνήθως το προγραμματικό άρθρο, όπου εξηγούνται αναλυτικά οι λόγοι που επέβαλλαν την έκδοση, στη Χαρά δεν υπάρχει ανάλογο σημείωμα. Το γεγονός δημιουργεί εντύπωση και επιτρέπει την εικασία μήπως το περιοδικό, προτού λάβει έντυπη μορφή, κυκλοφορούσε πολυγραφημένο. Εκεί, ενδεχομένως, δημοσιεύτηκε το προγραμματικό άρθρο. Σχετικά με το ζήτημα, προς το παρόν, δεν μπορεί να δοθεί σαφής απάντηση. Άσχετα με αυτό πάντως η Χαρά, σε γενικές γραμμές, κινούνταν πάνω στα βήματα που είχε χαράξει από το 1879 το περιοδικό Η Διάπλασις των Παίδων, που τυπωνόταν στην Αθήνα με μεγάλη επιτυχία⁴. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι έφερε τον ίδιο περίπου

2. Για τη σπουδαία αυτή φνοιογνωμία της ορεινής Κορινθίας βλ., πρόχειρα, Γ. Α. Καρούλας, Κορινθιακές Ιστορικές Μνήμες, Κιάτο 1992, σελ. 184.

3. Για την εικόνα που εμφάνιζε η περιοχή της Στυμφαλίας στα τέλη του 19ου αιώνα βλ. όσα ενδιαφέροντα σημειώνει στο βιβλίο του ο Αντ. Μηλιαράκης, Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Αργολίδος και Κορινθίας μετά γεωγραφικού πίνακος του νομού, Αθήνα 1886, σελ. 152-158.

4. Για το ιστορικό αυτό περιοδικό Καρπόζηλου, Ελληνικός νεανικός τύπος (1830-1914). Καταγραφή, σελ. 77-111 αρ. 22. Περισσότερα για την πρώτη κυρίως περίοδο έκδοσής του βλ. στο βιβλίο της Βίκυς Πάτσιου, Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922), Αθήνα 1987.

υπότιτλο⁵. Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, αφότου είχε αναλάβει την αρχισυνταξία του γνωστού παιδικού περιοδικού ο γνωστός λογοτέχνης Γρηγόριος Ξενόπουλος, (1895-1941 κ.έ.), δημιουργήθηκε ένα πρότυπο, το οποίο επιχειρήσαν να μιμηθούν πολλά άλλα έντυπα που κυκλοφόρησαν σε όλη την ελληνική επικράτεια⁶.

Το περιοδικό τυπωνόταν στο γνωστό τυπογραφείο Αποστολόπουλου του Άργους. Η κυκλοφορία του συνεχίστηκε κανονικά όλο το επόμενο χρονικό διάστημα. Από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε αποκαλύφθηκε ότι κυκλοφόρησαν 10 τεύχη από τον Ιανουάριο ως το Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 1899. Όσον αφορά την ύλη κάθε τεύχους (η οποία πάντα καταλάμβανε οκτώ σελίδες, δίστηλες, με συνεχή σελιδαρίθμηση), ήταν επιμερισμένη κατά τον ακόλουθο τρόπο. Στις πρώτες σελίδες δημοσιεύονταν διηγήματα και ποιήματα, αναλύονταν γνωστές ιστορικές φράσεις από την αρχαιότητα και παρέχονταν μαθηματικές γνώσεις. Τις τελευταίες σελίδες κάλυπταν διάφορες συμβουλές και υγιεινά παραγγέλματα καθώς επίσης παροιμίες και ανιγμάτα. Εικονογράφηση δεν υπήρχε. Στις σελίδες τίτλου όλων των τευχών αναδημοσιεύταν η βινιέτα του πρώτου τεύχους.

Η Χαρά, όπως συνάγεται από τη στήλη αλληλογραφίας που υπήρχε σε κάθε τεύχος, κυκλοφορούσε σε όλη την τότε ελληνική επικράτεια. Ο όγκος βέβαια του αναγνωστικού κοινού της ζούσε στην περιοχή της Στυμφαλίας από όπου καταγόταν ο εκδότης της. Αλλά και στην υπόλοιπη Αργολιδοκορινθία η κυκλοφορία της δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητη. Συνδρομητές της ωστόσο υπήρχαν στην Κρήτη, στη Μακεδονία ακόμη και στην Αίγυπτο. Ο εκδότης, εμφανώς ικανοποιημένος, σημείωνε σε κάποιο τεύχος του περιοδικού: «Τοσαύτην ζήτησιν έχει η "ΧΑΡΑ" ώστε, καίτοι προ ολίγων μηνών ήρχισε να εκδίδηται, αριθμεί μέχρι τούδε *δύο χιλιάδας συνδρομητών*, οίτινες καθ' εκάστην αυξάνουσι»⁷.

Η στήλη των «Αινιγμάτων» που είχε καθιερώσει ο εκδότης του περιοδικού, κατά το πρότυπο της Διαπλάσεως των Παίδων, αποτελούσε από τις επιτυχεστέρες πρωτοβουλίες του. Σε κάθε τεύχος δημοσιεύονταν δύο ή τρία αινίγματα των οποίων ζητούνταν οι λύσεις. Οι σωστές απαντήσεις και τα ονόματα των λυτών δημοσιεύονταν στο επόμενο τεύχος.

Μέσα από τις φιλόξενες σελίδες του περιοδικού έκαναν την εμφάνισή τους δεκάδες άτομα. Ο εκδότης του, συχνά βρισκόταν σε δύσκολη θέση για το κείμενα που έπρεπε να συμπεριλάβει σε κάθε τεύχος. Κάποια φορά μάλιστα έγραφε: «... Παρακαλούμεν προς τούτοις τους κ. συνδρομητάς τους πέμποντας ύλην προς δημοσίευσιν, να έχωσιν ολίγην

5. Ο υπότιτλος της Διαπλάσεως των Παίδων από το 1894, 16ο έτος κυκλοφορίας της, και ύστερα ήταν: Εικονογραφημένον περιοδικόν διά παιδιά εφήβους και νεανίδας. Για τη χρησιμοποίησή του, με μικρές φραστικές αλλαγές και από άλλα παιδικά έντυπα της περιόδου βλ. Μάρθα Καρπύζηλου, «Τα ελληνικά περιοδικά για παιδιά και εφήβους (1836-1936), Πρακτικά Συμποσίου: Το παιδικό έντυπο (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο-Δήμος Θεσσαλονίκης (16-17 Ιανουαρίου 1993), Θεσσαλονίκη, Δήμος Θεσσαλονίκης-Τμήμα Παιδικών Βιβλιοθηκών, 1996, σελ 55-68 (κυρίως σελ. 61-62).

6. Βλ. Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922)*, σελ. 90-102, όπου επισημαίνονται παρεμφερή προς τη *Διάπλασι των Παίδων* έντυπα.

7. Η Χαρά, έτος Α', αρ. 5, Μάιος 1899, σελ. 40.

υπομονήν, καθόσον ένεκεν πληθώρας ύλης, αύτη δημοσιεύεται καθ' ην σειράν εστάλη, εκτός αν δεν είνε κατάλληλος προς δημοσίευσιν»⁸.

Ας περιοριστούμε σε δύο μόνο ονόματα τα οποία ξεχώρισαν αργότερα στο λογοτεχνικό χώρο. Στο διαγωνισμό αινιγμάτων του περιοδικού αναφέρεται συχνά ως λύτης ο «Ι. Β. Οικονομόπουλος εκ Κιάτου», μαθητής της ΣΤ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Κιάτου. Μία φορά μάλιστα συνέθεσε και υπέβαλε προς κρίση ένα δικό του πρωτότυπο αίνιγμα⁹. Ως λύτης αινιγμάτων εμφανίζεται συχνά και ο «Β. Π. Ρώτας εκ Κορίνθου», μαθητής της Ε' τάξης του Δημοτικού Σχολείου Κορίνθου¹⁰. Πρόκειται για τους γνωστούς λογοτέχνες Ρώμο Φιλύρα (1888-1942) και Βασίλη Παναγιώτη Ρώτα (1889-1977), έντεκα και δέκα χρονών τότε αντίστοιχα, οι οποίοι αποτελούσαν από τους φανατικότερους αναγνώστες του περιοδικού.

Το ξεκίνημά του και τη συνεργασία του αυτή με το έντυπο θυμόταν, τέσσερις περίπου δεκαετίες αργότερα, ο Ρώμος Φιλύρας. Σε μια συνέντευξη που έδωσε μέσα από το Δρομοκαΐτειο Θεραπευτήριο στο δημοσιογράφο Θαλή Προδρομόμ, η οποία δημοσιεύτηκε στις 2 Οκτωβρίου 1937 στο έγκυρο λογοτεχνικό έντυπο της εποχής Νεοελληνικά Γράμματα, σχολίαζε: «Πρωτοδημοσίευσα έργον μου, επιστολήν ή πεζόν εις το παιδικόν περιοδικόν "Χαρά", εκδιδόμενον το 1897 στο χωρίον Ψάρι του δήμου της Στυμφαλίας, παρά την ομώνυμον λίμνην, την τότε λίαν επίκαιρον ως υδροφόρον»¹¹.

Η έκδοση της Χαράς προσέκρουσε, όπως συμβαίνει σε ανάλογες περιπτώσεις, στα γνωστά οικονομικά προβλήματα. Οι εκκλήσεις προς τους αναγνώστες, σε κάθε σχεδόν τεύχος, για την αποστολή των συνδρομών τους ώστε να συνεχίζει να κυκλοφορεί χωρίς προβλήματα, δεν έφεραν αποτελέσματα. Σε ένα τεύχος του περιοδικού σημειωνόταν χαρακτηριστικά: «... Παρακαλούμεν όμως και τους κ. συνδρομητάς ίνα, έχοντες υπ' όψιν το ευτελές της συνδρομής, ου μόνον, σπεύδωσιν εις την πληρωμήν αυτής, αλλά και περί της εγγραφής νέων συνδρομητών φροντίζωσιν προς υποστήριξιν και βαθμιαίαν βελτίωσιν του φύλλου...»¹².

Έτσι το φθινόπωρο του 1899, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, σταμάτησε να τυπώνεται το περιοδικό. Ως τότε είχαν εκδοθεί 10 τεύχη (διπλά ήταν τα 7-8 και 9-10) με 64 σελί-

8. «Προς τους Κους Συνδρομητάς», Η Χαρά, έτος Α', αρ. 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1899, σελ. 56.

9. Η Χαρά, έτος Α', αρ. 6, Ιούνιος 1899, σελ. 48. Αναλυτικότερα για τη συνεργασία του βλ. Κ. Γ. Ταικνάκης, «Η συνεργασία του Ρώμου Φιλύρα με το περιοδικό Η Χαρά του Άργους», Πρακτικά Β' Παγκοσμιθιακού Συνεδρίου (υπό εκτύπωση).

10. Βλ. σχετικά Κ. Γ. Ταικνάκης, «Ο Βασίλης Ρώτας, λύτης αινιγμάτων το 1899 στο περιοδικό Η Χαρά του Άργους», Έρευνα. Στην πολιτική, την οικονομία, τα γράμματα, τις τέχνες, τεύχ. 6 (Ιούνιος 2001), σελ. 50-51.

11. Θαλής Προδρομόμ, «Ποιηταίτα συγγραφέων μεταπολεμικής γενεάς: Ρώμος Φιλύρας (Ένας ποιητής κλεισμένος στο "Δρομοκαΐτειο")», Νεοελληνικά Γράμματα. Εβδομαδιαία φιλολογική, καλλιτεχνική, επιστημονική εφημερίδα, περ. Β', αρ. φύλλον 44, Αθήνα, Σάββατο 2 Οκτωβρίου 1937, σελ.

12. Πρβλ. Τάσος Κόρφης, Ρώμος Φιλύρας. Συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του, Αθήνα, Πρόσπερος, 1992, σελ. 79.

δες. Δεν γνωρίζουμε αν ο Κωνσταντίνος Γαλάνης επανέλαβε αργότερα το εκδοτικό εγχείρημά του. Το πιο πιθανόν είναι όχι, καθώς δεν έχουν εντοπιστεί τεύχη του περιοδικού, μεταγενέστερα του Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 1899.

Παρά το βραχύ χρόνο έκδοσής του το παιδικό έντυπο επετέλεσε σημαντικό έργο. Καθοδηγούμενο από ένα εμπνευσμένο άτομο πέτυχε, για λίγους έστω μήνες, να αναταράξει την καθημερινή ζωή και να κινητοποιήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες μιας απομονωμένης περιοχής της ελληνικής επικράτειας. Με βάση αυτή την προσφορά του, κυρίως, μπορεί να συγκαταλεχθεί στα αξιολογότερα παιδικά έντυπα του 19ου αιώνα¹³.

Εμφανώς πικραμένος από την εξέλιξη ο Κωνσταντίνος Γαλάνης συνέχισε να υπηρετεί με τον ίδιο ζήλο στο Άργος, να διασώζει αρχαιακό υλικό που κινδύνευε να αφανιστεί, και να εργάζεται για την ανάδειξη της ιστορίας του γενέθλιου τόπου του. Από τις πολύχρονες έρευνες στις οποίες είχε επιδοθεί όλα τα προηγούμενα χρόνια, τύπωσε το 1901 στο Άργος ένα ολιγοσέλιδο βιβλίο για τη Στυμφαλία, το οποίο αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για τους μελετητές που επιθυμούν να γνωρίσουν την ιστορία της ιστορικής αυτής περιοχής της Κορινθίας από τα αρχαία χρόνια ως τα τέλη του 19ου αιώνα¹⁴.

Ύστερα από λίγα χρόνια έκρινε σκόπιμο, για άγνωστο λόγο, να αλλάξει επαγγελματικό προσανατολισμό. Στα τέλη του 1912, ύστερα από υπηρεσία είκοσι τεσσάρων περίπου χρόνων στην εκπαίδευση, παραιτήθηκε από δάσκαλος. Αμέσως μετά γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών από όπου πήρε γρήγορα πτυχίο. Από τις αρχές του 1916 ως τα τέλη του 1938 δικηγόρησε με επιτυχία αρχικά στην Αθήνα, για

13. Βλ. σχετικά Κ. Γ. Τσιγκάνης, «Ο νεανικός τύπος της Κορινθίας (19ος-20ός αι.). Ένα διάγραμμα», *Κορινθιακή πορεία. Περιοδική Έκδοση της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κορινθίας*, τεύχ. 28, Μάρτιος-Μάιος 2001, σελ. 15. Αναλυτικότερα, βλ. στην υπό εκτύπωση μελέτη μου, «Ο νεανικός τύπος της Κορινθίας. Συμβολή στη μελέτη της πνευματικής ζωής της περιοχής κατά τον 19ο και 20ό αιώνα».

14. *Η Στυμφαλία. Ιστορική μελέτη, Υπό Κωνσταντίνου Α. Γαλάνη του Στυμφαλίου, Εν Αργεί 1901*. Ένα αντίτυπο του σπάνιου σήμερα αυτού βιβλίου έχει στην κατοχή του ο Σπύρος Μιχόπουλος απ' όπου και η φωτογραφία του εξωφύλλου. Άλλο ένα αντίτυπο έχει ο δικηγόρος της Κορίνθου Σωτήριος Χρ. Γαλάνης, εγγονός του συγγραφέα. Φωτοτυπία του παραχώρησε το 1995 στη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών (Κιάτο). Το κείμενο αναδημοσιεύτηκε μονοτονικά, σε δύο μέρη, στο Δελτίο Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών, τεύχ. 17, Μάιος-Αύγουστος 1995, σελ. 8-32 και τεύχ. 18, Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1995, σελ. 8-39. Της αναδημοσίευσης, προηγείται ανυπόγραφο σύντομο βιογραφικό σημείωμα για τον Κωνσταντίνο Γαλάνη συνταγμένο προφανώς από τον Σωτ. Χρ. Γαλάνη.

μικρό χρονικό διάστημα στην Κόρινθο, και έπειτα ξανά στην Αθήνα. Όπως βεβαιώνουν τότε συνάδελφοί του, ήταν από τους πιο διακεκριμένους δικηγόρους της πρωτεύουσας την περίοδο του Μεσοπολέμου. Παράλληλα υπήρξε συγγραφέας, μαζί με τον αδελφό του Δημήτριο Γαλάνη, αξιόλογων νομικών βιβλίων, τα οποία εξακολουθούν να αποτελούν σημείο αναφοράς από τους ειδικούς. Ένα από αυτά μάλιστα, Αι διαδικασίαι και η αρμοδιότης των πολιτικών δικαστηρίων, γνώρισε τρεις εκδόσεις. Θεωρείται, ως τις μέρες μας, από τα εγκυρότερες μελέτες που έχουν συνταχθεί στο αντικείμενο που διαπραγματεύεται¹⁵.

Τα αυξημένα καθήκοντα του νέου επαγγελματικού περιβάλλοντός του δεν τον εμπόδιζαν να συμμετέχει στις πνευματικές διεργασίες της εποχής του. Συχνότατα έδινε άρθρα του, ιστορικού κυρίως περιεχομένου, σε διάφορα έντυπα. Μέρος από ανέκδοτο αρχαιολογικό υλικό των χρόνων της Ελληνικής Επανάστασης, το οποίο είχε περισυλλέξει με κόπο κατά την υπηρεσία του στην Αργολιδοκορινθία, δημοσιεύτηκε σε πολλές συνέχειες στην εφημερίδα Σικυών, που εξέδιδε στο Κιάτο την περίοδο του Μεσοπολέμου ο Οδυσσέας Ανδρούτσος (1906-1998)¹⁶. Πάνω από όλα όμως κολακευόταν από το γεγονός ότι, μέσα από τις σελίδες του παιδικού περιοδικού που είχε εκδώσει παλαιότερα, πρωτοφανερώθηκαν δύο άτομα που διέπρεπαν τότε στο χώρο της λογοτεχνίας. Κι αυτοί ήταν ο Ρώμος Φιλύρας και ο Βασίλης Ρώτας. Αποτελούσαν την καλύτερη επιβεβαίωση ότι η τότε προσπάθειά του δεν πήγε χαμένη.

Ο Κωνσταντίνος Γαλάνης, όπως ήδη επισημάνθηκε, έπαψε να δικηγорεί από το Σεπτέμβριο του 1938. Τα επόμενα δύσκολα χρόνια τα περνούσε μεταξύ της Αθήνας και της γενέτειράς του. Πέθανε το 1944 στο Ψάρι. Ο τάφος του στο νεκροταφείο του χωριού σώζεται μέχρι σήμερα. Για την πολύπλευρη φυσιογνωμία του επιβάλλεται να γραφτεί κάποια στιγμή μια ιδιαίτερη μελέτη. Κι ακόμη, να τιμηθεί από το χωριό του η για δεκαετίες προσφορά του από διάφορες θέσεις. Ανήκει στις αθόρυβες εκείνες μορφές που έδρασαν στην περιοχή σε δύσκολους καιρούς αλλά που όμως έχουν να επιδείξουν σημαντικό έργο. Στις εκδοτικές πρωτοβουλίες που ανέλαβε κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες οφείλει πολλά η έστω και παροδική αναγέννηση της πνευματικής ζωής της Αργολιδοκορινθίας στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα.

15. Κωνσταντίνου και Δημητρίου Α. Γαλάνη Αδελφών Δικηγόρων παρ' άπασι τοις εν Αθήναις και Πειραιεί Δικαστηρίοις και παρὰ τω Αρειώ Πάγω, Αρμοδιότης πολιτικών δικαστηρίων, Εν Αθήναις 1928, σελ. 640· Αι διαδικασίαι και η αρμοδιότης των πολιτικών δικαστηρίων, Δευτέρα έκδοσις. Βελτιωμένη και επηξημένη, Εν Αθήναις, Τύποις Κωνσταντίνου Α. Καμινάρη, 1931, σελ. 736· Αι διαδικασίαι και η αρμοδιότης των πολιτικών δικαστηρίων, Τρίτη έκδοσις υπό Δημ. Α. Γαλάνη. Βελτιωμένη, επηξημένη και συντομισμένη προς τον Αστικόν Κώδικα, Εν Αθήναις 1958, σελ. 1128.

16. Για το σημαντικό αυτό έντυπο της Μεσοπολεμικής Κορινθίας βλ. Σώζ. Θωμόπουλος, Ο Κορινθιακός Τύπος. Εφημερίδες-Περιοδικά (1874-1964). Συμβολή στην ιστορία του Ελληνικού Τύπου, Αθήνα 1966, σελ. 26-27. Όσον αφορά τον εκδότη του βλ. Καρούλας, Κορινθιακές Ιστορικές Μνήμες, σελ. 185 και Γ. Ανδρούτσος, «Οδυσσέας Ανδρούτσος (1906-1998)», Δελτίο Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών, τεύχ. 24, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1998, σελ. 110-111.

Γιώργος Σταματόπουλος
 Δημοσιογράφος - Συγγραφέας

ΣΤΥΜΦΑΛΙΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

ΝΤΙΝΟΣ ΛΟΥΜΑΝΗΣ

‘Ο ποιητής ως προφήτης κι’ αντίρρησης

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η ανθρωπότητα διανύει μία από τις πιο πεζές της περιόδους. Από την Παιδεία έχει εξοριστεί ή κλασσική μόρφωση, όπως και η ποίηση. Έχει επικρατήσει η φιλοσοφία της ισχύος του τεχνολογικού πολιτισμού, καιροί υλόφρονες και υλιστικοί επιβάλλουν τά δικά τους στερεότυπα. Οί άνθρωποι φοβούνται ν’αντικρύσουν ό ένας τόν άλλο στά μάτια, ή άλληλεγγύη έχει όβελισθεί στά τάραρα του όφελιμισμού, ή καλλιέργεια του ανθρώπου και του πνεύματος έχει υποκατασταθεί από έτοιμες λύσεις που προσφέρουν ήλεκτρονικοί υπολογιστές και τουριστικά γραφεία ταξιδίων, ή πείνα, ή τρομοκρατία, οί πόλεμοι άπλώνονται μέ ασύλληπτους ρυθμούς.

Η ζωή έχει υποβαθμιστεί. Τι μπορεί νά την αναστήσει, νά εκδιώξει την εξαθλίωση της και τή στυγερή της πεζότητα;

Είναι άπλό: ό έρωτας και ή ποίηση, που διαμέσου του λόγου, είναι οί ανώτερες μορφές επικοινωνίας. Αιώνια, ανεξάντλητα λογότυπα της ανθρωπότητας. ‘Ας μή λησμονούμε ότι ή άρχαιότερη και ή μεγαλύτερη παρακαταθήκη μας ως έθνους είναι ένας ποιητής, ό ‘Ομηρος.

Θαρω ότι κύριο μέλημά μας και πρώτιστο θά έπρεπε νά είναι ή επιστροφή της ποίησης στη ζωή μας. (Αλλά θά επανέλθω σέ αυτό).

Διαβάζοντας τά ποιήματα του Ντίνου Λουμάνη, όκριβώς αυτό αναρωτήθηκα, έκπληκτος, όμολογώ: Τό πόσο κρίμα είναι πού δέν γνωρίζουμε τούς ποιητές μας, τούς μεγάλους αυτούς τραγωδούς και προφήτες.

Τό πόσο κακό μάς έχει κάνει ή άνοσηία και ή παράνοιά μας νά έξορίσουμε τούς ποιητές, μείζοντες κι έλάσσονες. ‘Αν και, όφείλω να πώ, κατ’ έμέ, δέν υπάρχει μείζον κι έλασσον στην ποίηση. ‘Ο παραμικρός στίχος του όποιοιδήποτε ποιητή μπορεί ένίοτε νά είναι ό σπαραγμός όλης της ανθρωπότητας. ‘Εάν άκολουθήσω λογοτεχνικά κριτήρια θά κατατάξω τόν ποιητή Ντίνο Λουμάνη στις ισχυρές μορφές της ελληνικής ποίησης. Κατ’άρχάς διότι είναι άκατάτακτος. Κινείται μέ έντυπωσιακή άνεση ανάμε-

Σ.Σ. Το κείμενο αυτό του Γιώργου Σταματόπουλου είναι η εισήγηση για το Στυμφάλιο (από τη Λαύκα) ποιητή Ντίνο Λουμάνη, στο πλαίσιο της ημερίδας Κορινθιακής λογοτεχνίας που έγινε στη Νεμέα από το Ι.Κ.Μ. στις 6 Μαΐου 2001, όμως δεν ανακοινώθηκε λόγω εκτάκτου κωλύματος του ομιλητή.

σα στά δύο μεγάλα επαναστατικά ρεύματα τῆς ποίησης, ἐννοῶ τόν ρομαντισμό καί τόν σουρρεαλισμό. Τό πρῶτο ἦταν μιά ἐπανάσταση ἐναντίον τῆς εἰσβολῆς τῆς πεζότητος, τοῦ ὠφελιμοῦ καί τοῦ κόσμου τῆς μπουρζουαζίας πού ἀναπτύχθηκαν στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Τό δεύτερο ἦταν μιά ἄρνηση τῆς ποίησης νά εἶναι μιά ἀπλή λογοτεχνική ἔκφραση.

Κατά δεύτερον, διότι ὑπάρχουν στά ποιήματά του δυνατοί στίχοι, τούς ὁποίους θά διάβαζε μέ πολλή προσοχή ἕνας Καρυστάκης, ἕνας Ἐλύτης, ἕνας Ἐμπειρικός. Ἄλλά, κι ἕνας Ρεμπώ (οὐδόπως ὑπερβάλλω), ἕνας Λωτρεαμιόν, ἕνας Μπωντλαίρ, ἕνας Μαλλαρμέ. Ὁ Μπωντλαίρ π.χ. πολύ θά ἤθελε νά ἔχει ἀποκαλέσει τήν "Ἀνοιξη ψηλόκορμη τσιγγάνα. Διότι μέσα σέ τοῦτον τόν στίχον τοῦ Λουμάνη περιλαμβάνονται ἡ ἐλευθερία, ἡ συνεχῆς κίνηση, ἡ νομαδική ζωή, ὁ χορός, τό ἀνυπότακτον τῶν ἀνθρώπων μπροστά στή σύμβαση, ὁ ἔρωτας, ὁ ὄργασμός.

Καί ὁ Ἀρθούρος Ρεμπώ θά ἐπιθυμοῦσε θαρρῶ νά περιέχονται στίς "Ἐκλάμψεις" του τοῦτοι οἱ δύο στίχοι: *Γνώρισα τίς φοικιάσεις τῆς ψυχῆς / στή λάμψη τῶν Ἀνοιξεων.* Διότι στήν ψυχή, στήν ἄβυσσό της, μόνο ὁ ποιητής μπορεῖ νά εἰσχωρήσει· ὁ ποιητής καί ἡ "Ἀνοιξη.

Ἄνετα ἐπίσης θά μπορούσε νά συμπεριλάβει στόν "Μεγάλο Ἀνατολικό" του ὁ Ἐμπειρικός τούτους τούς ἐρωτικότετους στίχους:

*Στήν εὐλόγη σάρκα μου
τή σφραγίδα τοῦ ἀκατάλυτου φέρω
τήν ὄριμη ὀπώρα
μᾶς ἔξαλλης ἡδονῆς
μᾶς γλυκειᾶς ἁμαρτίας.
Στό βλέμμα μου
τίς πυρκαγιές τοῦ ἔρωτα
οὐά χεῖλη μου*

*τή συντριβή τοῦ ῥόδου
στά χέρια μου
τούς θησαυρούς τῶν χαδιῶν.
Στό κατάπληκτο μέτωπό μου
τό σκότιο βάθος τοῦ Νοῦ
καί τά ἴχνη
τῆς ἀπολεσμένης ἀνθρωπότητος.*

Καί εἶμαι βέβαιος, ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, πολύ θά χαρόταν ἂν στό ἔργο του "Δυτικά τῆς Λύπης" προσέθετε τούς ἀκόλουθους στίχους:

*Ἡ ἀγέροχη νύχτα
τῶν σιωπηλῶν ἀρνήσεων
σπῶν τυμβοκρύχων τούς ὤμους φερμένη
σφυρίζει τά γυμνά μας κρανία
καί χλευάζει τή γνώση
μ' ἔπαρση καί φύλλα δάφνης.*

Ποιές λέξεις θά μπορούσαν ν' ἀποδώσουν ἐναργέστερα τήν ἐπικράτηση τῆς θλίψης, τοῦ πανικοῦ καί τῆς ἀπογοήτευσης τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης;

Ναί, συμφωνῶ, ὁ ποιητής εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἕνας κοινωνικός ἀγωνιστής· ταυ-

τοχρόνως μεταφέρει, ἔστω ἀσυνείδητα, πάθη καί πόθους τῆς συλλογικῆς, τῆς ἔθνικῆς μνήμης. Προφήτης καί ἀντάρτης, τρυφερός κι εὐαίσθητος, στοχαστής καί ταξιδιώτης, φιλόσοφος καί ἀλήτης, ἐξεγερμένος καί ἐξόριστος ἀνατροπέας καί, ἐν τέλει, δολοφονημένος. Ναί. Οἱ ἔξουσίες δολοφονοῦν τοὺς ποιητές. Οἱ κάθε μορφῆς ἔξουσίες, δεξιές καί ἀριστερές. Διότι ὁ ποιητικὸς λόγος χλευάζει τὴν ἔξουσία, τὴ διαφθείρει· τιτρώσκει τὸν χαλκευμένον ὠραϊσμό της, ἀποκαλύπτει τὸν κυνισμό της. Ὁ ποιητὴς εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἔξουσίας. Διότι μαθαίνει στὸν ἄνθρωπο, τὸν μυεῖ, μᾶλλον, νὰ θρυμματίζει τὴν καθημερινότητα, νὰ λουιδωρεῖ τὴν πεζότητα, νὰ συντρίβει τὸν χρονομετροημένο, καταθρυμματισμένο τρόπο ζωῆς, ὅλα ἐκεῖνα δηλαδή πού φοβίζουν τὴν ἔξουσία.

Ὁ Ντίνος Λουμάνης πολὺ γρήγορα φαίνεται νὰ συνειδητοποίησε ὅτι ὁ ποιητὴς φέρει τὸ μέγιστο πολιτικὸ χρέος, πού εἶναι καί τὸ μήνυμά του: νὰ ξεπεράσει τὴν πολιτικὴ, νὰ μὴν αὐτοεγκλωβισθεῖ στὴ στίλβη ἢ τὴν αἴγλη τοῦ παιγνιδιοῦ τῶν λέξεων. Παρότι νέος, ἀντιλήφθηκε ὅτι οἱ λέξεις πρέπει νὰ εἶναι βουτηγμένες στὸ αἷμα γιὰ νὰ εἶναι ζωντανές. Καί δὲν δίστασε νὰ τίς ἐμβαπτίσει στὸ δικό του αἷμα, στὴν κοινωνικὴ του ἐγρήγορη, στοὺς καπνοὺς τοῦ ἀναρτοπολέμου, στίς κραυγές τῆς γούσσας, πάσχουσας ἀνθρωπότητας: *Ποιὸς θὰ μᾶς ζωγραφίσει - γράφει - τὰ γκριζὰ βράδια / τῶν ἀπελπισμένων ἀνθρώπων*/. Καί ἀποφασίζει, ἀνεδοιάστως, νὰ γίνει ὁ ἴδιος ζωγράφος. Γράφει καί ζωγραφίζει τὸν ἀνθρώπινο πόνο, γράφει καί ζωγραφίζει τὴ δίψα ἐνὸς λαοῦ γι' ἀνεξαρτησία καί δικαιοσύνη, γράφει καί ζωγραφίζει τὸν ἐλεύθερο καί πνευματικὸ ἄνθρωπο, ζυμωμένο στὴ μάχη καί στὰ βιβλία, γράφει καί ζωγραφίζει τὸν ἀντάρτη καί τὸν ποιητὴ· προαισθανόμενος - λές - τὸν χαμό του, ἀναρωτᾶται: *Ποιὸς θὰ συλλάβει / τὸν αἰῶνιο δρόμο / τῶν χαμένων πραγμάτων*/. Καί ἄλλου: *Ἡ νευρικότης χαμογελᾷ / κι ὁ ἴλιγγος πλησιάζει*.

Ἐκεῖ ζεῖ ὁ ποιητὴς: στὴ ζώνη τοῦ λυκόφωτος, ἔξω ἀπὸ τακτοποιημένες ζωές κι ἐπιπλωμένες ἰδέες, στὸ τέντωμα τῶν αἰσθήσεων, στὸν ἴλιγγο τῆς ὑπογονίας τοῦ ἀνθρώπου. Μόνο ριγὸς σκορπιζοῦν οἱ στίχοι του: *Κλαίω σάν θεὸς ἢ τολμῶ σάν θεός*. Μόνο ἓνας βαθιὰ θλιμμένος ἄνθρωπος, μόνον ἓνας βαθειὰ ἀπελπισμένος, μπορεῖ νὰ γράφει τέτοιους στίχους, διότι μόνον ἓνας ἀπαισιόδοξος ἔχει δικαίωμα στὴν αἰσιοδοξία, στὴν ταύτισή του μὲ τὸ δαιμόνιο, μὲ τὴν θεϊκότητα. Διότι εἶναι αὐτὸς πού δονήθηκε καί συγκλονίστηκε ἀπὸ τὴν ἱερότητα καί τὸ μεγαλεῖο τῆς ζωῆς στὰ κίτταρά του, ἀλλὰ ἔξω, βλέπει πόσο μικρὴ τὴν ἔχουν καταντήσει, πόσο φοβισμένοι καί κακοὶ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, πόσο δουλοπρεπεῖς. Οἱ δύο αὐτὲς ὀπτικὲς τὸν συνθλίβουν: ἀπὸ τὴ μία τὸ μεγαλεῖο, ὅπ' τὴν ἄλλη ἢ ταπεινωση. Γράφει: *Τὰ λοξὰ πεζοδρόμια / πρέπει νὰ πάρω μαζί σας / μὰ νικίεμαι / ἀπὸ δέσμη φωτός*.

Μόνον τὸ ἀρχέγονο φῶς, τὸ αἰεζων, τὸ αἰετροον μπορεῖ νὰ νικήσει ἓναν ποιητὴ διότι τοῦ μινύει, καί μέσω αὐτοῦ καί σέ ὅλους μας - τὴν θνητότητά μας.

- Ἐντυπωσιάζει ἢ σουρρεαλιστικὴ - προῖόν, προφανῶς, τοῦ τρόμου τοῦ πολέμου - διάθεση τοῦ ποιητῆ, παντρεμένη ἰδιανικὰ μὲ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ καί τὴν αἰώνια φυγὴ πρὸς τὸ ἄγνωστο· μακρινὸς ἀπόγονος τοῦ Ἐμπεδοκλῆ πού

αυτοχαρακτηριζόταν *φινάς θεόθεν καί ἀλήτης* (Το ἀλήτης, ὡς γνωστόν, προέρχεται ἀπό τό ἀρχαϊκό ρῆμα ἀλάομαι - ἀλώμαι πού σημαίνει περιπλανῶμαι).

Ὁ Ντίνος Λουμάνης, θαρραλέος ἀναζητητής τοῦ νοήματος ἢ κάποιας νοηματοδότησης τοῦ κόσμου, ἐκτεθειμένος στό πνεῦμα καί στούς κινδύνους τῆς ἐποχῆς, τρυγάει ἀπό τά καλλιτεχνικά ρεύματα ἐκεῖνα τά στοιχεῖα πού δικαιώνουν τήν ὑπαρξη, ὅσο ἀντίξοες καί ἄν εἶναι οἱ συνθήκες. Στήν ἀναζήτησή του αὐτή πάσχει. Καί ὅταν πάσχει ἕνας ποιητής ἀφείλουμε ν' ἀκούσουμε τήν κραυγή του, ν' ἀφουγκραστοῦμε ἔστω τόν πόνο του, γιατί στήν οὐσία, εἶναι τό πνεῦμα πού διεκδικεῖ τόν χῶρο του, τήν μετουσίωση τῆς ὕλης καί τήν ἀνάδειξη τοῦ νοήματος.

Ἐπανέρχομαι στό θέμα τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ποίησης τῆς ζωῆς μας μέ ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἐντγκάρ Μορέν ἀπό το βιβλίο του “Ἐρωτας ποίηση σοφία” (ἐκδ. τοῦ Εἰκοστοῦ Πρώτου): «*Ἄν ἡ ποίηση ὑπερέχει τῆς σοφίας καί τῆς τρέλλας, πρέπει νά ἀποβλέπουμε στό νά ζήσουμε τήν ποιητική κατάσταση καί νά μὴ κατασπαταλήσουμε τή ζωὴ μας στήν πεζότητα... Τό νόημα τοῦ ἔρωτα καί τό νόημα τῆς ποίησης εἶναι τό νόημα τῆς ὑπέριστας ποιότητος τῆς ζωῆς*». Ἔς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Χέλντελιν ἔλεγε ὅτι «*ποιητικά κατοικεῖ ὁ ἄνθρωπος στη γῆ*».

Ὁ Ντίνος Λουμάνης στό σύντομο ἀλλά δημιουργικό διάστημα πού ἔζησε φαίνεται νά γνώριζε ἄριστα τήν ποιητική διάσταση τῆς ζωῆς. Τό ἀποδεικνύουν οἱ καλλιεργημένοι στίχοι του, ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του, πού ἦταν μιὰ ἀνιδιοτελής προσφορά στόν ἀγῶνα ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ του καί, ταυτοχρόνως, ἕνας ὕμνος στά σπαράγματα τῆς ζωῆς. Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ στίχοι του θά διεκδικήσουν τή θέση πού τοὺς ἀρμόζει, ὄχι μόνο στήν ποιητική γραμματεία ἀλλά καί στή θεμελίωση τοῦ πολιτιστικοῦ οἰκοδομήματος τῆς χώρας. Χρέος μας εἶναι νά τόν γνωρίσουμε, νά τοποθετήσουμε τίς ποιητικές του συλλογές στή βιβλιοθήκη μας, νά συζητοῦμε τοὺς στίχους του, νά τινάξουμε τά ρόδα στό ἄπειρο, καί τό ἄπειρο μέσ στους τάφους / *Τό πᾶν γιά τό τίποτα / νά ἡ φροιάση τοῦ φωτός / στά χεῖλη τῶν ἀβύσσων*.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ Ἄνοιξη (τοῦ πνεύματος, τοῦ πολιτισμοῦ) δέν πεθαίνει στά ὑγρά μάτια (ὅλων ἐκείνων πού σέβονται τόν ἄνθρωπο, πού συγκινούνται καί δακρυρίζουν ἀπό τό μεγαλεῖο τῆς ζωῆς).

Ἔς δοῦμε τό “Φῶς” τοῦ ποιητῆ:

*Ἀντάρτη ποιητή
ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατός σου
φωτίζουν
τούς ἐπίπεδους,
καὶ ὀριζόντιους τάφους μας.
Γνώρισες τίς δίχως αἶμα πληγές
τούς σιωπηλοὺς λυγμοὺς
τίς ἄφρονες κραυγές.*

Κώστας Βουδούρης
Δρ. Υδρογεωλογίας
Πανεπιστημίου Πατρών

ΥΛΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ-ΦΕΝΕΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

1. Εισαγωγή

Η περιοχή της Στυμφαλίας-Φενεού καταλαμβάνει το ΝΔ/κό τμήμα του Νομού Κορινθίας και χαρακτηρίζεται από την παρουσία ορεινών όγκων (Κυλλήνη, Ολίγυρτος και Χελμός). Η περιοχή είναι ευνοημένη υδρολογικά σε σχέση με την Ανατολική Κορινθία, όσον αφορά τους υδατικούς πόρους. Από πολλές έρευνες και μελέτες έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη αξιόλογου υδατικού δυναμικού, που οφείλεται σε κλιματολογικούς και γεωλογικούς παράγοντες.

Η ορθολογική διαχείριση των υδατικών πόρων (υπόγειων, πηγαίων και επιφανειακών) θα συμβάλλει στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής, στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού συμβατών με το περιβάλλον και στην αναστροφή της δημογραφικής κατάρρευσης, που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες στην περιοχή.

2. Υδρομετεωρολογικά δεδομένα

2.1 Βροχοπτώσεις

Η ευρύτερη περιοχή της Στυμφαλίας και του Φενεού δέχονται τις μεγαλύτερες βροχοπτώσεις του Νομού Κορινθίας. Σε αυτό συμβάλλει η παρουσία υψηλών υψομέτρων στην περιοχή αυτή: από 600 m (επιφάνεια λίμνης Στυμφαλίας) έως 2.200 m (κορυφές του όρους Κυλλήνης).

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην περιοχή εμφανίζονται χιονοπτώσεις, κυρίως στον ορεινό όγκο της Κυλλήνης (Ζήριας), οι οποίες διαρκούν μέχρι τον Ιούνιο μήνα.

Στον κατωτέρω Πίνακα 1 παρατίθενται τα στατιστικά χαρακτηριστικά των ετήσιων τιμών βροχόπτωσης των σταθμών Δρίζας, Ψαρίου, Καλυβίων, Κάτω Ταρσού, Κεφαλαρίου και Καστανιάς (μέση τιμή, μέγιστη τιμή, ελάχιστη τιμή και τυπική απόκλιση) και στον Πίνακα 2 οι μέσες μηνιαίες βροχοπτώσεις των σταθμών αυτών.

Πίν. 1: Στατιστικά χαρακτηριστικά των ετήσιων τιμών βροχόπτωσης (mm) των σταθμών της Νοτιοδυτικής Κορινθίας (1975-1999).

Σταθμός	Υψόμετρο (m)	Μέση Τιμή (mm)	Ελάχιστη Τιμή (mm)	Μέγιστη Τιμή (mm)	Τυπική Απόκλιση
Δρίζα	631	663	384	1.058	192
Ψάρι	821	672	397	1.007	155
Καλύβια	850	891	304	1.294	267
Κ. Ταρσός	1.130	776	388	1.083	174
Κεφαλάρι	760	909	596	1.215	165
Καστανιά	989	901	601	1.374	233

Όσον αφορά τη διακύμανση των βροχοπτώσεων παρατηρούνται τα εξής:

1. Παρατηρείται ευρεία διακύμανση των ετησίων τιμών βροχόπτωσης.
2. Το μέσο μέγιστο μηνιαίο ποσοστό της ετήσιας βροχόπτωσης (Σχ. 1) παρουσιάζεται κατά το μήνα Δεκέμβριο (16.1%), ενώ εξίσου σημαντικό ποσοστό εμφανίζεται κατά τους μήνες Ιανουάριο (14.1%), Νοέμβριο (13.2%) και Φεβρουάριο (12.2%).
3. Παρατηρείται ότι οι μήνες με τη μικρότερη βροχόπτωση είναι ο Ιούλιος, ο Αύγουστος και ο Σεπτέμβριος.
4. Τον χειμώνα η περιοχή δέχεται ποσοστό 42.6% της ετήσιας βροχόπτωσης, ενώ αντίθετα το καλοκαίρι το ποσοστό βροχόπτωσης περιορίζεται σε ποσοστό 8.3% (Σχ. 2). Παρατηρείται δηλ. άνιση εποχική κατανομή των βροχοπτώσεων με ποσοστό 84.2% της συνολικής ετήσιας βροχόπτωσης να πέφτει την υγρή περίοδο (Οκτωβρίου-Απριλίου), χαρακτηριστικό γνώρισμα για όλη την περιοχή της Μεσογείου.

Πίν. 2: Μέσες μηνιαίες βροχοπτώσεις (mm) 6 σταθμών της ΝΔ/κής Κορινθίας.

ΣΤΑΘΜΟΣ	Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
Ψάρι	91,5	75	67	54	33	15	12	23	14	78	114	109
Δρίζα	93	84	73	49	33	17	13	27	17	66	95	100
Καστανιά	128	107	86	68	50	19	34,5	28	19	85	129	147
Κ. Ταρσός	100	80	72	60	38	17	15	24	23	82	132	147
Κεφαλάρι	129	117	106	74	33	29	12	28	21	98	133	132
Καλύβια	137	109	76	64	46	22	22	27	28	77	125	184

2.2 Θερμοκρασία αέρα

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μέσες μηνιαίες και ετήσιες θερμοκρασίες τριών (3) σταθμών της περιοχής για την περίοδο λειτουργίας τους: Δρίζας (1967-1989), Καλύβια (1970-1983) και οροπέδιο Ζήρειας (1948-1975).

Πίν. 3: Μέσες μηνιαίες θερμοκρασίες σε °C για την περίοδο λειτουργίας των σταθμών.

Σταθμός	Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ	Μέση Ετήσια
Δρίζα	6.9	7.4	9.7	14.0	19.4	23.7	26.0	25.2	21.4	15.6	11.1	8.1	15.70
Καλύβια	4.9	5.5	8.2	12.1	16.9	20.6	22.9	22.5	19.3	14.5	9.8	7.0	13.70
Ζήρεια	-0.5	0.3	2.1	6.4	10.8	15.2	18.1	18.0	13.9	8.8	5.1	1.2	8.28

Από τα στοιχεία του ανωτέρω Πίνακα 3 συμπεραίνονται τα εξής:

- Η μέση ετήσια θερμοκρασία κυμαίνεται από 8.28 °C (σταθμός Ζήρειας, υψόμετρο 1500 m) έως 15.7 °C (σταθμός Δρίζας, υψόμετρο 631 m).
- Ο ψυχρότερος μήνας για όλους τους σταθμούς είναι ο Ιανουάριος και ο θερμότερος μήνας είναι ο Ιούλιος.
- Η ελάχιστη μέση μηνιαία θερμοκρασία για το σταθμό της Δρίζας είναι 4.2 °C και έχει καταγραφεί τον Ιανουάριο του 1991, ενώ η μέγιστη μέση μηνιαία είναι 28.8 °C και έχει καταγραφεί τον Ιούλιο του 1977.
- Η μέση ετήσια θερμοκρασία του ατμοσφαιρικού αέρα γενικά ελαττώνεται σε συνάρτηση

με το ύψος. Ο ρυθμός μεταβολής έχει μια μέση τιμή ελάττωσης $0.60\text{ }^{\circ}\text{C}$ ανά 100 m και αποτελεί τη "θερμοβαθμίδα" (Βουδούρης, 2001).

3. Κλιματικός τύπος στην περιοχή Στυμφαλίας-Φενεού

Η μέση σχετική υγρασία στον σταθμό Δρίζας ανέρχεται σε 62.8% με υγρότερους μήνες τους: Ιανουάριο, Δεκέμβριο, Νοέμβριο. Ξηρότεροι μήνες είναι ο Ιούλιος (48%), Ιούνιος (50%) και Αύγουστος (50.7%).

Η πραγματική εξατμισοδιαπνοή στον σταθμό της Δρίζας, σύμφωνα με τη μέθοδο Thornthwaite για την περίοδο 1975-1996 ανέρχεται σε 51% του ετήσιου ύψους βροχοπτώσεως. Σύμφωνα με την κλιματική ταξινόμηση Thornthwaite το κλίμα στην περιοχή ανήκει στους κάτωθι τύπους:

1. $C_2 s_2 B_3' b_4'$ Απαντάται στην περιοχή Ταρσού και Στυμφαλίας και υποδηλώνει ημίυγρο κλίμα που αποκλίνει προς υγρό με μεγάλο πλεόνασμα νερού τον χειμώνα, μεσόθερμο τύπο θερμικού κλίματος.

2. $C_2 s_2 B_2' b_4'$ Είναι παρόμοιο του προηγούμενου τύπου και απαντάται στην περιοχή του Φενεού. Χαρακτηρίζεται ως ημίυγρο κλίμα, που αποκλίνει προς υγρό με μεγάλο πλεόνασμα νερού τον χειμώνα, μεσόθερμο τύπο θερμικού κλίματος με μικρή θερμική δραστηριότητα κατά το θέρος.

4. Υδατικό δυναμικό

Από τις υφιστάμενες μελέτες (Ζερβογιάννης, 1991, Αδρακτάς-Μπεζές, 1992, Παναγόπουλος κ.ά, 2000), καθώς και τα στοιχεία της Διεύθυνσης Εγγείων Βελτιώσεων του Νομού Κορινθίας προκύπτει ότι η παρουσία ενός αξιόλογου υδατικού δυναμικού (υπόγειου, πηγαιού και επιφανειακού) στην ορεινή Δυτική Κορινθία.

Οι σχετικά μεγάλες σε όγκο βροχοπτώσεις που δέχεται η περιοχή και η γεωλογική δομή της περιοχής (ανθρακικοί σχηματισμοί, κροκαλοπαγή) συμβάλλουν στην κατειόδουση μεγάλου όγκου νερού, καθώς επίσης και ένας σημαντικός όγκος νερού απορρέει ετησίως επιφανειακά.

Έτσι ένα από τα ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά της περιοχής είναι ο μεγάλος όγκος των μόνιμων αποθεμάτων των υπόγειων νερών της. Όπως έχει προαναφερθεί, από τον όγκο νερού που κατειοδύει ένα σημαντικό μέρος εκφορτίζεται μέσω πηγών (Στυμφαλίας, Κεφαλαρίου, Αγίας Βαρβάρας, Συβίστας κ.ά).

Η **λεκάνη της Στυμφαλίας** συνδέεται με σήραγγα με την προς τα ΒΑ/κά αυτής αναπτυσσόμενη κλειστή υδρολογική λεκάνη του Κλημεντίου, έτσι ώστε να αποτελούν ενιαία υδρολογική ενότητα. Το εμβαδόν της ενιαίας υδρολογικής λεκάνης Στυμφαλίας-Κλημεντίου ανέρχεται σε 218 Km^2 και αποστραγγίζεται προς τα Ανατολικά, μέσω των σηράγγων Σιούρι και Πράθι στην υδρολογική λεκάνη του Ασωπού (Νεμέας). Νοτιοδυτικά η λεκάνη της Στυμφαλίας χωρίζεται από τη λεκάνη του Φενεού με το Μαυροβούνι (1.700 m).

Από την κατάρτιση ενός προσεγγιστικού ισοζυγίου στην ενιαία υδρολογική λεκάνη Στυμφαλίας προκύπτει ότι ο μέσος ετήσιος όγκος νερού από βροχοπτώση ανέρχεται σε $224,5 \times 10^6\text{ m}^3$. Από τον όγκο αυτόν εξατμίζονται ετησίως τα $118,9 \times 10^6\text{ m}^3$. Κατειοδύουν τα $67 \times 10^6\text{ m}^3$ /έτος και απορρέουν επιφανειακά τα $38,6 \times 10^6\text{ m}^3$ /έτος.

Η μέση ετήσια απορροφή της σήραγγας Σιούρι για την περίοδο 1951-58 έχει υπολογισθεί περίπου σε $64 \times 10^6\text{ m}^3$ (στοιχεία ΥΠΕΧΩΔΕ). Κατά την αρδευτική περίοδο ένα μικρό μέρος

της παροχής της σήραγγας Σιούρι διατίθεται για αρδεύσεις στη λεκάνη της Σκοτεινής (μεταξύ των σηράγγων Σιούρι και Πράθι) και το υπόλοιπο στη συνέχεια μετά την έξοδο της σήραγγας Πράθι διοχετεύεται στην κοίτη του Ασωπού ποταμού και συμβάλλει κατά ένα ποσοστό στην κάλυψη των αρδευτικών αναγκών της παραλιακής ζώνης του Νομού Κορινθίας. Κατά τη χειμερινή περίοδο που παρατηρούνται και οι μεγαλύτερες απορροές τα επιφανειακά νερά δεν χρησιμοποιούνται και καταλήγουν ανεκμετάλλευτα μέσω του Ασωπού ποταμού στη θάλασσα του Κορινθιακού κόλπου.

Τα επιφανειακά και πηγαία νερά της λεκάνης Στυμφαλίας και του Ασωπού ποταμού διαχειρίζεται ως ΝΠΔΔ, ο Αρδευτικός Οργανισμός Στυμφαλίας Ασωπού Κορινθίας (ΑΟΣΑΚ), ο οποίος παρά τη μεγάλη προσφορά του, τα τελευταία χρόνια υπολείπεται μη μπορώντας να παίξει έναν ουσιαστικό ρόλο στην ορθολογική διαχείριση των υδατικών πόρων.

Η κάλυψη των υδατικών αναγκών της περιοχής μελέτης γίνεται από την εκμετάλλευση των πηγαίων και των επιφανειακών (χειμάρρος Καστανιάς και νερών λίμνης). Τα τελευταία χρόνια έχουν ανορυχθεί αρκετές γεωτρήσεις για την εκμετάλλευση των υπόγειων νερών για την κάλυψη κυρίως των αρδευτικών αλλά και των υδρευτικών αναγκών, όπου αυτές δεν καλύπτονται από πηγαία νερά. Οι περισσότερες γεωτρήσεις έχουν ανορυχθεί στην περιοχή Καισαρίου (λεκάνη Πελλήνης), Κεφαλαρίου, Λαύκας, Καλλιάνων, και Ψαριού.

Την αρδευτική περίοδο χρησιμοποιούνται οι απορροές του Καστανιώτικου χειμάρρου για την κάλυψη μέρους των αρδευτικών αναγκών της περιοχής Λαύκας-Καστανιάς. Τελευταία έχει κατασκευασθεί μεταλλικός αγωγός μεταφοράς νερού από τη λίμνη, καθώς και δεξαμενή στην έξοδο του χειμάρρου από την ορεινή ζώνη. Οι υπόλοιπες περιοχές αρδεύονται με κατάκλιση μέσω ανοικτών αυλάκων, χωμάτων ή τοιμέντινων.

Η κλειστή **λεκάνη Φενεού** βρίσκεται ανάμεσα στους ορεινούς όγκους Ζήριας, Χελμού, Μαύρου όρους και Σαϊτά και έχει συνολική έκταση 237 Km². Ο κύριος αποδέκτης των επιφανειακών νερών είναι ο Όλβιος ποταμός και ο Δόξας. Ο Όλβιος διασχίζει τη λεκάνη Φενεού από Βορρά προς Νότο και "χάνεται" μέσω καταβοθρών. Κίνδυνος πλημμυρών εντοπίζεται στη λεκάνη Φενεού, όπου σε περιόδους έντονων βροχοπτώσεων πλημμυρίζει ο Όλβιος ποταμός, και σχηματίζεται περιοδικά η λίμνη Φενεού, λόγω του ότι δεν υπάρχει δυνατότητα απορρόφησης των καταβοθρών. Η κατασκευή αντιπλημμυρικού έργου (μικρό επίχωμα) στην πλευρά των καταβοθρών, που αποστραγγίζουν τα νερά του Όλβιου ποταμού θα συμβάλλει στη δημιουργία ενός μικρού υγρότοπου στην περιοχή του κάμπου Φενεού. Το προτεινόμενο έργο σε συνδυασμό με τον καθαρισμό των καταβοθρών θα συμβάλλει και στην αντιμετώπιση των καταστροφικών πλημμυρικών φαινομένων.

Στην πεδινή ζώνη της λεκάνης του Φενεού η κάλυψη των αρδευτικών αναγκών της περιοχής γίνεται με 24 γεωτρήσεις του Υπουργείου Γεωργίας, που έχουν ανορυχθεί, εκ των οποίων 12 είναι χωρίς αντλητικό συγκρότημα. Το μέσο βάθος των γεωτρήσεων ανέρχεται σε 150 μέτρα και η παροχή των γεωτρήσεων κυμαίνεται μεταξύ 150-300 m³/h. Η ύδρευση των δημοτικών διαμερισμάτων του Δήμου Φενεού γίνεται κυρίως από πηγαία νερά.

Στους υδατικούς πόρους της περιοχής μελέτης ανήκουν και τα νερά της λίμνης Στυμφαλίας και της τεχνητής λίμνης (φράγμα) Δόξα.

Η λίμνη Στυμφαλίας είναι ρηχή με μέγιστο βάθος 4-5 m, βρίσκεται σε υψόμετρο 600 m (α. ε. θ.) και αποτελεί ένα σημαντικό περιβαλλοντικό στοιχείο της ορεινής Κορινθίας. Η

έκτασή της κυμαίνεται από 3.500 στρέμματα (τέλος ξηρής περιόδου) έως 7.500 στρέμματα (τέλος υγρής περιόδου) και κατά τη διάρκεια ξηρασιών ξηραίνεται τελείως (1978, 1990). Η λίμνη τροφοδοτείται από τις επιφανειακές απορροές της υδρολογικής της λεκάνης, από τις πηγές Στυμφαλίας και Κεφαλαρίου και από τα νερά της πεδιάδας Πελλήνης. Σήμερα η λίμνη Στυμφαλία δέχεται μικρές μόνο ποσότητες νερού από τις πηγές του μετώπου Στυμφαλίας, τόσες, όσες να συγκρατείται σε μια στάθμη που να εξυπηρετεί τη διενέργεια αντλήσεων απ' αυτήν για αρδεύσεις στη νοτιοδυτική περιοχή της. Η ρύθμιση της απορροής των νερών των πηγών προς τη λίμνη γίνεται με επεμβάσεις στην περιφερειακή τάφρο του Βοχαϊκού, που κατασκευάστηκε για να οδηγεί τα νερά τους απ' ευθείας στη σήραγγα.

Το φράγμα Δόξα ολοκληρώθηκε το 1996 και είναι χωρητικότητας 5.000.000 m³. Ο ταμιευτήρας έχει πληρωθεί από τις απορροές του ποταμοχείμαρρου Δόξα. Την υγρή περίοδο οι υπερχειλίσες κατακλύζουν τον κάμπο του Φενεού.

5. Πηγαίο υδατικό δυναμικό

Στην ευρύτερη περιοχή της Στυμφαλίας και Φενεού υπάρχουν πολλές πηγές γλυκού νερού, κυρίως καρστικές. Η ορθολογική αξιοποίηση του πλούσιου πηγαίου υδατικού δυναμικού θα συμβάλλει στην επίλυση του υδατικού προβλήματος τόσο στην περιοχή, όσο και σε γειτονικές περιοχές. Στον κάτωθι Πίνακα 4 παρουσιάζονται οι κυριότερες πηγές, και η παροχή τους με βάση τα στοιχεία παλαιότερων μετρήσεων.

Πίν. 4: Παροχές των κυριότερων πηγών της περιοχής Στυμφαλίας-Φενεού.

α/α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΠΗΓΗΣ	ΩΡΙΑΙΑ ΠΑΡΟΧΗ (m ³ /h)	ΕΤΗΣΙΑ ΠΑΡΟΧΗ (x10 ⁶ m ³)
1	Συγκρότημα πηγών Στυμφαλίας	3.200	28,0
2	Συγκρότημα πηγών Κεφαλαρίου	1.084	9,5
3	Κεφαλαρίου Μπουζιού	86	0,75
4	Αγίας Βαρθάρας	753	6,6
5	Κάτω Ταρσού	100	0,88
6	Συβίστας	500	4,5
7	Μοσιάς	50	0,44

Η πηγή Κεφαλαρίου (διάσπαρτη ανάβλυση) αναβλύζει σε υψόμετρο 700 m και σε απόσταση 2 Km Α/κά του οικισμού Κεφαλαρίου. Είναι καρστική πηγή υπερχείλισης των ασβεστολίθων της ζώνης Πίνδου, που φράσσονται από λεπτομερή μεταλλικά ιζήματα. Η μέση ετήσια απορροή της ανέρχεται σε 9,5x10⁶ m³ νερού.

Οι πηγές του συγκροτήματος Στυμφαλίας (Δριζας) αναβλύζουν σε υψόμετρο 615 m, σε απόσταση 500 m Βόρεια της λίμνης και ένα μέτωπο 470 m. Είναι καρστική πηγή υπερχείλισης των ασβεστολίθων της ζώνης Τρίπολης, που φράσσονται από λεπτομερή τεταρτογενή ιζήματα. Η μέση ετήσια απορροή της ανέρχεται σε 28x10⁶ m³ νερού. Με τη χρήση ιχνηθετών έχει διαπιστωθεί υδραυλική σύνδεση των πηγών Στυμφαλίας με τις καταβόθρες που αποστραγγίζουν τη λεκάνη Σκαφιδιά και το οροπέδιο Μεγαγαϊάννη.

Η θέση της πηγής Κάτω Ταρσού βρίσκεται στην τοποθεσία Αγίας Τριάδος, ΝΔ/κά του οικισμού του δ.δ. Κάτω Ταρσού του Δήμου Φενεού. Η πηγή βρίσκεται πλησίον της μονής Παναγίας Βράχου και σε απόσταση 1.500 m από τον Ολβιο ποταμό. Η πηγή βρίσκεται σε απόλυτο υψόμετρο 1.100 m και υδρομαστεύεται σχεδόν πλήρως, μέσω καναλιού για κάλυψη αρδευτικών αναγκών. Η ανάβλυση της πηγής γίνεται από δύο κύρια σημεία και η ροή της είναι συνεχής. Η παροχή της πηγής εκτιμάται σε 80-150 m³/h και σχετίζεται άμεσα με τη φυσική τροφοδοσία. Το νερό της πηγής είναι ασβεστούχο-οξυανθρακικό, μέτρια σκληρό και απαλλαγμένο από ενώσεις του αζώτου (νιτρικά, νιτρώδη, αμμωνία).

Οι πηγές Αγίας Βαρβάρας αποστραγγίζουν ένα μέρος του καρστικού υδροφόρου συστήματος της Βόρειας Κυλλίνης και τροφοδοτούν τον Τρικαλίτικο χείμαρρο (κοντά στα Τρίκαλα).

Η πηγή Συβίστας αναβλύζει 700 m Α/κά της κοινότητας Φενεού σε υψόμετρο 800 m. Η ροή της είναι συνεχής και η παροχή της ανέρχεται σε 500 m³/h. Είναι πηγή υπερχείλισης των ασβεστολίθων από τις αλλουβιακές αποθέσεις της πεδιάδας Φενεού.

Η πηγή Μπουζίου αναβλύζει 800 m Δ/κά της κοινότητας Μπουζίου σε υψόμετρο 1.000 m. Η ροή της είναι συνεχής και η παροχή της ανέρχεται σε 85 m³/h. Γίνεται υδρομάστευση της πηγής και το νερό της χρησιμοποιείται για ύδρευση. Είναι πηγή επαφής των ασβεστολίθων πάνω στο φλύσχη.

Η πηγή Μοσιάς αναβλύζει 2.000 m Νότια της κοινότητας Μοσιάς σε υψόμετρο 740 m. Η ροή της είναι συνεχής και η ανάβλυσή της είναι διάσπαρτος. Η παροχή της ανέρχεται σε 50 m³/h. Είναι πηγή υπερχείλισης των ασβεστολίθων από τις σχιστολίθους και αλλουβιακές αποθέσεις της πεδιάδας Φενεού.

Υπάρχουν και άλλες πηγές και μικρότερες πηγές (βρύσες) όπως:

Πηγή Βελατσούρι (κρήνη της Αρχαίας Στυμφάλου), πηγή Αγίας Παρασκευής 500 m κοντά στην εκκλησία στον Ασπρόκαμπο, πηγές Αγ. Τριάδας και Αγ. Κυριακής στη Δροσοπηγή κοντά στη μονή, πηγή Αγίας Παρασκευής στους Καλλιάνους, σε απόσταση 250 m από την εκκλησία, πηγή Κεφαλόβρυσο στον οικισμό Καστανιάς, πηγή Αγ. Σωτήρας στη Λαύκα στις πλαγιές του Ολίγυριου, πηγές στο δ.δ. Ψάρι του Δήμου Στυμφαλίας, μικροπηγές στο Κεφαλάρι εντός και γύρω από τον οικισμό, πηγή της Αγίας Σωτήρας 2 Km Νότια του οικισμού, καθώς και άλλες μικρές πηγές στα δ.δ. Λαύκας και Δροσοπηγής.

Στην περιοχή Στυμφαλίας και Φενεού εμφανίζονται και καταβόθρες, που αποτελούν φυσικές διεξόδους αποστράγγισης των καρστικών λεκανών. Οι κύριες καταβόθρες είναι: Γιδομάντρα, Φόρστα (περιοχή Στυμφαλίας) και Μάτι (περιοχή Φενεού).

Η Γιδομάντρα βρίσκεται ΝΑ/κά της λίμνης Στυμφαλίας. Με βάση τα αποτελέσματα ιχνηθετήσεων έχει διαπιστωθεί η υδραυλική επικοινωνία της καταβόθρας με την πηγή Κυβερίου. Η καταβόθρα Γιδομάντρα πρακτικά δεν λειτουργεί, αν και είναι ενεργή, επειδή η στάθμη της λίμνης βρίσκεται χαμηλότερα από την είσοδό της.

Η Φόρστα που λειτουργεί και ως εσταβέλλα δηλ. άλλοτε ως πηγή και άλλοτε ως καταβόθρα και βρίσκεται πλησίον της επαρχιακής οδού Στυμφαλίας-Καρτερίου.

Η καταβόθρα Μάτι βρίσκεται κοντά στο δρόμο που συνδέει τους οικισμούς Μάτι και Μοσιά. Από το 1978 έχει κατασκευασθεί τεχνικό έργο για να συγκρατεί τα αντικείμενα, ώστε να αποφεύγεται το φράξιμο. Κοντά στις εκβολές του Όλβιου βρίσκονται άλλες δύο καταβόθρες.

6. Συμπεράσματα

Από τα ανωτέρω εκτεθέντα προκύπτει η ύπαρξη αξιολογού δυναμικού στην περιοχή Στυμφαλίας-Φενεού. Το νερό μπορεί να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης στην περιοχή αυτή συμβάλλοντας στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής και στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού (οικοαγροτουρισμός) με κέντρο τη λίμνη της Στυμφαλίας και την τεχνητή λίμνη του φράγματος Δόξα.

Η ανάγκη εφαρμογής ενός ολοκληρωμένου σχεδίου ορθολογικής αξιοποίησης και βιώσιμης συνδιαχείρισης των υδατικών πόρων (επιφανειακών, πηγαιών, υπόγειων) είναι επιτακτική για την ανάπτυξη της περιοχής Στυμφαλίας-Φενεού και τελικά την αναστροφή της δημογραφικής κατάρρευσης της περιοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αδρακάς Δ., Μπεζές Κ., (1992): Υδρογεωλογική και τεχνική μελέτη υδροδότησης ευρύτερης περιοχής Κιάτου Κορινθίας. Αδημοσίευτη έκθεση. Δήμος Σικυώνος.
2. Βουδούρης Κ., Καλλέργης Γ., (1995): Το υδατικό δυναμικό του Νομού Κορινθίας- Ανάγκη ορθολογικής διαχείρισης. Πρακτικά Ημερίδας "Το υδατικό πρόβλημα του Νομού Κορινθίας". Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας- ΓΕΩ.ΤΕ.Ε.- Πανεπιστήμιο Πατρών-Εταιρεία Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.
3. Βουδούρης Κ., (2001): Το κλίμα του Νομού Κορινθίας. Κόρινθος.
4. Ζεβγογιάννης Γ., (1991): Οριστική υδρογεωλογική μελέτη αναρρύθμισης πηγών Στυμφαλίας Ν. Κορινθίας. Αδημοσίευτη έκθεση. Υπουργείο Γεωργίας.
5. Κουμαντάκης Γ., Παναγιώπουλος Α., Βουδούρης Κ., Στανυρόπουλος Ξ., (1999): Δυνατότητες τεχνητού εμπλουτισμού υπόγειων υδροφορέων βόρειας παραλιακής και ημιοφώδους ζώνης νομού Κορινθίας. Τελική έκθεση ερευνητικού προγράμματος. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
6. Παναγιώπουλος Α., Κουμαντάκης Ι., Βουδούρης Κ., (2000): Υδρογεωλογική δομή και υδροδυναμικό καθεστώς λειτουργίας και εξέλιξης της λεκάνης Στυμφαλίας και της παρακείμενης λεκάνης Πελλήνης. Αδημοσίευτη μελέτη. Δημοτική Επιχείρηση Υδρευσης-Αποχέτευσης Κορίνθου.
7. Παπαδήμου Δ.Α., (1974): Τα υδραυλικά έργα παρά τοις αρχαίοις. Τ.Ε.Ε.
8. Rockel-Hotzl, (1986): Karst Hydrogeology of the Central and Eastern Peloponnesus, pp. 148-152.
9. Σπινθάκης Β., Βουδούρης Κ., (1999): Ο υγρότοπος της λίμνης Στυμφαλίας (Ν. Κορινθίας) και περιβαλλοντική εκπαίδευση. Διεθνές συνέδριο «Προστατευόμενες περιοχές και Περιβαλλοντική εκπαίδευση», Σίγρι Λέσβου, 24-26 Σεπτεμβρίου 1999.

Φωτογραφία Παν. Καλλίρης

Άγγελος Στρίφτης

Το Φράγμα Δόξα στο Φενεό (Το ιστορικό της δημιουργίας μιας τεχνητής λίμνης)

Ένας Ελβετός περιηγητής στα μέσα του 19ου αιώνα αναφερόμενος στην περιήγησή του στην Ελλάδα, γράφει μεταξύ των άλλων. «Ακολουθών κανείς τη διαδρομή βορειοδυτικά της Σικυώνος καταλήγει σε μια περιοχή που ονομάζεται Φενεός. Αν κάποιος που γνωρίζει την Ελβετία την επισκεφτεί, αμέσως ξεχνά την Ελβετία».

Οι Έλληνες γενικά και οι Φενεάτες ειδικότερα δεν έχουν κατανοήσει ακόμη τη σημασία και την αξία των λόγων αυτού του ανθρώπου, γιατί ο Φενεός με τις απείρου φυσικού κάλλους ομορφιές του, με το υγιεινότατο κλίμα του, με τα άφθονα νερά του, με τα εξαιρετικής ποιότητας προϊόντα του, θα μπορούσε να είναι σήμερα όχι μόνον το θέρετρο της Κορινθίας, αλλά το θέρετρο των Αθηνών, αφού η απόσταση δεν υπερβαίνει τα 170 χιλ. Στις ομορφιές του Φενεού έρχεται να προστεθεί μία ακόμη τεχνητής υψής ομορφιά, η οποία προκαλεί όλο και περισσότερο το ενδιαφέρον του επισκέπτη και προσδίδει μεγαλύτερη τουριστική αξία στην περιοχή, και αυτή η τεχνητή ομορφιά δεν είναι άλλη από το φράγμα Δόξα στο Φενεό.

Το φράγμα Φενεού έχει μια ιστορία 40 και πλέον χρόνων.

Στις αρχές της 10ετίας του 1960 ο τότε Κορινθίος υπουργός Γεωργίας αείμνηστος

Κων. Αδαμόπουλος οραματίζεται την εκτέλεση αυτού του έργου.

Τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα που εκτελέστηκαν τότε σ' ολόκληρη τη χώρα και η αναδιάρθρωση των καλλιεργειών που εισήγαγε, είχαν ως αποτέλεσμα όχι μόνο την αυτάρκεια για τον πληθυσμό της χώρας σε σιτηρά, ρύζι, ζάχαρη, εσπεριδοειδή, κηπευτικά κλπ. αλλά και την εξαγωγή αυτών σε μεγάλες ποσότητες. Πραγματικός άνεμος γεωργικής αναδημιουργίας έπνευσε τότε σε πολλές και μεγάλες περιοχές της χώρας. Αυτόν τον άνεμο αναδημιουργίας ο Κων. Αδαμόπουλος ηθέλησε να μεταφέρει και στο Φενεό.

Στα πλαίσια των περιοχών όπου εκτελούντο τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα, ο Αδαμόπουλος ενέταξε και τον Φενεό για την κατασκευή μεγάλου φράγματος, ώστε ν' αξιοποιηθεί αρδευτικά όλος ο κάμπος. Ως αρχική τοποθεσία για την κατασκευή του έργου αυτού επελέγη περιοχή απορροής των πηγών του ποταμού Ολβίου, δηλ. η περιοχή που ορίζεται μεταξύ των χωριών Στενού και Ταρσού.

Οι μελέτες για την εκτέλεση του έργου στο σημείο αυτό απέβησαν άκαρπες, γιατί από τις γεωτρήσεις που έγιναν απεδείχθη ότι το έδαφος ήταν διαβρωτικό και κατά συνέπεια ακατάλληλο για την εκτέλεση ενός τέτοιου έργου. Μετά την αποτυχία αυτής της προσπάθειας, το ενδιαφέρον για την εκτέλεση του έργου εντοπίστηκε στη δυτική πλευρά του οροπεδίου, στις πηγές του Αλφειού ή Δόξα, δηλ. στην περιοχή που ορίζεται μεταξύ της μονής Αγίου Γεωργίου και των κοινοτήτων Καλυβίων (Αρχαίας Φενεού σήμερα) και Πανοράματος.

Οι γεωτρήσεις που έγιναν στην περιοχή απέδειξαν ότι το έδαφος ήταν στερεό και κατάλληλο για την εκτέλεση του έργου εκεί. Οι μελέτες ολοκληρώθηκαν από την αρμόδια Δ/ση της Υπηρεσίας Εγγείων Βελτιώσεων του Υπουργείου Γεωργίας, οι πιστώσεις για την εκτέλεση του έργου εξασφαλίστηκαν από τον τότε υπουργό Κων. Αδαμόπουλο, ο προγραμματισμός εκτέλεσης των εργασιών δρομολογήθηκε και δεν παρέμενε παρά η έναρξη αυτών. Όμως ο Κων/νος Αδαμόπουλος πεθαίνει αιφνιδώς και η σκληρή μοίρα του σπουδαίου αυτού Κορίνθιου πολιτικού στάθηκε ακόμη σκληρότερη και για τους Φενεάτες, γιατί ο διάδοχός του στο Υπουργείο Γεωργίας Αρ. Κаланτζάκος από τη Μεσσηνία, όχι μόνο ματαίωσε την εκτέλεση του έργου, αλλά μείωσε και τις πιστώσεις σε έργο για την αρδευτική αξιοποίηση της πεδιάδας του Παμίου στη Μεσσηνία.

Έκτοτε και επί 25 περίπου χρόνια οι μελέτες κατασκευής του φράγματος Φενεού παρέμεναν καταχωνιασμένες στα ράφια της ΥΕΒ του Υπουργείου Γεωργίας.

Το 1985 επικεφαλής του Υπουργείου Γεωργίας τοποθετείται ο νεαρός τότε Κορίνθιος πολιτικός Ιωάννης Ποττάκης, το έργο του οποίου υπήρξε εφάμιλλο, και ισάξιο του καινοτόμου Αδαμοπούλου και σε πολλούς τομείς πρωτοποριακό, όπως ιχθυοκαλλιέργειες, γεωργικά ινστιτούτα, εξασφάλιση επιδοτήσεων αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, που δεν περιλαμβάνοντο στις επιδοτήσεις της Ε. Ε. ή εξαιρούντο αυτών, ανάπτυξη κτηνοτροφίας, οργάνωση βοσκοτόπων, συνεταιριστικά εργοστάσια, αρδευτικά έργα κλπ.

Στα πλαίσια των επαφών που είχα μαζί του για την εκδήλωση του ενδιαφέροντός του για τον Φενεό, του έθεσα μεταξύ άλλων και την επανεξέταση, από πλευράς

Υπουργείου Γεωργίας της υλοποίησης του φράγματος Φενεού και για να γίνει αυτό του είπα ότι μία και μόνη σας κίνηση αρκεί. Και αυτή δεν μπορεί να είναι άλλη από εκείνη με την οποία οι αρμόδιες υπηρεσίες θα εντέλλονταν να ξεσκονίσουν τους φακέλους που περιέχουν τις μελέτες προγραμματισμού και εκτέλεσης αυτού του έργου.

Η τοποθέτησή μου αυτή του προεκάλεσε απορίες και ερωτηματικά, για το πως και από που γνωρίζω αυτά τα πράγματα. Του απάντησα ότι την περίοδο αυτή έτυχε να εργάζομαι στην αρμόδια Δ/ση του Υπουργείου Γεωργίας που προγραμματίζε και υλοποιούσε την εκτέλεση των μεγάλων εγγειοβελτιωτικών έργων.

Η απάντηση που πήρα τότε από τον κ. Ποιτάκη ήταν τέτοια, που δεν μου άφηνε μπορώ να πω ελπίδες αποδοχής της πρότασης μου αυτής, η οποία στη συνέχεια διατυπώθηκε και εγγράφως από το Σύλλογο του χωριού μου Φενεός του οποίου ήμουν γραμματέας με Πρόεδρο τον τ. Αρχηγό της Αστυνομίας κ. Β. Τζαβέλλα. Όπως μου δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσω στη συνέχεια, ο κ. Ποιτάκης δεν έδινε εύκολα υποσχέσεις, αν δεν είχε μελετήσει ένα θέμα και δεν ήξερε, οτι μπορούσε να εγγυηθεί τη λύση του.

Μετά από αρκετό χρόνο δέχτηκα ένα τηλεφώνημα από το πολιτικό Γραφείο του κ. Ποιτάκη. Με αυτό με πληροφορούσαν ότι η περίπτωση φράγματος Φενεού εξετάζοταν θετικά από τον κ. Υπουργό. Στα τέλη Οκτωβρίου του 1988 δέχτηκα ένα άλλο τηλεφώνημα από το Γραφείο του κ. Υπουργού με το οποίο μου όριζαν ραντεβού μαζί του, το οποίο και πραγματοποιήθηκε.

Κατά τη συνάντηση μου αυτή ο Υπουργός άνοιξε ένα φάκελλο από τον οποίον έβγαλε ένα πολυσέλιδο έγγραφο και μου είπε: “Υπέγραψα την απόφαση της μελέτης δημοπράτησης του έργου φράγματος του ποταμού Δόξα Φενεού, χαρακτηρίσα την περιοχή προβληματική και ενέταξα το έργο στα προγράμματα της Ε. Ε. Εγώ αύριο μπορώ να μην είμαι υπουργός Γεωργίας, το έργο όμως αυτό θα γίνει”.

Του είπα ότι η προσφορά του έργου αυτού θ' αναγνωριστεί από όλους τους Φενεάτες ανεξάρτητα από την πολιτική τοποθέτηση του καθενός και ότι θα του είμαστε για πάντα ευγνώμονες. Το έργο άρχισε να εκτελείται με ταχείς ρυθμούς, και ο ίδιος ο Υπουργός επικεφαλής των αρμοδίων υπηρεσιών του υπουργείου του το επισκέφθηκε για να δείξει το άμεσο ενδιαφέρον του. Μετά από λίγο χρονικό διάστημα η Κυβέρνηση άλλαξε και τον κ. Ποιτάκη κατά καλή τύχη διαδέχτηκε στο υπουργείο Γεωργίας ο επίσης Κορίνθιος πολιτικός κ. Σταύρος Δήμας. Σε μια συνάντηση που είχα μαζί του, του έθεσα το θέμα και του είπα: «Κύριε Υπουργέ ο προκάτοχός σας υπουργός και συμπολίτης μας κ. Ποιτάκης δρομολόγησε τις διαδικασίες εκτέλεσης του έργου φράγματος του ποταμού Δόξα στο Φενεό. Σε σας εναπόκειται τώρα να θέσετε τη σφραγίδα της εκτέλεσής του».

Ο κ. Δήμας έδειξε πλήρη κατανόηση και προθυμία για κάθε συνεργασία με τους τοπικούς φορείς πάνω σ' αυτό το θέμα. Δυστυχώς η θητεία του στο Υπουργείο Γεωργίας ήταν βραχύβια. Απ' ότι δύναμαι να γνωρίζω η συμβολή και αυτού του Κορίνθιου πολιτικού, παρά το βραχύβιο της θητείας του ως υπουργού Γεωργίας, υπήρξε όχι μόνο θετική αλλά και καθοριστική στην εκτέλεση του έργου, το οποίο τελικά ολοκληρώνεται με νέα παρέμβαση του Γιάννη Ποιτάκη μετά την επάνοδό του στην Κυβέρνηση το 1994.

Δημήτριος Νικ. Λύρας

Νομικός-συγγραφέας

ΦΥΣΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ (Ιστορικές αναφορές και διαπιστώσεις συγχρόνων ερευνητών)

Ο αρχαίος ποιητής Πίνδαρος εντυπωσιασμένος αλλά και γεμάτος δέος από το φαινόμενο μιας ολικής έκλειψης ηλίου ορατής στην Ελλάδα το έτος 463 π.Χ., καθώς απευθύνεται μ' ένα παιάνα του προς το υπέρτατον άστρον λέγει:

«... τί δ' ἔθηκας ἀμάχανον

ἰσχύν τ' ἀνδράσι καί σοφίας ὁδόν» δηλαδή

«...γιατί αιφνιδιασες και κατέστησες ανίσχυρη

τη δύναμη των ανθρώπων και αναποτελεσματική

της γνώσης την οδό» (Πινδ. παιάν IX, Θηβαίοις, στρ. α' στιχ. 3).

Και η ημέρα της 26ης του Δεκέμβρη του 2004 θα μείνει σημαδιακή στην ιστορία της ανθρωπότητας, για τη μεγαλύτερη καταστροφή των τελευταίων εκατό ετών, που προκάλεσε ο σφοδρότατος σεισμός του Ινδικού Ωκεανού. Όπως στην αρχαιότητα λοιπόν, έτσι και σήμερα μετά παρέλευση χιλιετηριδίων, η ίδια αμήχανη αδυναμία δεσπόζει στις σκέψεις των ανθρώπων. Γιατί οι καταστροφές τόσο από το σεισμό, όσο και από τα επακολοθηθέντα τεράστια θαλάσσια σεισμικά κύματα, που έπληξαν και σάρωσαν τις ακτές αρκετών χωρών της περιοχής, ξεπερνούν κάθε φαντασία, ακόμη και το χαρακτηρισμό τους ως βιβλικών. Η πρωτοφανής ισοπέδωση όλων των εκεί δημιουργημάτων του ανθρωπίνου μόχθου και ο ανυπολόγιστος αριθμός των θυμάτων, που έχει ανέλθει σε πολλές μυριάδες, κρατούν εμβρόντητη την ανθρωπότητα.

Ενώ αυτά συμβαίνουν, για άλλη μια φορά οι άνθρωποι διαπιστώνουν, ότι παρά τη μεγάλη πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας που έχει συντελεστεί, είναι αδύναμοι ν' αντιδράσουν καίρια σε τέτοιου είδους συμφορές. Οι σκηνές από τη μεγάλη καταστροφή στις δύσμοιρες αυτές χώρες, που προβλήθηκαν και εξακολουθούν να προβάλλονται είναι τόσο συγκλονιστικές, ώστε αρκετός αριθμός θεατών ανά τον κόσμο διερωτάται, αν τέτοιας έκτασης συμφορές έχουν συμβεί και άλλοτε στο παρελθόν και αν ακόμη αυτή η θεομηνία αποτελεί προάγγελμα για άλλες ίδιες ή και χειρότερες, που θα συμβούν στο μέλλον. Με αφορμή λοιπόν αυτό το τρομερό συμβάν, θα παραθέσω σαν παρατήρηση τις ακόλουθες σκέψεις και σε συντομία θα κάμω μια ιστορική αναδρομή, φθάνοντας σε βάθος χρόνου μέχρι τότε που η επιστήμη έχει εξασφαλίσει τα στοιχεία, που αφορούν στις μεγάλες φυσικές καταστροφές του παρελθόντος. Η αναφορά θα έχει ως αρχή ένα γεγονός, που συνέβηκε στην προϊστορική περίοδο. Πρόκειται για την πιο μεγάλη φυσική καταστροφή στον Ελλαδικό χώρο με επιπτώσεις ανυπολόγιστες και στην πορεία του πολιτισμού. Είναι η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (Σαντορίνης), που τοποθετείται γύρω στα 1500 π.Χ. Γι' αυτήν την έκρηξη που εξαφά-

νισε το μεγαλύτερο τμήμα της Στρογγυλής τότε νήσου, οι ειδικοί λένε ότι η καλδέρα (λέβης) που δημιουργήθηκε από την καταβύθιση, ήταν διαμέτρου 10 χιλιομέτρων και παρόμοια σε μέγεθος άλλη δεν έχει υπάρξει στον κόσμο.

Λένε ακόμη ότι ο κρότος της έκρηξης, που ασφαλώς θα την προαναγγείλαν μεγάλοι σεισμοί, ακούστηκε ως το Γιβραλτάρ, τη Σκανδιναβία και την Κεντρική Αφρική. Τα σύννεφα των ατμών, της τέφρας και των αερίων που εκτινάχθηκαν από τον κρατήρα του ηφαιστείου κάλυψαν το νότιο Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο με σκοτάδι για πολλές ημέρες. Τα θαλάσσια σεισμικά κύματα, λόγω του μεγάλου βάθους της θάλασσας, ήσαν γιγαντιαία και έπληξαν με μανία τις ακτές της βόρειας Κρήτης σε διάστημα 20 λεπτών και τις ακτές της Μεσογείου από την Τυνησία ως τη Συρία σε διάστημα 2 ωρών. Τ' αποτελέσματα ήσαν φοβερά, κυρίως για την Κρήτη και τον Μινωικό πολιτισμό, που ίσως σ' αυτό το γεγονός να οφείλεται το τέλος του. Απήχηση της μεγάλης εκείνης καταστροφής πιθανόν ν' αποτελεί ο θρύλος της χαμένης Ατλαντίδας.

Αργότερα στα ιστορικά χρόνια, οι καταστροφές που προξενήθηκαν από σεισμούς και εκρήξεις ηφαιστείων και αναφέρονται από τους συγγραφείς είναι πολλές. Όμως αφορούν μόνο στον τότε γνωστό κόσμο. Μια τέτοια ήταν ο καταποντισμός των πόλεων της Αχαΐας, Ελίκης και Βούρας, που βρέθηκαν στον πυθμένα του Κορινθιακού κατά το έτος 373 π.Χ. κατόπιν μεγάλου σεισμού και τεραστίου παλιρροϊκού κύματος.

Γι' αυτήν ο ιστορικός Διόδωρος ο Σικελιώτης γράφει: «... *Ἐπί δέ τούτων κατά τήν Πελοπόννησον ἐγένετο σεισμός μέγας καί κατακλιςμοί πόλεων. Οὐδέποτε γάρ ἐν τοῖς ἐπάνω χρόνοις ἐγένοντο πάθη τοιαῦτα περί πόλεις ἑλληνίδας, οὔτε τῶν πόλεων αὐτάνδρων ἀφανισμός. (...) Τῆς γάρ θαλάσσης μετεωρισθείσης ἐπί πολύ καί κύματος ὑψηλοῦ ἐξαίρομένου κατεκλύσθησαν ἅπαντες σὺν τοῖς πατρίσιν ἀφανισθέντες. Ἐγένετο δέ τοῦτο τό πάθος Ἀχαΐας περί δύο πόλεις, Ἐλίαν τε καί Βούραν.» (Διοδ. Ἱστορ. Βιβλιοθήκη, ΙΕ, κεφ. 48, παρ. 1-3).*

Οι δεισιδαίμονες αρχαίοι πληθυσμοί απέδωσαν το γεγονός στην οργή του Ποσειδώνα, όπως αναφέρει ο ίδιος ιστορικός: «... *τοῦ δέ ἐν Ποσειδῶνος γεγονέναι τήν μῆνιν ταῖς πόλεσιν φασιν. ἐμφανεῖς ἰσχυροὶς ὑπάρχειν διά τῶν σεισμῶν καί διά τό δομῆν τό παλαιόν τήν Πελοπόννησον οἰκητήριον γεγονέναι Ποσειδῶνος καί τήν χώραν ἱεράν τούτου νομίζεσθαι. εἶναι γάρ ἐν αὐτῇ δύο ποταμούς φανερούς ρέοντας ὑπό γῆν. Ὁ τέ γάρ περί Φενεόν ποταμός εἰς γῆν καταδύομενος ἀφανίζεται, ὁ τέ περί Στιμφάλου εἰς τι χάσμα καταδύομενος φέρεται κεκρυμμένος κατά γῆς καί παρὰ τήν πόλιν τῶν Ἀργείων ἐξίστην.» (Διοδ. Ἱστορ. Βιβλιοθήκη ΙΕ', κεφ 49, παρ. 4-5).*

Ακόμη η έκρηξη του ηφαιστείου του Βεζουβίου στο κέντρο της τότε γνωστής οικουμένης, δηλ. στην Ιταλία κατά το έτος 79 μ.Χ., που καταπλάκωσε την Πομπηία και δύο ακόμη πόλεις του κόλπου της Νεάπολης, έτυχε ευρείας αναφοράς από τους συγχρόνους συγγραφείς, όπως ο Πλίνιος ο νεότερος που γράφει: «*Ἐκείνη τῆ νύχτα τοῦ σεισμοῦ καί τῆς ἐκρηξῆς τά πάντα παρείχαν τήν ἐντύπωση ὅτι κινούνταν καί ἀναστρέφονταν καί πυκνή αἰθάλη ἀπ' τά νῶτα πλησίαζε δίκαν χερμάρον καί ἐνῶ πολλοί στούς θεοὺς ἤφωναν τά χέρια, ἄλλοι ἀπό τόν φόβον τοῦ θανάτου τόν θάνατον ἐπικαλοῦνταν, γιατί πίστευαν ὅτι ἐκείνη ἡ ἔσχατη νύχτα θά εἶναι αἰώνια γιά τόν κόσμο» (Ἐπιστολή VI, 20). Στον κατάλογο των μεγάλων καταστροφών που έπληξαν τον*

γνωστό, κατά τους αρχαίους και μεσαιωνικούς χρόνους, κόσμο υπάρχει ο τρομερός σεισμός του έτους 365 μ.Χ. που είχε επίκεντρο τη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Κρήτης και Νοτιοδυτικής Πελοποννήσου. Ήταν κατά τους νεώτερους επιστήμονες του μεγέθους των 8.2 βαθμών της κλίμακας Richter. Ένα ευρύτατο περίγραμμα ακτών που πλήγηκε με σφοδρότητα από το θαλάσσιο σεισμικό κύμα εκτεινόταν από την Αλεξάνδρεια και την Κρήτη, έπιανε ολόκληρη τη δυτική Ελλάδα την Ήπειρο, τις Δαλματικές ακτές και έφθανε μέχρι τη Σικελία. Η φράση ενός μεταγενέστερου βυζαντινού χρονογράφου του Γεωργίου Κεδρηνού (ΙΑ' μ.Χ. αιώνας) ότι «ὁ σεισμός οὗτος γέγονεν καθ' ὅλης τῆς γῆς μέγας», προδίδει τις τεράστιες καταστροφικές συνέπειες που είχε. Ο ελληνικής καταγωγής ρωμαίος ιστορικός Αμμιανός Μαρκελλίνος διηγείται λεπτομερώς την επέλευση εκείνου του δεινού φαινομένου ως εξής: «*Τὴν 21η Ἰουλίου, κατὰ τὴν πρώτη ἰπατεία τοῦ Βαλεντινιανοῦ, ἐγένετο φοβερός σεισμός καθ' ἅπασαν τὴν γῆν. Ἡ θάλασσα ἀπεσιῶθη καὶ ἀπεκάλυψε τὸ βυθὸ τῆς. Πολλὰ δὲ θαλάσσια ζῶα ἔμειναν κολλημένα στὴ λάσπη τῆς. Ὁ πυθμὴν τῆς θαλάσσης, οἱ κοιλάδες καὶ οἱ χαράδρες τῶν λόφων, οἱ ὁποῖες ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας εὗρισκοντο κάτω ἀπὸ τὸ ἀπέραντο πέλαγος, ἐδέχοντο γιὰ πρώτη φορά τὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου. Πολλές περιοχές στὴν Κρήτη, Ἀχαΐα, Βοιωτοῖα, Ἡπειρο καὶ Σικελία ἐξηφανήθησαν κάτω ἀπὸ τὰ θαλάσσια σεισμικὰ κίματα, τὰ ὁποῖα ὤρμησαν πρὸς τὴ στεριά, ἕως τοὺς πρόποδες τῶν ὄρεων*». (Αμ. Μαρκελλίνου *Res gestae*, βιβλ. XXVII Κεφ. 21). Από την παραπάνω αφήγηση εξυπακούεται τόσο το μέγεθος των καταστροφών όσο και ο πανόλεθρος στις ανθρώπινες υπάρξεις από τη μεγάλη επιδρομή του Εγκέλαδου εκείνον τον Ιούλιο του έτους 365 μ.Χ. Οι σχετικές αναφορές όλων των ιστορικών και μεταξύ αυτών και του σύγχρονου Ζώσιμου, κάνουν λόγο για 50.000 νεκρούς, ενώ στην Κρήτη συνέβηκε να ισοπεδοθούν δέκα πόλεις μεταξύ των οποίων η Κνωσός και η Γόρτυνα.

Όμως οι καταστροφές που προκλήθηκαν από ηφαιστεια και σεισμούς στις άγνωστες κατά την αρχαιότητα περιοχές της γης δεν τις γνωρίζουμε. Απλώς υπολογίζεται περίπου ο χρόνος και εικάζεται η έκτασή τους, αφού τα γεγονότα αυτά τεκμαίρονται με βάση τα διάφορα φαινόμενα (κυρίως κλιματολογικές αλλαγές) που παρατηρήθηκαν τότε στις χώρες του πολιτισμού.

Έτσι λοιπόν και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα πολλές καταστροφές, άλλες στη γνωστή οικουμένη και άλλες πέραν αυτής, συνέβησαν. Για τις πρώτες έχουμε αρκετές πληροφορίες από τους Βυζαντινούς ιστορικούς και χρονογράφους. Ιδίως οι τελευταίοι αρέσκονταν να περιγράφουν τέτοιες καταστροφές και να ενδιατρίβουν ιδιαίτερα στα φυσικά φαινόμενα που εντυπωσιαζαν, όπως σεισμοί, εκλείψεις του ηλίου και κυρίως εμφανίσεις κομητών που συνήθως εκλαμβάνονταν ως κακά για το ανθρώπινο γένος προμηνύματα.

Πολλοί νεώτεροι ιστορικοί χαρακτήρισαν τις σχετικές περιεκτές των Βυζαντινών χρονογράφων μερικώς ως φανταστικές ή τουλάχιστον υπερβολικές, που σκοπόν είχαν τον εντυπωσιασμό των αναγνωστών τους. Έτσι ο χρονογράφος του ΣΤ' μ.Χ. αιώνα Ιωάννης Μαλάλας κρίθηκε για παράδειγμα αναξιόπιστος, επειδή αναφέρει στη χρονογραφία του ότι ο μεγάλος σεισμός του έτους 525 μ.Χ. είχε για την Αντιόχεια και την περιοχή της το θλιβερό απολογισμό των 250.000 νεκρών. Γράφει λοιπόν για εκείνον τό σει-

ομό ο παραπάνω χρονογράφος: «Τῷ δ' ἑβδόμῳ ἔτει τῆς Βασιλείας Ἰουστίνου ἔπαθεν ὑπὸ θεομηρίας Ἀντιόχεια ἡ μεγάλη τό πέμπτον αὐτῆς πάθος. Πολύς γάρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκείνον τόν καιρόν (...) καί ἀπώλοντο ἐν αὐτῷ ἄχρι χιλιάδων διακοσίων πεντήκοντα». (Ἰωάν. Μαλάλα Χρονογραφία ΙΖ') Ὅμως και ο ιστορικός Προκόπιος, στον ίδιο εκείνον αιώνα, κάνει λόγο για την πιο μεγάλη φθορά πόλεων και πληθυσμῶν ἀπὸ φυσικά γεγονότα που συνέβησαν τότε. Στο σχετικό χωρίο του αναφέρει ὅτι: «Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ σεισμοί κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιπεσόντες τὴν τε Βοιωτίαν καὶ Ἀχαΐαν καὶ τὰ περὶ τὸν κόλπον τὸν Κρησαῖον κατέσεισαν καὶ χωρία μὲν ἀναρτίθμητα εἰς ἔδαφος καθεῖλον πόλεις δὲ ὀκτώ ἐν αἷς, Χαϊρώνεια καὶ Κορώνεια καὶ Πάτρα καὶ Ναύπιακτος, καὶ φόνος μέγας ἀνθρώπων γέγονεν. Ἐν δὲ τὴν πόλιν τὴν Σχιναιῶν, καλουμένην καὶ τὴν Σκάρφειαν θαλάσσης ἐπιρροή ἀναβάσα καὶ κατακλίσασα γῆν ἄχρι ἕς ὄρη». (Προκοπίου ὑπὲρ τῶν Πολέμων Τόμ. 2, 4, 594-597) Μαζί με αὐτήν και άλλες αναφορές του χαρακτηρίστηκαν «ὡς υπερβολές Προκοπίου» και κυρίως αὐτές που κάνουν λόγο για τα ασηνήθιστα φυσικά συμβάντα των σημαδιακῶν ἐτῶν 535 και 536 μ.Χ. ὅπου: «ἐν ἔτει 535 ὁ ἥλιος ἀπέβαλεν διόλου τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν μὴ ἔχων εἰμὴ φῶς ὡχρόν ὅμοιον τοῦ φωτός τῆς σελήνης, ὥστε οἱ καρποὶ δὲν ὠρίμασαν καὶ ὁ ἐπελθὼν χειμὼν ὑπῆρξεν βαρύτατος». Και ἀκόμη πως: «ἐν ἔτει 551 συνέβη ἐν ταῖς χώραις ταύταις φαινόμενον ἀνήκουστον. Ἡ θερμότης τοῦ φθινοπώρου ὑπῆρξεν ὅμοια τοῦ θέρους ὥστε ῥόδων πλῆθος ἐφύη, καρποὺς δὲ τὰ δένδρα νέους τινας αὐθις ἦνεγκε» (Προκοπίου, Ὑπὲρ τῶν Πολέμων Βιβλ. Ζ και Η).

Ὅμως οι γραπτές αὐτές μαρτυρίες του Προκοπίου, ὅσον ἀπίστευτες και ἀν φαινόμεναι, συμβαίνει να επιβεβαιώνονται ἀπὸ νεώτερους ερευνητές, ὅπως ο καθηγητὴς του Πανεπιστημίου του Μπέρκλεϋ Stephen Miller. Οι ἀπόψεις του που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» τῆς 10/2/99, σε συντομία ἔχουν περίπου ἔτσι: «Ἀπὸ τις ἀνασκαφές που ἔγιναν σ' ἓνα χωριὸ και σ' ἓναν ἀποξηραμένο ποταμὸ στην περιοχή τῆς Νεμέας το 1974, προέκυψαν οι πρώτες ἐνδείξεις μιας πρωτοφανοῦς ξηρασίας το 536 μ.Χ. Διάφορες ἀναλύσεις σε ἀρκετά στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δείχνουν ὅτι ἀνάμεσα στο 500 και 600 μ.Χ. ἡ βλάβιση στην Ἑλλάδα ἄλλαξε δραματικά». Το φαινόμενο αὐτὸ ἐκτὸς ἀπὸ τον Προκόπιο το ἔχει καταγράψει και ο σύγχρονός του Ρωμαῖός συγγραφέας Κασσιόδωρος, που ἀναφέρει ὅτι: «ὑπῆρχε συνεχῆς παγωνιά καὶ ἀφύσικη ξηρασία». Η χρονική αὐτή στιγμή, που ἀναφέρεται ἀπὸ τους παραπάνω ιστορικούς, συμπίπτει κατὰ τον Ἀμερικανὸ ἐπιστήμονα, με μαζικές ἀλλαγές στο κλίμα που προκλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐκρηξη του ηφαιστείου Rabaul στη Νέα Γουινέα το 536 μ.Χ. Τὴν ἴδια ἀποψη ἐκφράζει και τὴ στηρίζει σε ἀδιάσειστα στοιχεῖα και ο ἀστροφυσικός R. Stothers με τὴν ομάδα του.

Προς ἐπίρρωση των ἀνωτέρων ἰσχυρισμῶν ἔρχεται κι ἓνα ἄλλο φαινόμενο, που χαρακτηριστῆκε ὡς υπερφυσικό και προάγγελος συμφορᾶς σε μεταγενέστερη ἐποχή. Αὐτὸ παρατηρήθηκε και εἶναι καταγεγραμμένο ἀπὸ το Βυζαντινὸ ιστορικό Γεώργιο Σφραντζή στο χρονικό του. Ἐλαβε χώρα κατὰ τις ἔσχατες μέρες τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τους Ὀθωμανοὺς στα 1453 μ.Χ. και συγκεκριμένα μια ἐβδομάδα πρὶν ἀπὸ τὴν πῦση τῆς. Ὅπως γράφει ο ιστορικός: «Ἐθεώρουν σημεῖον φῶς ἀστράπτων καταβαίνων ἔξ οὐρανῶν και δι ὅλης τῆς νυκτός ἄνωθεν τῆς πόλεως

έστος διέσκεπεν αὐτήν» (Γ. Σφραντζή, Χρονικόν, βιβλ. Γ' κεφ. 4 παρ. 20) Και ακόμη κατά τους χρονογράφους Αλέξ. Ισκεντέρη (Ρωσ. χρον. κεφ. 8) και Νικ. Μπάριμπαρο (χρον. πολιορκ. Κων/λεως): «Ἡ σελήνη τότε εἶχεν ἀνατείλει κάτωχρος ἐν μέσῃ σκοτίας καί τήν ἐπομένην ἡμέραν παραπέτασμα κατέρυθρον ὑψώθη ἀνωθεν τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας». Γι' αὐτά τα αλλόκοτα φαινόμενα ἐρχεται στις ἡμέρες μας ἕνας Κινέζος αστροφυσικός της NASA να επιβεβαιώσει τους βυζαντινοὺς θρούλους και να δικαιώσει πλήρως τους τότε χρονογράφους. Εἶναι ο Κέβιν Πανγκ, ο οποίος σε συνέντευξη στην ιταλική εφημερίδα «Μεσοατζέρο» που αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ἐθνος» της 17/1/1994, ἀποφαίνεται ὅτι: «Ἐνας κοιμισμένος γίγαντας ἀπό τα τέλη Φεβρουαρίου του 1453 μ.Χ. και για μερικούς μῆνες εἶχεν ἀναστατώσει ὅλον τον πλανήτη μας. Πρόκειται για την ἐκρηξη του ηφαιστείου Κουγουνάε στις Νέες Εβρίδες του Ειρηνικού, που εἶχε σαν συνέπεια τον καταποντισμό νησιῶν και την εμφάνιση ἄλλων. Τέτοιες μαρτυρίες για ἐπέλευση χειμῶνα ιδιαίτερα πρωτοφανοῦς και σκληροῦ και μιας περιόδου ἀνεξήγητης διακοπῆς της ἀνάπτυξης των φυτῶν κατά το ἔτος εκείνο, ἀφθονοῦν σε ὅλη την Ἀσία κι ἔχουν πράγματι σχέση μ' ἐκείνη τη μεγάλη ἐκρηξη». Ἦταν, ὅπως συμπεραίνουν οι ειδικοί ἐπιστήμονες, πιο ισχυρή κι ἀπό την τρομερή ἐκρηξη του ηφαιστείου Κρακατόα στην Ιάββα στα 1883 μ.Χ. Πῶς λοιπόν να μην ἐκλάμβαναν αὐτά τα φαινόμενα σαν οργή του Θεοῦ οι τελευταῖοι υπερασπιστές της Βασιλεύουσας στις θλιβερές ἡμέρες ἐκείνου του Μάη του 1453;

Ακόμη αν γυρίσουμε κατά μία πεντηκονταετία πρῶν, δηλαδή ἐκεῖ στα 1402, θα δούμε ὅτι συνέβηκε και σεισμός φοβερότατος, που εἶχε πάλι ἐπίκεντρο τον Κορινθιακό κόλπο και ἰσοπέδωσε ὅλες τις περιοχές του εσωτερικοῦ της Στερεάς και της Πελοποννήσου που βρίσκονταν ἀρκετά χιλιόμετρα μακριά ἀπό τη θάλασσα. Οι πληροφορίες για ἐκείνον το σεισμό προκύπτουν ἀπό τη γραπτή μαρτυρία του Φράγκου Ζ. Contarini. Κατ' αὐτήν ἐπλήγηκε ὅλη η παραλιακή ζώνη ἀπό το Αἶγιο ἕως το Ξυλόκαστρο. Το βουνό ἐπάνω ἀπό το χωριό Ζάχολη ἀνοῖξε στα τέσσερα μέρη, ἐνῶ το θαλάσσιο σεισμικό κύμα κατέκλησε τη στεριά σε βάθος μεγαλύτερο του ἐνός χιλιομέτρου. Το περίεργο του φαινομένου ἐκείνου ἦταν ὅτι τα νερά ὅλων των πηγῶν που υπήρχαν ἀπό την Πάτρα μέχρι την Κόρινθο ἀυξήθηκαν σημαντικά. Το μέγεθος των υλικῶν καταστροφῶν και οι ἀπώλειες σε ἀνθρώπινες υπάρξεις, τόσο ἀπό το σεισμό ὅσο και ἀπό τα θαλάσσια σεισμικά κύματα, ἦσαν ἀνεπίδεκτες υπολογισμοῦ. Οι συμφορές της ἀνθρωπότητας ἀπό τα φυσικά συμβάντα εἶναι τόσες πολλές κατά τη διάρκεια της ιστορικής περιόδου, ὅπου για να καταγραφοῦν και να περιγραφοῦν θα χρειάζονταν τόμοι βιβλίων. Γι' αὐτόν το λόγο στην παρούσα ἐργασία ἐνδεικτικά μόνον ἀναφέρθηκαν μερικές. Το συμπέρασμα εἶναι ὅτι τέτοιες μεγάλες φυσικές καταστροφές, σαν την πρόσφατη στον Ἰνδικό Ωκεανό, συνέβησαν ἀρκετές φορές στο παρελθόν και καταγράφτηκαν με τον τρόπο που ἦταν δυνατός τότε. Θα συμβοῦν δε και ἄλλες παρόμοιες στο μέλλον. Η αιτιολογία τους και η ἀπόδοσή τους θ' ἀπασχολεῖ διαρκῶς την ἐπιστημονική κοινότητα, ἐνῶ μεγάλες μάζες πληθυσμῶν σε ὅλα τα μῆκη και τα πλάτη της γῆς θα ἐξακολουθοῦν να θεωροῦν την ἐπέλευσή τους, εἴτε ως ἐκδηλώσεις της θείας οργῆς, εἴτε ως ἐπιταγή του πεπρωμένου.

Μαρία Μέξια - Θωμαΐδου
 Διευθύντρια
 του Ιστορικού - Λαογραφικού
 Μουσείου Κορίνθου

Μαρόκο: Λιμάνια-Πόλεις

Φωτογραφική περιδιάβαση

Την Κυριακή 4 Απριλίου 2004 πραγματοποιήθηκαν στο ΙΛΜΚ τα εγκαίνια της έκθεσης: «Μαρόκο. Λιμάνια-Πόλεις Φωτογραφική Περιδιάβαση».

Πρόκειται για ένα οδοιπορικό στις παράλιες πόλεις-λιμάνια του Μαρόκου, αποτυπωμένο σε ασπρόμαυρες φωτογραφίες από την Ιστορικό Τέχνης-Φωτογράφο, κυρία Μελίτα Βαγγελάτου, εργασίες της οποίας έχουν εκτεθεί στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων και σε προεβείες, και έχουν εκδοθεί σε λεύκωμα.

Η έκθεση εντάσσεται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της Διεύθυνσης Διεθνών Σχέσεων του ΥΠ.ΠΟ. για την ανανέωση του μορφωτικού προγράμματος Ελλάδας-Μαρόκου, τελεί υπό την αιγίδα της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κορινθίας και χορηγοί είναι το Υπουργείο Πολιτισμού και η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση.

Το υλικό της έκθεσης είναι δομημένο στις εξής ενότητες: 1) απόψεις λιμανιών και πόλεων, 2) αλιεία, 3) παιδί, 4) παραδοσιακή αρχιτεκτονική, 5) θρησκευτικός και κοινωνικός βίος, 6) γάμος, 7) παραδοσιακά επαγγέλματα, 8) αγορά και εμπόριο, και 9) καθημερινή ζωή.

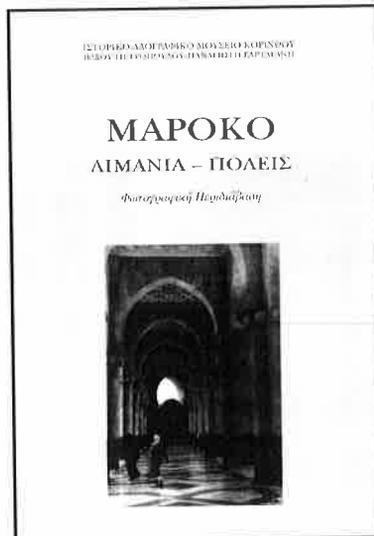
Η έκθεση αυτή, η οποία προβάλλει πόλεις-λιμάνια, όπως αντίστοιχα πόλη-λιμάνι είναι και η Κόρινθος, επιχειρεί μια σκιαγράφιση του μαροκινού χώρου αλλά δείχνει επιπλέον τη μεγάλη καλλιτεχνική και κοινωνική αξία της τέχνης της φωτογραφίας.

Την έκθεση συνοδεύει καλαίσθητος κατάλογος με όλο το φωτογραφικό υλικό καθώς και σχόλια της φωτογράφου για το αντικείμενό της. Εδώ βλέπουμε το εξώφυλλό του.

Η τελετή των εγκαίνιων έγινε από την Α.Ε. τον Πρόεδρο του Βασιλείου του Μαρόκου κύριο **Lofti Aouad**, στην αίθουσα της Στρατιωτικής Λέσχης Κορίνθου, ευγενώς παραχωρηθείσα από τον Διοικητή του βου Σ.Π. κο Γεώργιο Λαμπρινάκο.

Παρέστησαν εκπρόσωποι: του Υπουργείου Πολιτισμού, των μεγάλων Μουσείων της Αθήνας, ο Νομάρχης Κορινθίας, Νομαρχιακοί και Δημοτικοί Σύμβουλοι, εκπρόσωποι πολιτικών και στρατιωτικών αρχών και πολλοί Κορίνθιοι.

Απευθυνόμενη προς τους επισήμους και το πλήθος που είχε κατακλύσει την αίθουσα, η Διευθύντρια Νεότερης Πολιτισμικής κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Πρόεδρος του Ελληνικού τμήματος του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) κυρία **Τέτη Χατζηνικολάου** είτε τα ακόλουθα:

Ένα τμήμα της έκθεσης

Κύριε Πρόεβη του Βασιλείου του Μαρόκου στην Ελλάδα,
 Κύριε Νομάρχα,
 Κύριε Αντιδήμαρχε,
 Κύριε Πρόεδρε του Δ.Σ. του Ιστορικού Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου,
 Κυρίες και Κύριοι, αγαπητοί συνάδελφοι και φίλοι,

Τα Μουσεία, για να παραμείνουν χώροι ζωντανοί, δεν περιορίζονται πλέον στην όσο το δυνατόν καλύτερη παρουσίαση των τεκμηρίων της πολιτιστικής και της φυσικής κληρονομιάς. Οργανώνουν περιοδικές εκθέσεις, ποικίλες άλλες εκδηλώσεις, εκπαιδευτικά προγράμματα για όλες σχεδόν τις κατηγορίες του πληθυσμού: για μαθητές, για άτομα τρίτης ηλικίας, για άτομα με αναπηρίες, αλλά και για τις ομάδες εκείνες που ζουν στα όρια του κοινωνικού αποκλεισμού.

Είναι προφανές ότι τα Μουσεία πρέπει να λειτουργούν κατ' αυτόν τον τρόπο εφόσον –εξ ορισμού– είναι μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί που υπηρετούν την κοινωνία και την ανάπτυξή της. Οφείλουν, λοιπόν, να έχουν ως κέντρο τον άνθρωπο και να ανοίγουν γι' αυτόν ένα παράθυρο στον κόσμο.

Στην χώρα μας τα Λαογραφικά Μουσεία –με λίγες αλλά φωτεινές εξαιρέσεις– διατάζουν να βγουν από τα ελληνικά σύνορα, να ταξιδέψουν σε χώρους μακρινούς, να συναντήσουν τον «άλλο», το διαφορετικό άνθρωπο. Έτσι αποπεριορίζονται αναπολώντας –όχι αναλύοντας– και ταυτόχρονα εξιδανικεύοντας το παρελθόν. Σήμερα όμως το Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου εγκαινιάζει μία διαφορετική έκθεση και κάνει το μεγάλο βήμα. Μετά από μία σειρά επιτυχημένων και επιστημονικά οργανωμένων εκθέσεων, πηγαίνει στην άλλη μεριά της Μεσογείου και φιλοξενεί μία φωτογραφική περιδιάβαση στις πόλεις και στα λιμάνια του Μαρόκου συμμετέχοντας στο Μορφωτικό Πρόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού. Η Δ/ση Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και η Δ/ση Σχέσεων του ΥΠ.ΠΟ πίστεψαν στην σημασία της έκθεσης και στήριξαν την όλη προσπάθεια.

Η κυρία Κάτε Συνοδινού ξεναγεί τον Πρόεσβη του Μαρόκου στην Έκθεση

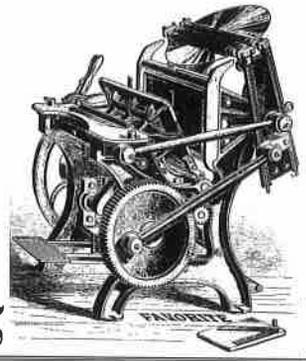
Η Μεσόγειος, όπως έλεγε ο Fernard Braudel, «δεν είναι μόνο ένα τοπίο, αλλά αμέτρητα τοπία. Δεν είναι μια θάλασσα, αλλά διαδοχές θαλασσών. Δεν είναι ένας πολιτισμός, αλλά πολιτισμοί που στοιβάζουν ο ένας πάνω στον άλλο».

Η Δ/ση Νεώτερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς ευχαριστεί θερμά τη φωτογράφο και όλους τους συντελεστές της έκθεσης, πιστεύοντας ότι στη σημερινή πολυπολιτισμική κοινωνία μία φωτογραφία σίγουρα αξίζει όσο χίλιες λέξεις.

Ακολούθησε ξενάγηση των επισήμων στην έκθεση, καθώς και περιήγηση του Πρόεσβη στην μόνη έκθεση του Μουσείου. Στη συνέχεια δόθηκε ευκαιρία στους καλεσμένους και στους επισκέπτες να γευθούν παραδοσιακά μαροκινά εδέσματα και να παρακολουθήσουν την τελετουργία του τσαγιού, την οποία είχαν επιμεληθεί οι υπεύθυνοι της Προεσβείας οι οποίοι με τη ζεστασιά και τη φιλικότητά τους άφησαν τις πιο όμορφες εντυπώσεις στο Κορινθιακό κοινό.

Η τελετουργία του τσαγιού

Από τις παλιές κορινθιακές εφημερίδες

Μικρές ειδήσεις από την εφημερίδα «ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΑΣΤΗΡ» του 1874

Επιλογή – σχόλια: Σπύρος Μιχόπουλος

Έν σκηναῖς δικαίων

«Τὴν παρελθούσαν Δευτέραν 18 μ.μ. ἀπῆλθεν εἰς τὰς αἰωνίους μονάς ὁ εὐρισκόμενος εἰς Ἀθήνας Εὐσταθίος Οἰκονόμου ἐκ Γκούρας τοῦ δήμου Φενεοῦ. Ὁ μακαρίτης ἐχρημάτισεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη δήμαρχος τοῦ ἀνωτέρου δήμου καὶ βουλευτὴς τῆς Ἐπαρχίας Κορινθίας. Ὑπῆρξε φιλόανθρωπος πολλοὺς εὐεργετήσας. Κύριος ἀναπαύσαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν σκηναῖς δικαίων.»

Ἀπὸ τὸ φύλλο ἀριθ. 31 τῆς 22 Νοεμβρίου 1874

Κάτω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας στὴν πλατεία τῆς Γκούρας ὅπου παλιά ἦταν τὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ, ὑπάρχει σὲ εσοχὴ μικρὴ μαρμαρίνη πλάκα με τὴν ἐπιγραφή: «Κενοτάφιον Εὐσταθίου Οἰκονόμου φαλλαγίτου τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος». Προφανῶς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν ἀδύνατη ἡ μεταφορὰ τοῦ μακαρίτη γιὰ ταφὴ στὴ Γκούρα καὶ τὰ παιδιά τοῦ ἐφταίξαν ἐκεῖ κενοτάφιο γιὰ τὴ μνήμη του.

Κυρίαὶ ὑψηλῆς περιοπῆς

«Δύο κυρίαὶ ὑψηλῆς περιοπῆς ἦλθον κατ'αὐτὰς ἐν μέσῃ ὁδῷ, εἰς λόγους πρῶτον, κατόπιν εἰς χεῖρας καὶ ἐρρασιόθησαν ἀμοιβαίως. Κατὰ τὴ κρίσιν ἡμῶν συνετώτερον εἰς γυναῖκας τὰς μὴ τυχούσας, τὰς μὴ γραιὰς καὶ οὐχὶ δυσειδεῖς, ἵνα μὴ ὑβρίζονται ὅτι ἀγενεῖς τοῦτο, νὰ μὴ μαστιγῶνται, διότι ἐνδέχεται νὰ πάθωσιν, ἀλλὰ νὰ σπεύδωσιν εἰς τοὺς ἀνδρας αὐτῶν τοὺς διαχειριζομένους αὐτὴν τὴν δικαιοσύνην.»

Ἀπὸ τὸ φύλλο ἀριθ. 17 τῆς 29ης Μαΐου 1874

Για τὸ ἀν κατὶ τέτοια συμβαίνουν καὶ σήμερα, καλύτερα μὴν τὸ ρωτᾶτε. Ὅμως ἀν κατὰ λάβαμε καλά «αἱ τυχούσαι, αἱ γραιὰς καὶ αἱ δυσειδεῖς» ὡς μὴ «περιοπῆς κυρίαὶ» ἔχουν τὴν ἀδεία τοῦ συντάκτη νὰ μαλλιοτραβιῶνται ἀνέτως «ἐν μέσῃ ὁδῷ».

ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΚΑ

ΦΕΝΕΑΤΙΚΑ

& άλλα...

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΙΑΜΟΥ

Έτος Δωδέκατο

Με το τριπλό αυτό τεύχος ο «Αίπυτος» ταξιδεύει όπως είδατε μέσα στο έτος 2004 που είναι και το δωδέκατο της ζωής του. «Ο Αίπυτος που επιμένει» έγραφε παλαιότερα σ' ένα σχόλιό του ο φίλος μου Ηρακλής Ανδύρας, δημοσιογράφος στην «Ελευθεροτυπία». Και πώς να μην επιμένει, αφού και τόσοι άλλοι ομότεχνοί του, όπως θα δείτε στα «είπαν έγραψαν για τον Αίπυτο», του εύχονται και τον παροτρύνουν να βρρίσκει κουράγιο για να περνάει τα χίλια μύρια κύματα που ορθώνονται στο διάβα του. Να εγγίζει τα «ανεξάντλητα όρια της μονοπρόσωπης ανθρώπινης αντοχής του» όπως σημειώνει ο Σταμάτης Μαυροειδής στην «Αυγή» για να φθάνει αργοπορημένος συνήθως, αλλά να φθάνει, στα χέρια των αναγνωστών του που τον αγαπούν και τον στηρίζουν και των παιδιών των Γυμνασίων και των Λυκείων της Στυμφαλίας και του Φενεού, των παιδιών της καρδιάς του, που τον περιμένουν, όπως μας γράφουν, με ανείπωτη χαρά.

Όμως όλες αυτές οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει, αναγκάζουν το περιοδικό να παρουσιάζεται ενίοτε με τη μορφή του τριπλού τεύχους, όπως και το παρόν, και στην περίπτωση αυτή ολοκληρώνεται θεματικά στο τέλος του έτους. Από εκεί και μετά αρχίζει η χρονοβόρα διαδικασία του «δημοουργικού» και της έκδοσης, με φυσικό επακόλουθο να φθάνει στον προορισμό του με αρκετή καθυστέρηση. Αυτή είναι μια εγγενής αδυναμία του περιοδικού, την οποία ελπίζει ότι «μετριάξει» η κατανόησή σας και η γνωστή παροιμία που λέει ότι «η καλή δουλειά αργεί να γίνει». Τώρα αν αυτό το αστείο το πάρετε για αυτοέπαινο θα σας θυμίσω την άλλη παροιμία που λέει ότι «όποιος δεν παινένει το σπάτι του, πέφτει και τον πλακώνει».

Η θεματολογία

Το περιοδικό, όπως γνωρίζετε, δεν τα πάει και τόσο καλά με την επικαιρότητα η οποία στις ημέρες μας τρέχει με ξέφρενους ρυθμούς και προβάλλεται κατά κόρον από τα Media. Γι' αυτό και τα θέματα που επιλέγει, κατά κανόνα δεν έχουν ημερομηνία λήξεως. Ωστόσο προτίμησε ένα μικρό μέρος της θεματολογίας του παρόντος, να το συνδέσει, αναδεύοντας

κυρίως μνήμες αρχαίες, με το μέγιστο γεγονός του «Αθήνα 2004» αλλά και με το άλλο, το τοπικό κορινθιακό γεγονός, τη «Νεμεάδα 2004», που αναβίωσε και φέτος στο αρχαίο στάδιο της Νεμέας, και, παρ' όλο που έπεσε πάνω της βαριά η σκιά της Ολυμπιάδας της Αθήνας, σημείωσε μεγάλη επιτυχία.

Κατά τα άλλα ο «Αίλυτος» ως περιοδικό έχει συμφιλιωθεί πλέον με το χρόνο που τρέχει και χωρίς να βιάζεται να προλάβει τίποτα, ακολουθεί τη δική του πορεία όπως την ξέρετε εδώ και χρόνια, ανοίγοντας, όσο ακόμα καταφέρει να αντέξει, κάποια μικρά παραθυράκια με αμυδρό έστω φως, για τη μελέτη της ζωής και της ιστορίας αυτού του τόπου, στον οποίο και είναι ταμένος.

Ο Πρέσβης του Καναδά στη Στυμφαλία

Ο πρέσβης κ. Somerville πλαισιούμενος από τους δύο καθηγητές κατά την επίσκεψή τους στο Λαογραφικό Μουσείο της Λαύκας

Όπως είναι γνωστό στον αρχαιολογικό χώρο της Στυμφαλίας, από το 1993 και μέχρι σήμερα, διενεργούνται ανασκαφές από τον καθηγητή της Αρχαιολογίας στο University of British Columbia κ. Hector Williams με την έγκριση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού και την υποστήριξη του Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα.

Στην επιθυμία του να δει από κοντά τα ανασκαφικά δρώμενα στην περιοχή, ο Πρέσβης του Καναδά στην Ελλάδα κ. Philip Somerville, μας έκαμε τη μεγάλη τιμή να επισκεφθεί στα μέσα Ιουνίου τη Στυμφαλία. Ξεναγήθηκε και ενημερώθηκε για την πορεία των ανασκαφών από τον κ. Williams και τον συνεργάτη του καθηγητή στο Wilfrid Laurier University κ. Gerald Schaus και ακολούθως παρακάθησε σε γεύμα που παρέθεσε προς τιμήν του ο δήμαρχος Στυμφαλίας κ. Κων. Λέγγας. Ο κ. Πρέσβης λίγο πριν αναχωρήσει, εξέ-

φρασε, όπως μάθαμε, την ικανοποίησή του για την προσπάθεια που κάνουν οι Καναδοί αρχαιολόγοι να φέρουν στο φως τα σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα και να αναδείξουν τα αρχαία μνημεία της Στυμφαλίας, και βέβαια δεν παρέλειψε να εκφράσει τον θαυμασμό του για την ανυπέροβλη ομορφιά της λίμνης και το φυσικό κάλλος του Στυμφαλιακού τοπίου.

Παρεμπιπτόντως να θυμίσω εδώ ότι, ο καθηγητής κ. Hector Williams, ο οποίος τιμά τον «Αίλυτο» με τις αξιόλογες και εξόχως κατατοπιστικές εργασίες του που δημοσιεύονται σχεδόν σε κάθε τεύχος του, και τιμά και εμένα με τη φιλία του, έχει ανακηρυχθεί από το Δήμο Στυμφαλίας Επίτιμος Δημότης του.

Επαναληπτικές δημοτικές εκλογές στη Στυμφαλία

Κατά του κύρους των δημοτικών εκλογών του 2003 στη Στυμφαλία, είχε υποβληθεί ένσταση η οποία και έγινε δεκτή από το Συμβούλιο της Επικρατείας, με αποτέλεσμα να ακυρωθούν οι εκλογές για τυπικούς λόγους. Κατόπιν αυτού το Πρωτοδικείο Κορίνθου, ως αρμόδιο για τα περαιτέρω, όρισε επαναληπτικές εκλογές οι οποίες και έγιναν την 1η Αυγούστου. Μεταξύ των δύο μονομάχων συνδυασμών, του δημάρχου κ. Κ. Λέγγα και του πρώην δημάρχου κ. Φ. Σαράλα, νικητής ανεδείχθη και πάλι ο συνδυασμός του κ. Λέγγα, ενώ μεταξύ όλων των υποψηφίων συμβούλων και των δύο συνδυασμών πρώτη σε ψήφους ήλθε η διαηγόρος Αθηνών κ. Μαρία Κωστούρου η οποία μετά την παραίτηση του κ. Σαράλα είναι ήδη επικεφαλής της μειοψηφίας. Από το συνδυασμό της πλειοψηφίας πρώτος δημοτικός σύμβουλος εξελέγη ο νεαρός διαηγόρος κ. Δημ. Παπαγεωργίου.

Ο «Αίλυτος» εύχεται στον επανεκλεγέντα δήμαρχο καλή συνέχεια και, στο μέτρο που του επιτρέπεται, συνιστά προς όλους, να μην υπάρχουν πλέον νικητές και ηττημένοι, να ξεχαστούν οι αντιπαλότητες και να επέλθω καταλλαγή, σύμπνοια, συνενόηση και συνεργασία όλων για το καλό της παμφιλτάτης μας Στυμφαλίας.

Πολιτισμικά «ειωθότα»

«Ειωθότα» πάει να πει (ας με συγχωρήσουν οι γραμματιζούμενοι, το εξηγώ για τους άλλους, τους μη, που μπορεί και να μην έχουν λεξικό-ειωθότα λουπόν πάει να πει εκείνα που επαναλαμβάνονται με σταθερή συχνότητα και έχουν γίνει πλέον συνήθεια. Τέτοια ειωθότα είναι και οι «πολιτιστικές εκδηλώσεις» όπως καθιερώθηκε να λέγονται προσδιορισμένες και με το βαρύγδουπο «δρώμενα» που γίνονται όχι μόνο από τους δήμους, τους τοπικούς συλλόγους και τους άλλους των «απανταχού» αλλά και από τους ποικίλης μορφής και εξουσίας φορείς και έχουν γίνει πλέον θεσμός.

Μερικές από αυτές είναι μάλλον της «ανεμορρηπής» όπως λένε οι Κεφαλλονίτες, γιατί εξαντλούνται σε κακόγουστα «ντίρι-ντίρι» και για τις οποίες ξοδεύονται άσκοπα χρήματα που θα μπορούσαν να διατεθούν κάπου αλλού και να πιάσουν τόπο. Όμως για να ειπούμε και του στραβού το δίκιο, κάποιες από τις εκδηλώσεις αυτές, όσες είναι καλά μελετημένες και προσεκτικά σχεδιασμένες και έχουν ουσιαστικό περιεχόμενο, αξίζει τον κόπο και πρέπει να γίνονται, Ας δούμε όμως τι έγινε στους δικούς μας τους δήμους.

Στη Στυμφαλία

Οι Στυμφάλιοι δεν είχαν φρέτος τη χαρά να απολαύσουν όσα στον πολιτισμικό τομέα είχε προγραμματίσει να παρουσιάσει ο Δήμος, γιατί όπως αναφέραμε ήδη, την 1η Αυγούστου έγιναν οι επαναληπτικές δημοτικές εκλογές και έτσι το όλο πρόγραμμα ματαιώθηκε. Το μόνο που συνέβη ήταν η γιορτή των που-

λιών η οποία κατά τα «ειωθότα» πλέον κι αυτή έγινε για 9η συνεχή χρονιά στο χώρο όπου έχουν κατασκευασθεί ειδικά παρατηρητήρια με απεριόριστη θέα προς τη λίμνη για την παρατήρηση των πουλιών με ειδικά όργανα.

Το φετινό πρόγραμμα, συνδιοργανωτές του οποίου ήταν ο Δήμος Στυμφαλίας, η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας το Δ.Σ. Νεολαίας Στυμφαλίας, το Δασοαρχείο Κορινθίας, η Οργάνωση Υποστήριξης Νέων «Φιλοξένια» Κρουνερίου και η BRAF (Ορεινές Εναλλακτικές Περιηγήσεις), εκτός από την παρατήρηση των πουλιών, περιελάμβανε και άλλες δραστηριότητες κυρίως για τα παιδιά όπως: ζωγραφική επι θεμάτων σχετιών με όσα παρατήρησαν, –εδώ βλέπουμε τα παιδιά να ζωγραφίζουν– επίσκεψη των αρχαιολογικών χώρων και ποδηλασία στη γύρω περιοχή.

Να σημειώσουμε ότι η γιορτή των πουλιών γίνεται στα πλαίσια Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Οδηγίας που εκδόθηκε πριν από 25 χρόνια για την προστασία του περιβάλλοντος και μεταξύ άλλων δραστηριοτήτων περιλαμβάνει και παρατήρηση των πουλιών στο φυσικό τους χώρο.

Να υπενθυμίσουμε τέλος ότι η λίμνη Στυμφαλία, αλλά και η ευρύτερη περιοχή της, παρουσιάζει πλούσια βιοποικιλότητα με σημαντικότερη την ορνιθοπανίδα της για την οποία και προστατεύεται όπως είναι γνωστό από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο “Natura 2000”.

Στο Φενεό

Το καλοκαίρι που πέρασε έγιναν στο Φενεό διάφορες εκδηλώσεις. Αντιγράφουμε από το Δελτίο Τύπου που είχε την καλοσύνη να μας στείλει ο Δήμαρχος κ. Τάκης Χαρολάιτης.

Στις 3 Ιουλίου δόθηκε θεατρική παράσταση στον αύλειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου Στενού (το κτίριο έχει διαμορφωθεί σε πινακοθήκη) από τη θεατρική ομάδα «ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΑΙΖΕΙ» και σκηνοθέτη τον συμπατριώτη μας κ. Δημήτρη Μπαρλαούρα όπου και παρουσιάστηκε το έργο «Αμλετ με πικάντικη σάλτσα». Η προσέλευση του κόσμου ξεπέρασε και τις πλέον αισιόδοξες προβλέψεις. Ο Δήμαρχος τίμησε τους καλλιτέχνες απονέμοντάς τους τιμητικές πλακέτες και αναμνηστικά διπλώματα.

Ο Δήμος Φενεού φιλοξένησε για πέντε μέρες τα μέλη των συγκροτημάτων 'Panta Ponte' και 'I Coribanti' (από το ελληνόφωνο χωριό Zollino και το πρώην ελληνόφωνο χωριό Aguarica del Capo αντίστοιχα της χερσονήσου του Σαλέντο της Ν.Α. Ιταλίας).

Τα συγκροτήματα, τα οποία συνόδευσε ο Δήμαρχος του Zollino, κ. Mario-Francesco Pellegrino, έδωσαν τρεις μουσικοχορευτικές παραστάσεις σε Δημοτικά Διαμερίσματα του Φενεού και έγιναν δεκτά με ενθουσιασμό από τους κατοίκους οι οποίοι τα καταχειροκρότησαν, ανταποδίδοντας την ζεστασιά και την αμεσότητα στην επαφή που έδειξαν από την πρώτη στιγμή τα παιδιά των ελληνοφώνων. Μία από τις παραστάσεις αυτές έγινε την Κυριακή 25 Ιουλίου στα αλώνια της Γκούρας.

Την επόμενη μέρα, Δευτέρα 26 Ιουλίου, τα μέλη των συγκροτημάτων συνοδευόμενα από τους Δημάρχους Φενεού και Zollino και το Δ/νη Β/θμιας Εκπαίδευσης του Γραφείου Κιάτου κ. Χρήστο Τάρταρη, του οποίου η συμβολή στην όλη προσπάθεια ήταν καθοριστική, έγιναν δεκτά από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κύριο Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο.

Οι προαναφερόμενοι, τόνισαν κατά τις προσφωνήσεις τους τη χρησιμότητα αυτών των προσεγγίσεων, την αναγκαιότητα της διατήρησης της γλώσσας και των παραδόσεων των ελληνοφώνων της Κάτω Ιταλίας και προσέφεραν δώρα στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος έδειξε πραγματικό ενδιαφέρον, αμειρώνοντας αρκετό χρόνο σε ερωτήσεις και συζήτηση με τα μέλη της αποστολής.

Ο Πρόεδρος δεν έκρυψε τον ενθουσιασμό του όταν τα παιδιά τραγούδησαν και χόρεψαν τραγούδια της περιοχής τους· άλλωστε δεν απέχει πολύ χρονικά η επίσκεψή του στην περιοχή Σαλέντο, φωτογραφίες της οποίας είχε την ευκαιρία να δει σε βιβλία που του χάρισαν. Η επίσκεψη, καλύφθηκε τηλεοπτικά από το εθνικό δίκτυο και τον τύπο.

Οι δύο Δήμαρχοι δήλωσαν την πρόθεσή τους για περαιτέρω σύμφιξη των σχέσεων των δύο περιοχών και την αδελφοποίηση των Δήμων, ενώ στο προσεχές διάστημα θα ακολουθήσει επίσκεψη παιδιών του Δήμου Φενεού στην Κάτω Ιταλία.

«Άρτος ό έπιούσιος»

Στις 25 Ιουλίου ο Σύλλογος Γυναικών Φενεού σε συνδυασμό με τη μουσικοχορευτική παράσταση του συγκροτήματος από την κάτω Ιταλία στην οποία αναφερθήκαμε, πραγματοποίησε παράλληλα την ίδια ώρα και στον ίδιο χώρο με τη σύμπραξη του Δήμου Φενεού, εκδήλωση λαογραφικού περιεχομένου με θέμα «Ό Άρτος ό έπιούσιος».

Χαιρετισμό προς τους επισήμους και τους πολυληθείς συγκεντρωθέντες απηύθυναν ο δήμαρχος Φενεού κ. Τάκης Χαρλαύτης και η διευθύντρια του κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κυρία Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη η οποία και αναφέρθηκε στη σκοπιμότητα αυτού του είδους των εκδηλώσεων.

Η πρόεδρος του Συλλόγου, συμβολαιογράφος κυρία Ελένη Καπαή-Καλπαξή αναφέρεθη και ακολούθως στα δρώμενα και στο πρόγραμμα, το οποίο περιελάμβανε ομιλίες των κυριών Δημητρίου Λύρα νομικού και συγγραφέα από το Φενεό, με θέμα «Ο καιρός τοῦ σπείραι καί ὁ καιρός τοῦ θερίσαι» και του Σπύρου Μιχό-

πουλου τ. Επόπτη Α/βάθμιας Εκπαίδευσης με θέμα «Ο ἄρτος ἡμῶν καί τό ψομί ψομάα».

Μετά το πέρας των ομιλιών, οι οποίες όπως θα είδατε ήδη δημοσιεύονται, καθώς και εκείνη της κυρίας Καμηλιάκη, σε προηγούμενες σελίδες του τεύχους αυτού, ακολούθησε αναπαράσταση αλωνισμού κατά τον παραδοσιακό και ξεχασμένο πλέον τρόπο, με ζευγάρι αλόγων που έσυραν και ντουγένι σε «λιώμα» σιταριού απλωμένο σε πέτρινο αλώνι.

Το θέμα του αλωνισμού, άγνωστο παντελώς στους νεότερους, τους έδωσε μια εικόνα του γεγονότος «εκ του φυσικού», ενώ στους παλαιότερους ζωντάνεψε νοσταλγικές μνήμες μιας εποχής που έφυγε και πια δεν ξαναγυρίζει.

Η εξαίσια και βεβαίως πρωτότυπη για τα τοπικά δεδομένα αυτή εκδήλωση, ολοκληρώθηκε με την προσφορά προς όλους ανεξαιρέτως τους παρευρεθέντες, παραδοσιακών φαγητών και γλυκών που παρασκεύασαν με περισσή φροντίδα οι γυναίκες του Συλλόγου.

Να ειπούμε ακόμη ότι τα φαγητά συνοδεύονταν από ένα πολύ νόστιμο παραδοσιακό ψομί –για χάρη του άλλωστε έγινε η εκδήλωση– που ζύμωσαν και έψησαν οι ίδιες σε σπιτικούς φούρνους.

Από την πρόεδρο του Συλλόγου κυρία Καπαή-Καλπαξή είχαμε την πληροφορία ότι στις αρχές του 2005 θα κυκλοφορήσει και ένα ντοκυμαντέρ για το ψομί, που ήδη ετοιμάζει η σκηνοθέτης Ειρήνη Μπούικα και θα καλύπτει ολόκληρο τον κύκλο των παραδοσιακών εργασιών όπως όργωμα, σπορά, θερισμός, αλωνισμός, άλεσμα στο νερόμυλο, ζύμωμα, φούρνιασμα και ψήσιμο, που απαιτούνται για να φτάσουμε από το σιτάρι στο ψομί.

Τελειώνοντας να ειπούμε ότι σε όλους όσοι συνέβαλαν στην επιτυχία αυτών των ωραίων πράγματι εκδηλώσεων που είδαμε και χαρήκαμε από κοντά στο Φενεό, και ιδιαίτερα στο δήμαρχο κ. Τάκη Χαρλαύτη και τον δραστήριο Σύλλογο Γυναικών Φενεού, αξίζουν συγχαρητήρια και ο δημόσιος έπαινος.

Ο Χρυσός Σταυρός του Φοίνικος στον Γεράσιμο Νοταρά

Στις 25 Σεπτεμβρίου ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος απέμεινε τον Χρυσό Σταυρό του Τάγματος του Φοίνικος σε έναν δικό μας άνθρωπο και επιφανή Κορίνθιο, στον Γεράσιμο Νοταρά, τιμώντας τον για την επιστημονική του δράση, το κοινωνικό του έργο και την πολύχρονη εθελοντική προσφορά του στον αγώνα κατά των εξαρτήσεων.

Κατά τις περιόδους 1989-1990 και 1995-2000 διετέλεσε Πρόεδρος του Δ.Σ. του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων και αγωνίστηκε με ιδιαίτερο

ζήλο για να αναπτυχθούν οι θεραπευτικές κοινότητες που αποτελούν σήμερα κέντρα ζωής.

Ο Γεράσιμος Νοταράς είναι κοινωνιολόγος και ως καθηγητής της École des Hautes Etudes en Science Sociales δημιούργησε στη Γαλλική Σχολή Αθηνών το Τμήμα για τη Μελέτη της Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Κοινωνίας, του οποίου για έξι χρόνια ήταν διευθυντής. Για την επιστημονική προσφορά του στον τομέα αυτό, τιμήθηκε το 2001 από τη Γαλλική Δημοκρατία με το παράσημο της Λεγεώνας της Τιμής.

Σήμερα είναι επικεφαλής της Ανεξάρτητης Υποδιεύθυνσης του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας. Για να ειπούμε τώρα μαζί με τα συγχαρητήρια, λίγο και τα δικά μας, τα Μπασιώτικα, ο Γεράσιμος Νοταράς είναι απόγονος της μεγάλης και ένδοξης οικογένειας των Νοταράδων των Τρικάλων, η οποία είχε ισχυρότατους δεσμούς με το χωριό μου το Μπάσι, όπου ο ιστορικός πύργος και το αρχοντικό των προγόνων του, το οποίο αν και κουρασμένο από τα χρόνια και πληγωμένο από τους καιρούς, στέκει ακόμα όρθιο. Με την ευκαιρία να ειπώ ακόμη και να θυμίσω στον φίλιτο Γεράσιμο ότι, εδώ και πολύ καιρό εκκρεμεί μια επίσκεψη-προσκύνημα, όπως μου την είπε, όταν μιλήσαμε και συμφωνήσαμε να κάνουμε κάποτε μαζί στο Μπάσι. Νομίζω πως δεν έχει παραγραφεί.

Μιά διαφορετική έκθεση έργων υψηλής τέχνης

Στο Χώρο Τέχνης Βιβλίου που λειτουργεί εδώ και αρκετά χρόνια στη Στοά Αρσακείου 15, παρουσιάστηκε δουλειά του μοναδικού κωδικογράφου Δημήτρη Ασημακόπουλου ο οποίος με συνέπεια και ευαισθησία δημιουργεί σήμερα αντίγραφα χειρογράφων της βυζαντινής περιόδου. Η ακούραστη ενασχόλησή του με αυτή τη μορφή τέχνης τον κάνει να ξεχωρίζει από όλους τους άλλους εικαστικούς καλλιτέχνες.

Τα πενήντα έργα του που εκτέθηκαν στο Χώρο Τέχνης Βιβλίου Le Depot των «Εκδόσεων του Φοίνικα» του συμπατριώτη μας Μπάμπη Λέγγα, μας ταξιδεύουν μέσα από πιστά αυθεντικά αντίγραφα στην ελληνική γραφή από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μέχρι και τον 18ο αιώνα. Σελίδες ευαγγελίων, νομικών και ιατρικών βυζαντινών κειμένων, ειλητάρια αυτοκρατορικά, αποσπάσματα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων σε πάπυρο, τοιχογραφίες χειρο-

γράφον, αλλά και συνθέσεις που ακολουθούν τα παλαιά πρότυπα, έδωσαν στον επισκέπτη της έκθεσης τη δυνατότητα της άμεσης επαφής. Ως υλικό γραφής για τη φιλοτέχνηση των χειρογράφων χρησιμοποιήθηκε ο πάπυρος, η περιγαμνή, καθώς και διάφορα χειροποίητα χαρτιά. Τα μελάνια που χρησιμοποιούνται, παρασκευάζονται από τον ίδιο τον καλλιτέχνη με βάση φυσικούς καρπούς όπως: καρύδια, κάστανα, ρόδια, παπαρούνες, καθώς και άλλα φυσικά υλικά όπως: το μέλι, η στάχτη, το κερί, το κρασί και το μελάνι της σουσιάς.

Η έκθεση για τον επισκέπτη ήταν μία μοναδική εμπειρία γιατί ανοίχτηκε μπροστά του ο κόσμος της ελληνικής γραφής και του διακοσμημένου χειρογράφου. Ο κόσμος μιάς τέχνης που άνθισε στη διάρκεια των αιώνων και που εξακολουθεί να παράγει αγλαούς καρπούς ως τις μέρες μας.

Πρώτη σελίδα Ευαγγελίου

Μια ημερίδα στο Γυμνάσιο Καλλιάνων

Οι συντελεστές της ημερίδας. Από αριστερά: ο Δασάρχης Κορίνθου κ. Καλλιής, ο Δήμαρχος Στυμφαλίας κ. Λέγγας, και ο Διευθυντής του Σχολείου κ. Μπρίλλης

Στις 18 Δεκεμβρίου, με πρωτοβουλία του διευθυντή του Γυμνασίου και των Λυκειακών Τάξεων Καλλιάνων κ. Παν. Μπρίλλη, πραγματοποιήθηκε ημερίδα στα πλαίσια του μαθητικού προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με τίτλο «το νερό στο υδάτινο οικοσύστημα και τον υδροφόρο ορίζοντα της περιοχής Στυμφαλίας». Το πρόγραμμα περιελάμβανε σχετικές με το θέμα εισηγήσεις των κ.κ. Θεμιστοκλή Λέγκα πρώην Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Παναγιώτη Καλλιή Δασάρχη Κορίνθου, Γιώργου Σταματόπουλου δημοσιογράφου της «Ελευθεροτυπίας» και Σπύρου Μιχόπουλου τ. Επόπτη Α/βάθμιας Εκπαίδευσης.

Από τους ομιλητές παραβρέθηκε μόνο ο κ. Καλλιής ενώ οι άλλοι τρεις δυστυχώς απουσίασαν λόγω της σφοδρής κακοκαιρίας που επικρατούσε εκείνη την ημέρα και ίσως και εξ άλλων αιτίων.

Οι μαθητές στο δικό τους ρόλο

μέρος που η περιβαλλοντική εκπαίδευση τους ανήκει. Δυστυχώς ακούστηκαν και κάποια δυομενή σχόλια για συμπεριφορές κάποιων από τους μεγάλους, που δεν θέλουμε να πιστέψουμε. Μήπως όμως χρειάζεται περισσότερη σύνεση όταν βρισκόμαστε μπροστά στα παιδιά;

Η μπάμια και το μπεγλέρι

Ο «Αίλυτος» ως περιοδικό με διεθνώς κατοχυρωμένο τον τίτλο του, μπορεί στη δωδεκάχρονη πορεία του να τιμήθηκε και να επαινήθηκε από ακαδημαϊκούς, καθηγητές πανεπιστημίων, ανθρώπους των γραμμιάτων και των τεχνών ακόμα και από την βιβλιοθήκη του Χάρβαρντ, καθώς και από όλες σχεδόν τις αθηναϊκές εφημερίδες, αλλά που να σας τα λέω...

Τη μεγαλύτερη «τιμή», άκουσον-άκουσον, του την έκαμε η νεόκοπη τοπική εφημερίδα «Φενατικά Νέα» που τον μετέλλαξε σε μόνιμη στήλη της με τίτλο «Με το μάτι του Αίλυτου» και υπογραφή «Αίλυτος» για να καταχωρίζονται εκεί όσες προφανώς άρες-μάρες περίσσευαν.

Στην αρχή υπέθεσα ότι αυτοί που τη γράφουν κάπου έχουν μερδέψει τον μυθικό Αίλυτο με τον μονόφθαλμο κύκλωπα, αλλά όταν είδα και τα «ελληνικά» τους, την έστειλα κατευθείαν στον κάλαθο των αχρήστων και δεν ασχολήθηκα μαζί τους, γιατί η λαϊκή σοφία «γνωματεύει και αποφαίνεται» ότι «όποιος ανακατεύεται με τα πίτουρα...» την παροιμία την ξέρετε δεν χρειάζεται να την ειπώ ολόκληρη.

Εοχάτως τα Φ.Ν. πέρασαν στα χέρια κάποιου ρηξικέλευθρου νεανία με δημοσιογραφικές φιλοδοξίες, (μας είχε στείλει και επαινετικό γράμμα για τον Αίλυτο), ο οποίος, θέλοντας προφανώς να πρωτοτυπήσει ως νεωτεριστής, όχι μόνο διατήρησε την ανεκδιήγητη αυτή στήλη, αλλά της πρόσθεσε και δικό της e-mail με τη λέξη «airyτος» χωρίς να σκεφθεί ο φωστήρας, ότι θα προκαλούσε σύγχυση στους αναγνώστες του περιοδικού και όχι μόνο, όπως και έγινε.

Τώρα θα μου πείτε ότι η σκέψη προϋποθέτει γενικώς μυαλό, μ' άλλα λόγια λίγο «νιο-νιό» στο κεφάλι, αλλά η μακαριτίσσα η γιαγιά μου έλεγε ότι «το μυαλό παιδάκι μου είναι σαν το χορταράκι την αγριάδα που βγαίνει στα χωράφια τόπους-τόπους, γι' αυτό και δεν τόχουνε ούλοι». Και ένας θυμόσοφος γέροντας που είχα γνωρίσει παλαιότερα, σάρκαζε με κάτι τέτοια καμώματα, σαν αυτό καλή ώρα της στήλης των Φ.Ν. και το e-mail της και έλεγε το αμίμητο «η μπάμια και το μπεγλέρι».

Υ.Γ. Για φιλότιμο και δεοντολογία δεν κάνουμε λόγο γιατί όπως φαίνεται και τα δύο είναι «είδη εν ανεπαρκεία» για τους συντάκτες των Φ.Ν. με τους οποίους δεν πρόκειται να ξαναασχοληθούμε γιατί και αυτό το σημείωμα πολύ τους πύγχε.

Είπαν - Έγραψαν

για τον «Αίπυτο»

ΣΤΙΣ ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Στην «ΑΥΓΗ» της 20 Μαΐου 2004

ΑΙΠΥΤΟΣ

Να ξαναμιλήσουμε για τον Αίπυτο, το περιοδικό του Φενεού και της Στυμφαλίας; Να ξαναμιλήσουμε, διότι η επί δέκα χρόνια (αργοπορημένη συνήθως) αλλά αδιάλειπτη παρουσία και δράση του, αποδεικνύουν μεταξύ άλλων και τα ανεξάντλητα όρια της (μονοπρόσωπης) ανθρώπινης αντοχής. Οφείλεται τιμή και σεβασμός στον χαλκέντερο εκδότη Σπύρο Μιχόπουλο, στον άνθρωπο που συνέλαβε την ανιδιοτελή ιδέα της έκδοσης και επιμένει να κινητοποιεί τους συμπατριώτες του στον αγώνα τον καλό, παρά τα χίλια μύρια κύματα που ορθώνονται στο διάβα του. Βεβαίως, όπως συνηθίζεται σε ανάλογες περιπτώσεις (γράφει ο ίδιος), η παρούσα έκδοση θα έπρεπε να ήταν πανηγυρική. Όμως τέτοιες πολυτελείς φιλοδοξίες για «χρώματα και αρώματα» δεν του επιτρέπονται για τους γνωστούς λόγους... Κι όμως δεν υπάρχει καλύτερος πανηγυρικός από τις επιστολές των επιφανών συμπολιτών του που προτάσσονται στο τεύχος. Επιστολές συγγενητικές, που αποδεικνύουν την μεγάλη συνεισφορά του Σ. Μιχόπουλου στα σύγχρονα δρώμενα του πολιτισμού και στην ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της γενέθλιας γης του... Καλό κουράγιο και συνέχεια...

Σταμάτης Μανροειδής

Στην «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» της 26 Μαΐου 2004

10 χρόνια «Αίπυτος»

Να' ναι πάντα καλά ο ακάματος Σπύρος Μιχόπουλος, κουράγιο να βρίσκει (και εντευξομένους) και να συνεχίζει την πολλαπλάς επίπονη περιοδική έκδοση της Στυμφαλίας και του Φενεού «Αίπυτος» (από το ομηρικών και ... θρυλικών «Αιπύτιον παρά τύμβον»), που γιορτινή για τα δέκα χρόνια της κυκλοφορεί διπλή (τ. 29-30, τηλ. 210-6525743) και πάντα ορεξάτη. Περιοδικό πλούσιο σε επιστημονική ύλη, επιμελημένο και, εν τέλει, πανελλαδικής εμβέλειας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα άρθρα: «Ανασκαφές στην αρχαία Στύμφαλο: συνολική θεώρηση 1924-2003» του καθηγητή του Πανεπιστημίου Μπρίτις Κολούμπια *Hector Williams*, με χαρακτηριστικές φωτογραφίες να το συνοδεύουν· «Η αρχαία Φενεός μέσα από τις πηγές και την αρχαιολογική έρευνα» της αρχαιολόγου Ζωής *Ασλαματζίδου - Κωστούρου*· «Ο Αινείας ο Στυμφάλιος ο επονομαζόμενος Τακτικός - Η συμβολή του στη δημιουργία ιδιότυπου είδους συγγραφών πολεμικής τέχνης στην αρχαιότητα» του νομικού-συγγραφέα *Δημητρίου Λύρα*· «Ιατρική και Φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα» του δρος Φιλοσοφίας και πρώην Υπουργού *Γιάννη Ποττάκη* και «Αγώνες Τοξοβολίας» του εκδότη, μια πρόταση για τη Στυμφαλία, βασισμένη στο μύθο και την ιστορία.

Στο ίδιο τεύχος, επίσης: κείμενα λαογραφικού, οικολογικού και λογοτεχνικού ενδιαφέροντος, αλλά και «Αιπύτου εγκώμιον», με διακεκριμένους της επιστήμης, των τεχνών και του Τύπου να αξιολογούν τις μέχρι σήμερα επιδόσεις του περιοδικού και μακροημέρευση να εύχονται. Ταπεινά συνοπτογράφουμε.

Ηρακλής Ανδύρας

Στα «ΝΕΑ» της 14 Ιουνίου 2004

«ΑΠΥΤΟΣ» Προσφορά δέκα χρόνων

Έχει τονιστεί πολλές φορές σ' αυτή τη στήλη η αγωνιώδης, ουσιαστική και αφιλόκερδη προσφορά πολλών εντύπων στην τοπική ιστορία. Η αγωνία προέρχεται κυρίως από την οικονομική δυσπραγία και συνακόλουθα από τη σύγχρονη οργάνωση της πολυτιμής για όλους προσπάθειας. Είναι, λοιπόν, άξιος θαυμασμού ο Σπύρος Κ. Μιχόπουλος, τον οποίο δεν γνωρίζω προσωπικά, που κατάφερε να εκδίδει ένα εξαιρετικό περιοδικό, τον «Αίλυτο» επί δέκα χρόνια, με θέματα από την ευρύτερη περιοχή της Στυμφαλίας και του Φενεού. Κάθε θέμα των πολλών τευχών που έχω διαβάσει, είναι ένα λιθάρι στο ψηφιδωτό της τοπικής ιστορίας, λαογραφίας, αρχαιολογίας, ενώ δεν λησιμονείται και η τρέχουσα ζωή.

Σ' αυτό το τεύχος ο καθηγητής Έκτωρ Γουίλιαμς που ανασκάπτει στην περιοχή, δημοσιεύει εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο με συνολική θεώρηση των ανασκαφών που έχουν γίνει στην αρχαία Στύμφαλο από το 1924 έως το 2003. Γλαφυρό και απολαυστικό το κείμενο του Άγγλου φιλόλογου, σχολιαστή του Σαίξπηρ και περιηγητή Γουίλιαμ Κλαρκ (1821-1878) που περιπάτησε την Ελλάδα. Το περιοδικό δημοσιεύει το απόσπασμα για το Φενεό και τη Στυμφαλία, από βιβλίο του περιηγητή που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1858.

Καλό κουράγιο στον «Αίλυτο» για την δεύτερη δεκαετία.

Κώστας Ρεσβάνης

Στην «ΗΜΕΡΗΣΙΑ» της 13 Μαρτίου 2004

ΑΠΥΤΟΣ Ένα περιοδικό για τη Στυμφαλία και το Φενεό

Στο Φενεό και τη Στυμφαλία μένει ακόμα ζωντανός από την εποχή του Ομήρου, ένας πανάρχαιος θρύλος για τον αδελφό του βασιλιά Στύμφαλου, Αίλυτο. Κάποτε τα δύο αδέρφια βγήκαν μαζί για κνήγη στις πλαγιές της Κυλλήνης (Ζήρειας) αλλά ο Αίλυτος πέθανε εκεί ακαριαία από διάγκωμα φιδιού και τον έθαψαν επιτόπου σε μεγαλοπρεπή τάφο, ο οποίος κατά την παράδοση κρύβει μέσα του αμύθητο θησαυρό. Αυτό το θησαυρό μάταια αναζητούν, αιώνες τώρα, Στυμφάλιοι και Φενεάτες και αφού μέχρι σήμερα δε βρέθηκε, ένας Στυμφάλιος, ο κ. Σπύρος Μιχόπουλος τον έκαμε, όπως ο ίδιος λέει, περιοδικό που ψάχνει για τον άλλο πολύτιμο θησαυρό. Το θησαυρό της πολιτιστικής κληρονομιάς, της ιστορίας και της ζωής αυτού του τόπου, τον οποίο καταγράφει επιμελώς και παρουσιάζει εδώ και 11 χρόνια. Πρόκειται για ένα εξαιρετικού ενδιαφέροντος τοπικό περιοδικό με ευρύτερη εμβέλεια το οποίο εκπλήσσει και από το γεγονός ότι είναι μια μη κερδοσκοπική εκδοτική προσπάθεια, έργο ενός μόνον ανθρώπου, του εκδότη του.

Αναστασία Γκολιομύτη

Στην «ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ»

Αίλυτος, Περιοδική έκδοση της Στυμφαλίας και του Φενεού Κορινθίας, τχ. 29-30, Δεκ. 2003. Υπεύθυνος της εξαιρετικής αυτής πολυθεματικής έκδοσης ο φιλόλογος Σπύρος Μιχόπουλος. Τα άρθρα πολλών παν/κων και πνευματικών προσώπων που κοσμούν και αυτό το τεύχος, είναι μεγάλο τοπικού αλλά και ευρύτερου ενδιαφέροντος και συμβάλλουν στην περαιτέρω και σε βάθος διερεύνηση, ερμηνεία και πρόσκτηση γνώσης και επίγνωσης της ιστορίας, του λαϊκού πολιτισμού, της παιδείας και της επιστήμης.

Διονύσης Μανυρόγιαννης

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Όπως έχουμε ξαναγράψει, ο «Αίπυτος» δεν κάνει κριτική των βιβλίων που λαβαίνει, ούτε έχει αυτές τις δυνατότητες. Απλά τα παρουσιάζει με λίγα λόγια, κυρίως για να ενημερώσει τους αναγνώστες του για την έκδοσή τους και την κυκλοφορία τους. Η καθυστερημένη, ως συνήθως, έκδοση του περιοδικού, έχει δυστυχώς τον αντίκτυπό της και στη βιβλιοπαρουσίαση. Γι' αυτό και στο παρόν τεύχος θα παρουσιάσουμε μερικά από αυτά που έχουμε λάβει μέχρι τώρα, με την βάσιμη ελπίδα ότι στο προσεχές θα έχουμε την άνεση να παρουσιάσουμε και τα υπόλοιπα.

Μαντουβάλου Μαρία: *Αστέρης Κοββατζής 1916-1983*. Εκδόσεις Ηλεκτρονικές Τέχνες, Αθήνα, 2003.

Πρόκειται για ένα καλαίσθητο τόμο ο οποίος αναφέρεται στο έργο ενός σπουδαίου Κορίνθιου λογοτέχνη, του Αστέρη Κοββατζή. Όπως γράφει ο Άνθης Βέργης σε σημείωμά του στο «Δελτίο» του Ι.Κ.Μ. (τ. 35) «το βιβλίο εκτός από τα απαραίτητα βιογραφικά στοιχεία του Α.Κ. καταγράφει πεζά και ποιητικά του έργα, αποσπάσματα από κρίσεις και σχόλια που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής του για το έργο του». Μ' ένα λόγο η κυρία Μαντουβάλου «με γνώση και αντικειμενικότητα έστησε μια αναμνηστική στήλη. Χρήσιμη και διδακτική η προσφορά της. Καταγράφει απόψεις, αποτυπώνει κρίσεις και διδάσκει με το χάρισμα του δημιουργού και την εμπειρία του δασκάλου».

Βασίλειος Σαυλής: *Λαογραφικά Σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας (καταγραφή 1962-2000) τόμοι Α' και Β'.* Αθήνα 2003.

Πρόκειται για ένα ογκώδες δίτομο έργο (1250 σελίδων) το οποίο εκδόθηκε από το Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών στη σειρά «πηγές του λαϊκού πολιτισμού» με προσωπική επιμέλεια της διευθύντριας του Κέντρου κυρίας Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη. Στο έργο αυτό αποθησαυρίζεται τοπικό λαογραφικό υλικό από ποικίλες εκδηλώσεις και εκφάνσεις της οικογενειακής και δημόσιας αγροτικής και ποιμενικής ζωής του Φενεού, το οποίο ο Φενεάτης εκπαιδευτικός Βασίλης Σαυλής με επιμέλεια εργάτιδος μέλισσας συνέλεγε «σπυρί, σπυρί» και κατέγραψε επί πενήντα ολόκληρα χρόνια. Ένα έργο θησαυρός όχι μόνο για τους Φενεάτες αλλά και για τους επιστήμονες ερευνητές που θα θελήσουν να εγκύψουν στις σελίδες του. Το προλογίζουν ο συμπολίτης μας Ακαδημαϊκός καθηγητής και Γενικός Γραμματέας της Ακαδημίας Αθηνών κ. Νικόλαος Μαρσανιώτης και η διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας. Παρουσίαση του βιβλίου έγινε στη Γκούρα Φενεού και στην Κόρινθο.

Αδάμ Γ. Αθουσάκης: *Η εκπαίδευση στην Αργολίδα, Κορινθία και Μεγαρίδα κατά την Καποδιστριακή Περίοδο. (1828-1832)*. Εκδόσεις Κατά γράμμα. Κόρινθος 2003.

Στο ογκώδες αυτό βιβλίο του (720 σελίδων) ο συγγραφέας καταπιάνεται με την ιστορία της εκπαίδευσης στις περιοχές Αργολίδος, Κορινθίας και Μεγαρίδος κατά την πε-

νταετία της Καποδιστριακής περιόδου, κατά την οποία άρχισε να οργανώνεται η δημόσια εκπαίδευση του Ελληνικού λαού.

Πρόκειται για μια πρωτότυπη έρευνα η οποία, όπως αναφέρει ο ίδιος στον πρόλόγο του, αποτέλεσε τον πυρήνα της διδακτορικής του διατριβής. Στην παρούσα όμως έκδοση η μελέτη διευρύνεται με την παράθεση πλήθους άλλων στοιχείων που αντλήθηκαν από πρωτογενείς πηγές και όλο το υλικό συγκροταλλώνεται με αφόγη μεθοδικότητα σε ένα εξαιρετικού ενδιαφέροντος πόνημα, όχι μόνο για τον ερευνητή-ιστορικό, αλλά και για κάθε φιλομαθή που θα εγκύψει στις σελίδες του. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια πολύτιμη κιβωτό γνώσεων για την ιστορία της δημόσιας εκπαίδευσης η οποία, εκείνη τη δύσκολη εποχή, έκανε τα πρώτα της βήματα ως επίσημος πλέον φορέας του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους.

Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου: *Μια φορά κι έναν καιρό. Τρία Κορινθιακά Λαϊκά Παραμύθια.* Έκδοση του Μουσείου, Κόρινθος 2004.

Το χρυσό μύλο, ο Μπάκακας και η Χρυσομαλλούσα είναι τρία Κορινθιακά λαϊκά παραμύθια καταγραμμένα στα τέλη του 19ου αιώνα, που ανασύρθηκαν από τα αρχεία του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και τυπώθηκαν σ' αυτό το μικρό και καλαίσθητο βιβλιαράκι.

Το επιμελήθηκαν η δ/ντρια του Μουσείου κ. Μαρία Μέξια-Θωμαΐδη και ο έφορος του Μουσείου κ. Αδάμ Αθουσάκης. Η έκδοση έγινε με την υποστήριξη του Δήμου Κορινθίων στα πλαίσια του εκπαιδευτικού προγράμματος του Μουσείου για το λαϊκό παραμύθι που απευθυνόταν σε παιδιά και είναι εξ ολοκλήρου εικονογραφημένο με ζωγραφιές των παιδιών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Προλογίζουν ο Δήμαρχος Κορινθίων κ. Θωμάς Θωμαΐδης και ο Πρόεδρος του Μουσείου καθηγητής κ. Λάμπρος Σινανιώτης. Παρουσίαση του βιβλίου έγινε στο Μουσείο από την κ. Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, ερευνήτρια του κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας, η οποία είχε την ευκαιρία να μιλήσει και γενικότερα για το παραμύθι.

Κώστας Βουδούρης: *Το κλίμα του νομού Κορινθίας.* Έκδοση Κατά γράμμα. Κόρινθος 2001.

Ο συγγραφέας που συμβαίνει να είναι και διδάκτορας της Γεωφυσικής και της Εφαρμοσμένης Γεωλογίας συγκέντρωσε με περισσή φροντίδα πλήθος κλιματικών στοιχείων από διάφορες υπηρεσίες και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Πολυτεχνείο, Πανεπιστήμιο και άλλες σχολές) και ύστερα από ενδελεχή μελέτη αξιολόγηση και επεξεργασία όλων αυτών προχώρησε με ειδική μεθωδολογία και επιστημοσύνη στη συγγραφή αυτού του βιβλίου.

Το έργο αυτό που έρχεται να καλύψει ένα κενό σε ό, τι αφορά τη μελέτη του κλίματος του νομού Κορινθίας, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες (γεωλόγους, μηχανικούς, γεωπόνους, φυσιογνώστες κ.α.) αλλά και σε κάθε άνθρωπο που ενδιαφέρεται για τη γνώση του περιβάλλοντος.

Σωτήρης Εμμ. Κοκκωνάκης: *Οι αρχαίοι Αθλητικοί Αγώνες και η Συμβολή της Κορινθίας σ' αυτούς.* Εκδόσεις Ίσθμιον. Κιάτο, 2004.

Στο βιβλίο αυτό, ένα εμβριθέστατο μελέτημα 375 σελίδων με πλούσια εικονογραφία, περιέχεται η ιστορία των αρχαίων αγώνων και παρέχονται πληροφορίες πολύτιμες, κάποτε και άγνωστες, για τα καθήκαστα της οργανώσεως των εορτών και όλων των άλλων παρακολουθημάτων τους, ακόμη και για τα μελανά τους σημεία.

Έμφαση βεβαίως, δίδεται στη συμβολή των αρχαίων, και με τα σημερινά φορμαλιστικά δεδομένα, κορινθιακών πόλεων όπου, πέραν των Ισθμίων και των Νεμέων ετελούντο τοπικοί αγώνες.

Στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται παράρτημα με ευρετήρια ονομάτων, πηγών και εικόπων που το καθιστούν εύχρηστο όχι μόνο στον ειδικό μελετητή αλλά και στον απλό αναγνώστη.

Κωνσταντίνος Ποταμιάνος: *Οι ιεροί αθλητικοί αγώνες των Ελλήνων. Ίσθμια - Πύθια - Νέμεα.* Εκδόσεις «Ελευθέρη σκέψις» Αθήνα 2003.

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στους αρχαίους αγώνες Ίσθμια, Πύθια και Νέμεα, οι οποίοι αν και Πανελλήνιοι και αυτοί, επισκιάζονταν από την αίγλη των Ολυμπιακών Αγώνων και έμειναν σχεδόν άγνωστοι και περιφρονημένοι.

Γ' αυτούς τους τρεις αγώνες έχουν συγκεντρωθεί από το συγγραφέα όλα τα στοιχεία που υπάρχουν διάσπαρτα στις αρχαίες και τις νεότερες πηγές και με περισσή μεθοδικότητα έχουν ενταχθεί στις επιμέρους ενότητες που συγκροτούν το σώμα του βιβλίου. Πρόκειται για μια αξιόπαινη προσπάθεια για «να καλυφθεί το κενό που υπήρχε για τους πανελλήνιους αυτούς αγώνες» όπως σημειώνεται στον επίλογο.

Μαριέττα Μινώτου – Ευάνθης Παπαβασιλείου: *Έντυπα Αντιστασιακών Οργανώσεων και τύπος της Απελευθέρωσης 1943-1945. Συλλογή Βασιλείου Σινανιώτη.* Έκδοση Ιστορικού Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου. Αθήνα 2004.

Ο Βασιλείος Σινανιώτης, νεαρό μέλος της Ιερής Ταξιαρχίας, μιας Οργάνωσης Εθνικής Αντίστασης που δρούσε κατά των στρατευμάτων κατοχής στην Αθήνα, είχε την έμπνευση και την πρόνοια να συγκεντρώνει υλικό παράνομων εντύπων που κυκλοφορούσαν το 1942-1944 και να το διασώσει. Το υλικό αυτό περιλαμβάνει εφημερίδες, δελτία ειδήσεων, προκηρύξεις, φυλλάδια και διάφορα άλλα είδη παράνομων εντύπων τα οποία αποτελούν το σώμα αυτού του βιβλίου-καταλόγου που εξέδωσε το Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου.

Το υλικό αυτό μελέτησαν, επεξεργάστηκαν, αξιολόγησαν και καταλογογράφησαν οι Μαριέττα Μινώτου λέκτορας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο και Ευάνθης Παπαβασιλείου λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και το παρουσίασαν με μια άκρως εμπειριστατομένη και ιδιαίτερος κατατοπιστική για τον αναγνώστη εισαγωγή, με τη βεβαιότητα ότι το βιβλίο αυτό θα αποτελέσει πολύτιμη πηγή για τον ιστορικό-ερευνητή εκείνης της ιστορικής περιόδου.

Δημήτριος Ν. Λύρας: *Βήματα στο λιβάδι των Ασφοδέλων* (ποίηση) Εκδόσεις Μαυρίδη, Αθήνα 2002.

Απόψεις, στέρεες και ιδέες διδακτικές με ιστορικές και μυθολογικές αναδρομές, κυριαρχούν στην ποίηση του Δημήτρη Λύρα, όπως αυτή παρουσιάζεται σ' αυτή την ποιητική συλλογή του. Η πίστη στην αιώνια επιστροφή των πραγμάτων κι ένας γλυκόπικρος μελαγχολικός στοχασμός για τις σχέσεις που καταλύει ο χρόνος τη χαρακτηρίζουν έντονα, όπως και ο προβληματισμός για το μέλλον της Ελληνικής πατρίδας, που στους καιρούς μας ταλανίζεται. Ακόμη η έκδηλη αγάπη προς την πατρική γη, τη Φενατική, ο θαυμασμός του για τη φύση της και κάποιες οικολογικές ανησυχίες εκφράζονται με παραστατικότητα και ενάργεια. Είναι μια ποίηση που η εννοιολογική και αισθητική της πληρότητα επιτυγχάνεται μέσα από τον αρχαίο λόγο.

Ηλίας Β. Οικονόμου: *Αρχαιολογία και Θεσμολογία της Βιβλικής Παλαιστίνης*. Αθήνα 2004.

Πρόκειται για ένα ακόμη βιβλίο ειδικής θεματογραφίας του Κορίνθιου στοχαστή και καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ηλία Οικονόμου. Στον πρόλογο του νέου αυτού βιβλίου του πολυγραφότατου καθηγητή διαβάζουμε: «Το περιεχόμενο του βιβλίου αυτού περιέχει ουσιαστικώς εγκυκλοπαιδικές γνώσεις περί του υλικού και θεσμικού πολιτισμού που είναι το ένα προαπαιτούμενο. Το άλλο είναι οι αρχές και μέθοδοι ερμηνείας της αυτέξ διαφορίζουν τον πανανθρώπινο χριστοκεντρικό λόγο και τρόπο αξιολογήσεως της Παλαιάς Διαθήκης από τον μονοεθνικό Ιουδαϊκό». Προφανές είναι ότι το βιβλίο είναι καρπός μακροχρόνιας έρευνας και μελέτης που έκανε ο συγγραφέας επί αντικειμένων όπως, η αρχαιολογία, ο ιερός χώρος, η γλώσσα, οι θρησκευτικοί θεσμοί και γενικότερα η θεσμολογία της Παλαιστίνης αλλά και η κοινωνική της διαστρωμάτωση και ο πολιτισμικός βίος στην ευρύτερη περιοχή κατά την αρχαιότητα.

Σεβαστή Χαβίρα-Καραχάλιου: *Γιατροπορέματα των Ομματιών και άλλα κείμενα*. Χίος 2003.

Θα μπορούσα να προσυπογράψω ταπεινά όσα «μιλάει» στον πρόλογό του για τα «γιατροπορέματα των ομματιών» της ερίτιμης φίλης μου Σεβαστής, ο καθηγητής της οφθαλμολογίας κ. Γιάννης-Μάριος Κολιόπουλος. Όμως, επειδή κάτι τέτοιο θα σήμαινε «είσπηδησιν εις άλλότριον έδαφος» ανειδίκευτου εργάτη, ελπίζω ο κ. Καθηγητής «για τα μάτια» να συγκατατεθεί, «εκ των υστέρων», στο να παραθέσω εδώ ένα πολύ μικρό απόσπασμα από τον έξοχο πρόλογό του. «Το νέο βιβλίο της (έπαψα πια να τα μετρώ) είναι ένα τέλειο, εντυπωσιακό μωσαϊκό με πολλές σημαντικές «ψηφίδες»-κομμάτια που τοποθετεί το ένα δίπλα στο άλλο ακόμη και αν διαφέρουν ως θέμα ή διατύπωση. Τελικά όμως, όλα αυτά, τα ποικίλα διαφορετικά κομμάτια (αναφορές) σχηματίζουν ένα ενιαίο, μεγάλο, ίσως ανομοιομερή πίνακα ενημέρωσης και πληροφορίας. Και αυτό είναι η μεγάλη της Σεβαστής προσφορά.»

Αριστείδης Βουγιούκας: *Ανθολόγιο Αίσωπου (Ο Αίσωπος στα Νεοελληνικά μέσα από μεταφράσεις, παραμύθια και στιχουργήματα)*. Έκδοση περ. «Απόπλους» Σάμος 2003.

Ο Αίπυτος έχει παλιά γνωριμία με τον Αίσωπο του Βουγιούκα, αφού στο τεύχος 8-9 του 1995 δημοσιεύεται μια μελέτη του με τίτλο «Ο Αίσωπος και οι μύθοι του». Τούτο όμως το βιβλίο, όπως και από τον υπότιτλό του προκύπτει, μιλάει για έναν άλλο Αίσωπο που προβάλλει «ανθολογημένος» όχι μόνο μέσα από τις ευτράπελες και θυμόσοφες ιστορίες του, αλλά και από τις περιπέτειές του τις γλωσσικές και τα άλλα κακοπαθήματά του που πέρασε στα χέρια Νεοελλήνων παραρωθάδων και στιχουργών. Μ' ένα λόγο το «Ανθολόγιο Αίσωπου» του Α. Βουγιούκα είναι ένα γοητευτικό βιβλίο τέρψης, γνώσης και στοχασμού μαζί.

Ωδή στην Ελιά. (Ode to the Olive Tree): Συλλογική έκδοση του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών με την υποστήριξη της Γενικής Γραμματείας Ολυμπιακών Αγώνων του Υπουργείου Πολιτισμού. Αθήνα 2004.

Πρόκειται για ένα μνημειώδες έργο μεγάλου σχήματος και υψηλής αισθητικής στάθμης που εκδόθηκε με την ευκαιρία της 28ης Ολυμπιάδας του «Αθήνα 2004» και της Έκθεσης «Ελαίαις Εγκώμιον» που οργανώθηκε από την Ακαδημία Αθηνών και πρόκειται να ταξιδέψει και σε χώρες άλλων Ηπείρων.

Ο τόμος ο οποίος περιλαμβάνει είκοσι έξι συνεργασίες διακεκομμένων επιστημόνων

και κοσμεύεται με πλούσια εικονογραφία, είναι διαρθρωμένος με τρόπο λιτό και εύκολα αναγνώσιμο. Όπως διαβάζουμε στον πρόλογο, «δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη λαογραφία που μέσα από τη βιοματική μνήμη διασώζει τη συμβολική ουσία των πραγμάτων αλλά και τα αγνά της ανθρώπινης παρουσίας στο χώρο. Οι μύθοι και οι παραδόσεις που συνήθως υπαγορεύονται από την ιστορική πραγματικότητα και η συνέχειά τους περνούν ανάλαφρα από τις σελίδες του βιβλίου». Ο τόμος εκδόθηκε σε δύο γλώσσες (Ελληνικά και Αγγλικά) για να προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες γύρω από τον πολιτισμό της ελιάς σ' ένα ευρύτερο κοινό που εκτείνεται πέρα από τα όρια του ελληνόφωνου κόσμου.

Τάσος Βολτής: *Η φλογέρα που σίγησε. Ιστορίες του δάσους από το χθες. Αφηγήματα.* Εκδόσεις Σμυρνωτάκη. Αθήνα 2004.

Εκπαιδευτικός και συγγραφέας ο Τάσος Βολτής, μας δίνει ένα ακόμα αξιοπρόσεκτο βιβλίο στο οποίο περιλαμβάνονται «δέκα αφηγήματα για μικρά και μεγάλα παιδιά» όπως σημειώνεται στον υπότιτλο. Λάτρης και νοσταλγός της λαϊκής μας παράδοσης ο συγγραφέας, ζωντανεύει μνήμες και εικόνες πολυδιάστατες που κάποιος από εμάς τους μεγαλύτερους ζήσαμε σε αλλοτινούς καιρούς.

Επίκεντρο της θεματικής του το δάσος μέσα στο οποίο κινούνται η ήρωές του. Σε όλα τα αφηγήματα, όπως διαβάζουμε στο οπισθόφυλλο, «ζωγραφίζεται η ευαισθησία της αληθινής ζωής και ξεδιπλώνεται η εικόνα του κοπαδιού και της «φλογέρας που σίγησε» όπως τιτλοφορείται το τέταρτο αφήγημα που έδωσε και τον τίτλο στο βιβλίο, το οποίο και κοσμεύεται από υψηλής στάθμης εικονογράφηση της κυρίας Έλενας Ζαντρείκου.

Βιβλιοαμφιάστης: Περιοδική έκδοση της «Ελληνικής Εταιρείας Βιβλιοδεσίας». Επιμέλεια και εκδοτική ευθύνη Μπάμπης Λέγγας. «Εκδόσεις του Φοίνικα», Αθήνα 2004.

Πρόκειται για τον δεύτερο τόμο του «ΒΙΒΛΙΟΑΜΦΙΑΣΤΗ» ο οποίος έρχεται να συμπληρώσει τον πρώτο που κυκλοφόρησε το 1999 και άνοιξε το δρόμο στην μελέτη της ταπεινής και μάλλον παραγνωρισμένης τέχνης της βιβλιοδεσίας. Περιλαμβάνει άρθρα που αφορούν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που εντάσσονται σε ένα εξίσου ευρύ φάσμα γεωγραφικών και χρονολογικών ορίων. Αυτός είναι ίσως ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα στοιχεία της βιβλιοδεσίας: η αδιάκοπη συνέχειά της και η συμπίευσή της με την ιστορία του Ελληνισμού στις διάφορες φάσεις του. Σε κάθε ιστορική περίοδο τα καλύμματα των βιβλίων περισσότερο ή λιγότερο πολυτελή, αντανακλούν τα εικαστικά ρεύματα και τις συγκεκριμένες πολιτικές, οικονομικές και ιστορικές συνθήκες του Ελληνισμού.

Ο τόμος περιλαμβάνει περίπου 500 εικόνες από την ιστορική εξέλιξη του δεμένου ελληνικού βιβλίου και ξεναγεί τον αναγνώστη στην πορεία αυτής της άγνωστης αλλά τόσο σημαντικής τέχνης. Το ίδιο το σώμα του Βιβλιοαμφιάστη με τις εξαιρετικές τυποτεχνικές και εκδοτικές του προδιαγραφές αποτελεί αφ' εαυτού κατάθεση στην ιστορία της τέχνης του βιβλίου.

Ενίσχυσαν την προσπάθεια

Το έχουμε ξαναγράψει, ας το ειπούμε και άλλη μια φορά. Ο «Αίπυτος» μπορεί για τους ίδιους γνωστούς λόγους να αργεί να κάνει την εμφάνισή του αλλά την κάνει και αυτό το οφείλει αποκλειστικά και μόνο σε λίγους φανατικούς φίλους που επιμένουν να τον στηρίζουν, κάποιοι μάλιστα και γενναϊόδωρα και έτσι τα έβγαλε πέρα και αυτή τη φορά. Προς όλους αυτούς, τους φίλους που τον βοήθησαν να επιβιώσει μέχρι σήμερα, εκφράζει θερμότερες ευχαριστίες.

Εισφορές		Σ.Μ.	
Αθανασούλη-Ντουμάνη Έλλη	100	Ματσαμάνης Δημήτριος	50
Βλαχογιάννης Ιωάννης	20	Μαυρογιάννης Διονύσης	200
Γαρούφης Σπύρος	50	Μιχαλοπούλου Δεσπ. & Κων/να	50
Δερδילוπούλου Πόπη	100	Μπονάτσου Ευδοκία	100
Δημητράκης Δημήτριος	50	Μπουλαλά Αγγελική	50
Δαμαντόπουλος Σπύρος	50	Νίκας Δημήτρης & Γιάννης	500
Δουλαβέρας Αριστείδης	50	Παπουτσή Δημήτριος	50
Καμπίρης Γεώργιος	50	Πιέρρος Νίκος	50
Καπέλλος Κων/νος	50	Σαράς Σωτήρης	500
Καραδήμας Μιχαήλ	30	Ρηγόπουλος Γεώργιος	20
Καραχάλιος Ευγένιος	30	Σιαβέλης Θεμιστοκλής	45
Καχομάνης Νικηφόρος	50	Στεμπίλης Παν.	40
Κόικας Αναστάσιος	20	Σπυρόπουλος Σπύρος	40
Κουτσούμπης Ιωάννης	30	Τριάμπελας Δημήτριος	50
Κωστοπούλου Κατίνα	50	Τσάχαλης Ιωάννης	25
Λαλιώτης Α. Παναγιώτης	40	Τσιάνος Δημήτριος	100
Λαλιώτης Γ. Παναγιώτης	50	Φούγιας Παναγιώτης	50
Λύρας Βλάσης	50	Ψαχούλιας Κων/νος	20
Λώλου Ευγενία	40		

Συνδρομές

Βιβλιοθήκη Δήμου Χαλάστρας, Δέμης Μιχάλης, Κυριαζόπουλος Βασίλης, Λάσκαρη Σοφία, Μπεκιάρης Δημήτριος, Παπασπηλιόπουλος Αντώνης, Πέππας Χρήστος, Σιδέρη Ελένη, Φίλη Ειρήνη, Φίλη Ευαγγελία.

Τον «Αίπυτο» θα τον βρείτε: Στην Αθήνα, στα βιβλιοπωλεία «Στρατή Φιλιππότη» Σόλωνος 69, «Ναυτύλος» Χαρ. Τρικούπη 28 και «Σπανός-Βιβλιοφιλία» Μαυρομιχάλη 7.

Στην Κορινθία, σε όλα τα βιβλιοπωλεία του Πάνου Ανδρούτσου.

Ένα κλαδί φοινικιάς και η κορδέλα της νίκης από τον Ελλανοδίκη σε Νικητή των Νεμέων 2004. (Φωτ. Στέλλα Γαλανοπούλου)

- ✿ **Οπισθοφύλλο: Ολύμπια.** Στεφάνι από την ιερή αγριελιά, γαλάκτωμα ανγού σε λινό κολλημένο σε ξύλο, Μιχάλης Μακρουλάκης, Σεπτέμβριος 2003.
(Από το λεύκωμα Ωδή στην Ελιά, του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών)

